

Др Александар Стојановић

ИСТОРИЈА 8

Уџбеник са одабраним историјским изворима
за осми разред основне школе

ИСТОРИЈА 8

Уџбеник са одабраним историјским изворима
за осми разред основне школе

Редакција Фондације Алек Кавчић

Аутор др Александар Стојановић

Рецензенти проф. др Мира Радојевић, Филозофски факултет Универзитета у Београду
Дарко Адамов, ОШ „Јован Јовановић Змај“, Јабуковац
Срђан Рајковић, ОШ „Душко Радовић“, Сремчица
Марко Пејовић, ОШ „Вук Караџић“, Сремчица, „Тринаеста београдска гимназија“, Београд

Главни уредник Смиљка Наумовић

Предметни уредник Владимир Церовач

Илустрације Shutterstock, Архив Југославије

Карте Magic map д.о.о.

Лектура и коректура др Драгана Бедов, Милица Шаренац

Ликовни уредник Слађана Николић

Прелом Срђан Попов

Издавач Архикњига д. о. о.
Калинчјакова 16, Стара Пазова

За издавача Смиљка Наумовић

Штампа Штампарија Дунав д. о. о., Земун

Тираж 3.000

Прво издање, 2022.

ISBN 978-86-6130-012-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
37.016:94(075.2)

СТОЈАНОВИЋ, Александар, 1985-
Историја 8 : уџбеник са одабраним
историјским изворима : за осми разред
основне школе / Александар Стојановић. -
1. изд. - Стара Пазова : Архикњига, 2022
(Земун : "Дунав"). - 204 стр. : илустр. ; 29 cm

Тираж 3.000. - Речник појмова: стр. 198-202. -
Библиографија: стр. 203.

ISBN 978-86-6130-012-7

COBISS.SR-ID 63308041

Министарство просвете, науке и технолошког
развоја Републике Србије одобрило је овај
уџбеник за употребу у школама решењем број:
650-02-00297/2021-07 од 2. 3. 2022. године.

Републички геодетски завод дао је сагласност
за стављање у промет овог уџбеника са
картографским садржајем решењем број:
034-01-1-53/2022 од 18. 3. 2022. године.

Водич кроз уџбеник	4
Реч аутора	6

ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ – САВРЕМЕНО ДОБА

Савремено доба	8
Историјски извори за проучавање савременог доба.....	14
ТЕСТ.....	17

ЕВРОПА И СВЕТ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Револуције у Русији и остатку Европе	20
Стварање Версајског поретка	26
Друштвене и културне прилике у свету између два светска рата.....	31
Успон фашизма и нацизма у Италији и Немачкој	38
Совјетски Савез у међуратном периоду	45
Међународни сукоби и кризе у међуратном периоду	53
ТЕСТ.....	53

КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА/ЈУГОСЛАВИЈА

Стварање југословенске државе.....	56
Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929).....	61
Краљевина Југославија (1929–1941)	67
Друштво и култура у Краљевини СХС и Југославији (1918–1941).....	73
ТЕСТ.....	79

СВЕТ ПОНОВО У РАТУ – ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ (1939–1945)

Тријумфални поход Осовине (1939–1941)	82
Преокрет на ратиштима и улазак САД у рат.....	88
Слом Осовине и тријумф антифашистичке коалиције.....	91

Холокауст и други ратни злочини (1939–1945).....	95
Априлски рат и окупација Југославије	100
Сарадња са окупатором и покрети отпора у Југославији.....	104
Ослобођење Југославије и долазак комуниста на власт	110
Злочини на простору Југославије (1941–1945).....	117
ТЕСТ.....	123

ЕВРОПА И СВЕТ У ПЕРИОДУ ХЛАДНОГ РАТА

Почетак Хладног рата.....	126
Међународни конфликти и свет у Хладном рату.....	132
Друштвене и културне прилике у Хладном рату.....	146
Хладни рат у Европи	146
ТЕСТ	151

РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА

Социјалистичка Југославија у Хладном рату.....	154
Друштво, култура и свакодневни живот у социјалистичкој Југославији.....	161
Распад социјалистичке Југославије	168
Ратови на простору бивше Југославије (1991–1999).....	173
ТЕСТ.....	181

СРБИЈА И СВЕТ У НАЈСКОРИЈОЈ ПРОШЛОСТИ

Свет крајем 20. и почетком 21. века	184
Србија и српски народ крајем 20. и почетком 21. века	189
ТЕСТ.....	194

Решења тестова	196
Речник појмова	198
Литература	200

Драге ученице и ученици,

Пред вама се налази уџбеник из историје за 8. разред основне школе. Он ће вам помоћи да савладате савремену историју – најскорији период прошлости, који почиње са завршетком Првог светског рата и још увек траје. Уџбеник је писан с намером да вам омогући и олакша разумевање и познавање историјских процеса и догађаја. Разумевање прошлости од велике је важности за ваш интелектуални и морални развој. Савладавање градива из историје никако не би требало да буде пуко учење напамет низова имена и година. Много је важније да разумете и научите узроке и последице историјских процеса и догађаја, односно због чега се и како нешто догодило, и какве је последице то догађање произвело.

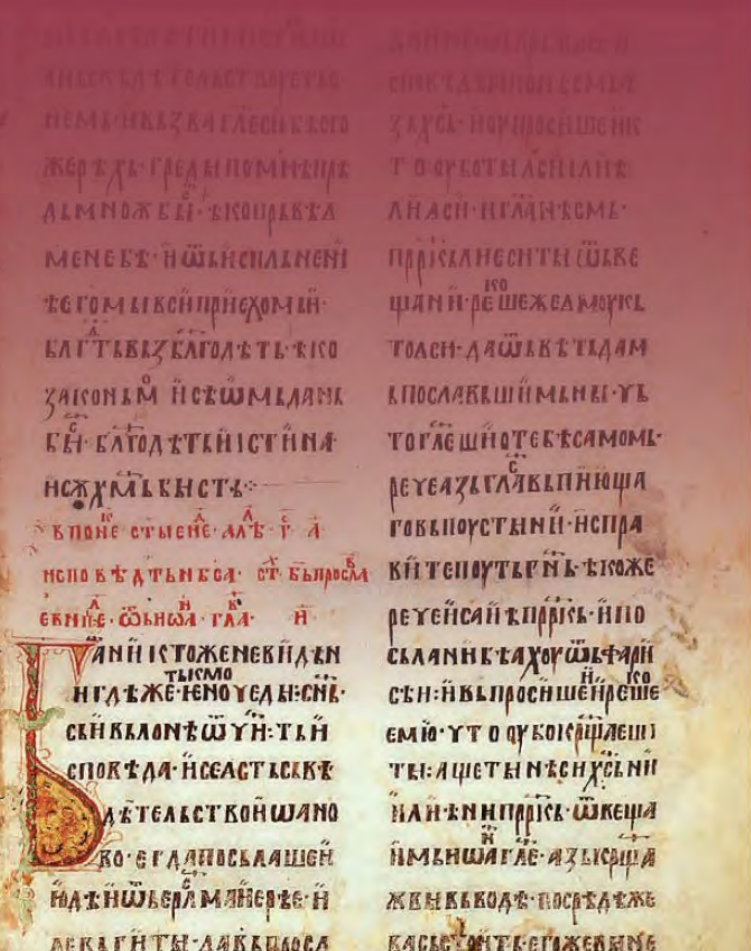
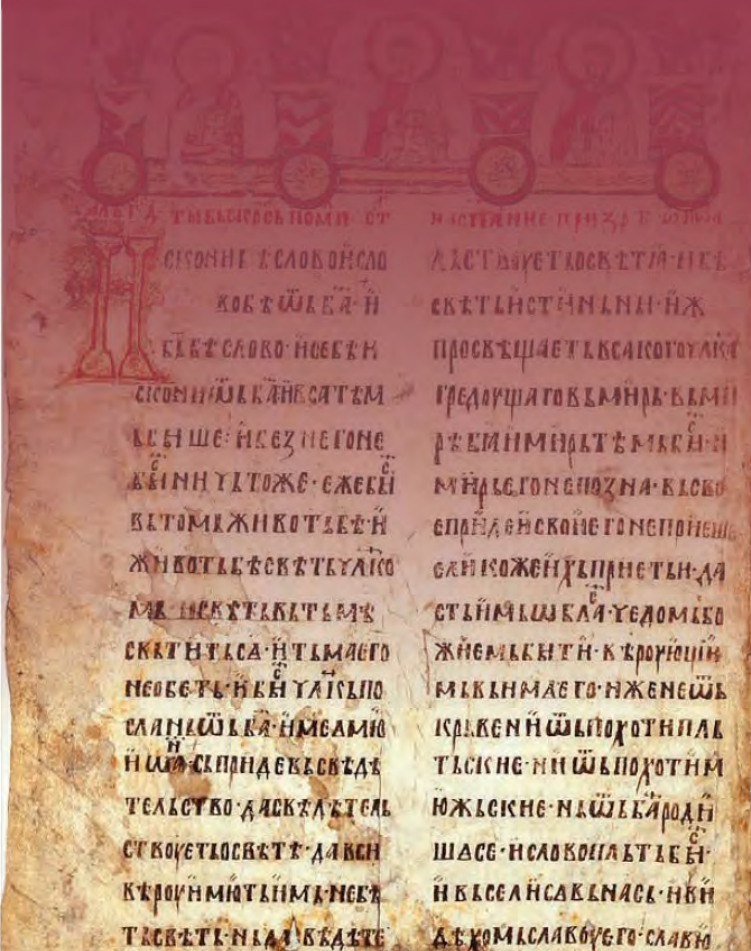
Како би ваш пут сазнавања о савременој историји био лакши, занимљивији и потпунији, овај уџбеник, поред основног текста лекција, садржи и бројне друге информације и помагала. Највећи број лекција има историјске карте, које ће вам помоћи да стекнете представу о простору у коме су се одиграли историјски догађаји и процеси. Како бисте лакше савладали хронолошки редослед важних догађаја, обратите пажњу на временске ленте. Најважније личности које помињемо у лекцијама додатно су обрађене у животописима, помоћу којих можете сазнати више о њима. Поједини делови лекције служе да прошире и допуне основно градиво и представљени су вам као занимљивости. У овом уџбенику сретћете се и са новим појмовима и мање познатим речима. Важно је да разумете њихово значење, као да и сами почнете да их употребљавате. Због тога, поједине лекције садрже појмовник, издвојени део градива у коме су објашњени нови појмови и мање познате речи.

На крају, када завршите са учењем лекција, обратите пажњу на подсетник, у коме су сажети најважнији делови сваке лекције. Пре него што ваше знање провере наставници, учините то сами: одговорите на постављена питања и урадите задатке који се налазе на крају лекција. Научено градиво из већег броја лекција проверите на крају сваког тематског поглавља, у посебном тесту чија се решења налазе на самом крају уџбеника.

Од срца вам желим узбудљиво и успешно учење и упознавање са савременом историјом!

др Александар Стојановић

ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ – САВРЕМЕНО ДОБА

САВРЕМЕНО ДОБА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

савремено доба / глобализација / технологија

Савремено доба обухвата раздобље од краја Првог светског рата (Великог рата) до данас. У њему је свет прошао кроз један светски и много локалних ратова, бројне економске и политичке кризе, али и изузетно динамичан технолошки напредак, који је коренито променио живот човека. Број становника планете Земље непрестано је растао и данас износи близу осам милијарди, док је, почетком 20. века, износио 1,6 милијарди. Овај пораст био је последица великих открића у медицини, која су омогућила ефикасно лечење и продужила животни век човека.

У савременом добу, у већем броју држава, достигнута су **политичка и људска права** каква нису постојала у претходним епохама. Различите категорије становништва изједначене су у политичким, економским и људским правима, чиме су створени повољни услови за даљи развој човечанства, али и достојанствен живот појединаца и заједница.

Технолошки напредак се одвијао изузетно брзо и снажно. Почетак савременог доба већина домаћинстава на свету дочекала је без спроведене електричне енергије (струје) и са врло мало технолошких помагала у свакодневној употреби. У првој половини 20. века, у домаћинства широм света ушли су радио-апарати, телефони, фрижидери и замрзивачи, машине за прање веша... У другој половини 20. века, део домаћинства постали су телевизор и музички уређаји, а многе породице могле су да приуште сопствени аутомобил или чак и више њих. Механизација и роботи почели су масовно да замењују људску радну снагу, посебно у пословима који су били физички тешки или опасни. Лансирани су први вештачки сателити, америчка мисија слетела је на Месец, конструисани су моћни телескопи који омогућавају праћење и проучавање небеских тела веома удаљених од планете Земље. Крајем 20. века, рачунари, мобилни телефони и интернет – ушли су у свакодневну употребу и постали неизоставни део живота. Свакодневни живот савременог човека разликује се веома од живота људи у периоду пре Првог светског рата.

Одlike савременог доба

Крај Првог светског рата (1914–1918) донео је корените промене на политичкој карти света. Четири царства (руско, немачко, аустроугарско и османско) престала су да постоје, а уместо њих настале су нове националне државе. Као последица револуције у Русији, створен је Совјетски Савез (СССР), прва социјалистичка држава у историји.

Први светски рат
(карикатура)

Међуратни период (1918–1939) био је обележен суочавањем са последицама Првог светског рата и великом економском кризом која је почела 1929. године. Дошло је до развоја екстремних идеологија комунизма, нацизма и фашизма, и покушаја да се ратом промени светски поредак који је постојао.

Други светски рат (1939–1945) био је рат огромних размера, чије се људске жртве мере у десетинама милиона убијених и погинулих. Силе Осовине (Немачка, Италија и Јапан), које су рат изазвале нападајући друге државе, желеле су доминацију светом и покушавале су да је остваре, између осталог, уништавањем и угњетавањем читавих народа (попут Јевреја и Словена у Европи или Кинеза у Азији). Супротставила им се антифашистичка коалиција Уједињених народа, на чијем челу су се налазиле САД, СССР и Велика Британија. Након дугог рата, бројних ратних злочина и великих жртава на обе зарађене стране, Осовина је поражена.

Период од краја Другог светског рата – до **пада Берлинског зида (1989)** и распада Совјетског Савеза који је уследио (1991) – познат је као **Хладни рат**. Након Другог светског рата, Совјетски Савез и Сједињене Америчке Државе биле су две најснажније државе које су се надметале за превласт у свету. Истовремено, оне су представљале два супротстављена система и поретка: социјалистички – на челу са Совјетским Савезом, и либерално-капиталистички – на челу са САД. Ове две супер-силе непрестано су се такмичиле у технолошком и привредном развоју, као и јачању војних снага и гомилању нуклеарног наоружања. До директног рата између њих никада није дошло, али су се сукобљавале у дугом низу ратова и криза које су избијале широм света. Због тога је и читав период добио назив *Хладни рај*.

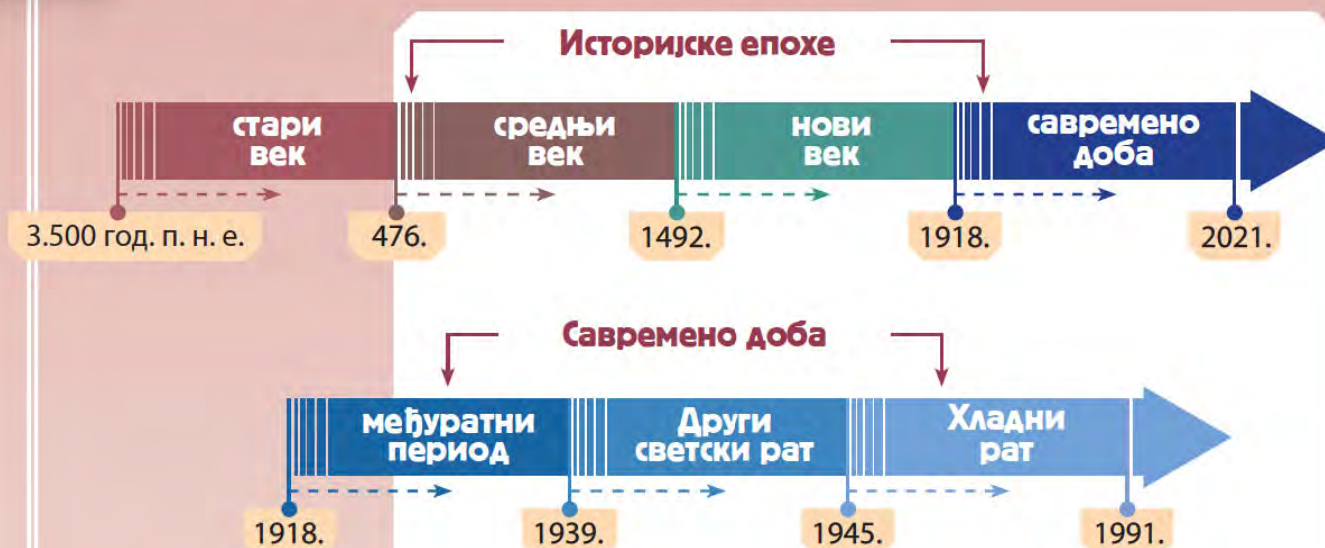
Пропаст комунистичког система у СССР и државама са којима је био у савезу отворио је пут потпуној политичкој и економској доминацији САД крајем 20. века. Падом комунизма, нестао је биполарни свет, свет који је био подељен на супротстављене таборе совјетских савезника и савезника САД. Рушењем Берлинског зида дошло је до поновног уједињења Немачке, која је постала једна од најснажнијих земаља у свету и фактор од пресудног утицаја у Европи. Европска унија, политички и економски савез европских држава, знатно се проширила, и данас има 27 чланица. Захваљујући индустријској производњи и развоју нових технологија, велики привредни раст остварила је Кина, данас једна од водећих земаља у свету. Међу земљама које се у последње време најбрже развијају – налази се и Индија.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Европска унија (ЕУ) је економски и политички савез европских земаља. Данас има 27 држава-чланица. Настала је развојем и ширењем Европске економске заједнице, основане 1957. Седиште ЕУ налази се у Бриселу. Чланице ЕУ међусобно усклађују своје законодавство и политику према другим државама и савезима. Већина чланица ЕУ има и заједничку монету – евро.

ПОЈМОВНИК

У историји као науци, под појмом **биполарног света** подразумевамо свет у време Хладног рата. Тада се готово читаво човечанство нашло разапето између два идеолошка и војна савеза, на челу са САД и СССР. Биполарни свет је био свет у коме је постојала равнотежа војне и политичке моћи супер-сила, а нестао је распадом СССР-а, после кога је почела глобална доминација САД.

Технолошки напредак у савременом добу

Савремено доба представља период најдинамичнијег развоја науке и **технологије** у историји. Велика открића и достигнућа у бројним наукама примењена су у свакодневном животу и знатно су продужила и унапредила човеков живот. Захваљујући открићу пеницилина и других антибиотика, и њиховој примени, многа обољења, која су у ранијим епохама била смртоносна, данас се успешно лече. Вакцине су такође одиграле велику улогу у искорењивању заразних и тешких болести. Употреба савремених технологија омогућава знатно лакше и прецизније утврђивање болести или поремећаја здравља (дијагностику). Употреба ласера значајно је померила границе хирургије, док је целокупно старање о здрављу добило нови замах са генетским истраживањима и употребом матичних ћелија у терапији.

Развој телекомуникационих и информатичких технологија омогућио је комуникацију људи на великим раздаљинама, као и брзо слање и примање података у електронском и дигиталном формату. Интернет је омогућио слободан приступ информацијама и створио могућности за нове облике комуникација и привређивања, попут друштвених мрежа. Данас је уобичајено да две особе које живе или се налазе на различитим континентима без проблема комуницирају сваког дана, а генерацијама наших прадеда овакво нешто било је потпуно незамисливо.

Велики пораст броја становника на планети Земљи довео је до развоја индустрије, која је омогућавала прехрану и запослење свим тим људима. Овај процес повремено је пратило и загађење човекове околине и уништавање природних и културних ресурса. У другој половини 20. века јавила се свест о потреби за очувањем животне средине и развила се екологија – наука о заштити животне средине. Крајем 20. и почетком 21. века, велика пажња посвећена је одрживом развоју, под којим се подразумева дугорочнији привредни и индустријски развој, који притом не угрожава животну средину.

Једна од најзначајнијих последица технолошког развоја и политичких промена крајем 20. века јесте **глобализација**. Она представља повезивање удаљених делова света ради лакше и веће размене добара, идеја и људи. У економском погледу, глобализација је створила једно велико светско тржиште и повећала међусобну економску зависност свих земаља. У сфери културе и информисања, она је допринела ширењу и доминацији западне популарне културе (популарна музика, филм, телевизијски програми и други забавни садржаји), а утицала је и на ширење глобалних образаца понашања у одевању, уметности, архитектури, уређењу животног простора. Глобализација је проузроковала и бројне негативне последице. Наметањем глобалних образаца и друштвених вредности, она потискује локалну уметност, традицију и производњу. У сфери привреде, она је омогућила развој великих мултинационалних компанија и корпорација, које често не воде довољно рачуна о интересима радника и заштити животне средине, и које, својим деловањем, често уништавају мање, локалне компаније.

Српски народ у савременом добу

Први светски рат донео је велика страдања српском народу, али је завршен победом и стварањем **Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца**. Период од краја Великог рата до данас – српски народ углавном је провео у државним заједницама у којима је живео заједно са суседним народима. У међуратном раздобљу, његова отаџбина била је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (која се од 1929. звала Краљевина Југославија). Ова држава била је монархија на челу са српском **династијом Карађорђевић**, а по свом карактеру била је вишенационална и мултиконфесионална држава, за разлику од Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, држава у којима је српски народ православне вероисповести живео током 19. и почетком 20. века.

Други светски рат био је период највећег страдања српског народа у његовој историји. Краљевину Југославију окупирали су и распарчали нацистичка Немачка и њени савезници. На простору који обухвата данашњу територију Хрватске и Босне и Херцеговине, али и делове Словеније и Србије (Срем), па чак и делове Београда (Земун), створена је тзв. **Независна Држава Хрватска (НДХ)**.

Српски народ доживео је **геноцид на простору НДХ**: стотине хиљада Срба убијено је, много их је протерано на територију окупираних Србије, а бројни су били и они који су морали да пређу у католичку веру како би били поштеђени већег страдања. Србија је била смањена на границе пре балканских ратова и налазила се под строгом немачком војном управом. **Партизански и Равногорски покрет** имали су антифашистички карактер, а од краја јесени 1941. године, сукобљавали су се и међусобно. Тако се српски народ, усред најтеже окупације и геноцида који је

ПОЈМОВНИК

Мултиконфесионална држава је она држава у којој верници различитих религија живе заједно, и у којој су верска права и слободе више религијских заједница изједначена и гарантована законом.

Други светски рат –
напад на Перл Харбор

Поштанске марке поводом Прве конференције несврстаних

ПОЈМОВНИК

Санкције (у међународним односима) представљају вид кажњавања и изолације који се намеће некој држави. Држава која је под санкцијама не може равноправно да учествује у раду међународних организација, извози своје производе, купује неопходне сировине, наступа на спортским такмичењима и културним манифестацијама међународног карактера. Грађани државе која је под санкцијама не могу слободно да путују у друге земље.

преживљавао, нашао истовремено и у крвавом грађанском рату. Партизански покрет, на челу са Јосипом Брозом Титом, уз помоћ Западних савезника и Црвене армије, успео је да ослободи земљу од окупатора. Потом је и победио у грађанском рату.

Истовремено са борбама за ослобођење земље, партизани су спроводили и **комунистичку револуцију**. Након рата, преузели су политичку власт у земљи. Југославија је преуређена у федеративну републику, а династији Карађорђевић забрањен је повратак у земљу. **Социјалистичка Федеративна Република Југославија** (СФРЈ) била је једнопартијски политички систем, на челу са Комунистичком партијом Југославије (Савезом комуниста Југославије). Србија је, у овој федерацији, била једна од шест република чланица, а била је и једина република која је у свом саставу имала две аутономне покрајине (АП Војводину и АП Косово и Метохију). Српски национални интереси били су потиснути у овој држави, али су комунистичке власти предано радиле на модернизацији земље и стварању бољих услова за живот и развој.

Од половине седамдесетих година 20. века, Југославија се налазила у све озбиљнијој политичкој и економској кризи. Ситуација се убрзано погоршавала од смрти Јосипа Броза Тита, 1980. године. Политички догађаји у свету, попут рушења Берлинског зида, уједињења Немачке, слабљења и распада СССР и тежње САД да успостави доминацију, неповољно су утицали на догађаје у Југославији. Уследио је насилни распад ове земље и грађански рат који је трајао од 1991. до 1995. године. Када се СФРЈ распала и почео грађански рат, Србија и Црна Гора ујединиле су се у **Савезну Републику Југославију** (СРЈ) 1992. године.

Крај 20. века, који је био један од најтежих векова у српској историји, обележила је НАТО агресија на СР Југославију, до које је дошло након борби између Војске Југославије и полицијских снага, са једне, и терористичке организације Ослободилачка војска Косова (ОВК), са друге стране.

Највећи део последње деценије 20. века Србија и српски народ провели су под санкцијама међународне заједнице. Након свргавања Слободана Милошевића и доласка демократских политичких снага на власт – укинута су санкције, и српски народ поново се нашао у међународној заједници и организацијама. СР Југославија трансформисана је у државну заједницу Србија и Црна Гора. Након референдума о независности одржаног у Црној Гори 2006. године, престала је да постоји и ова заједничка држава, а Србија је обновила своју самосталност. Две године касније, у фебруару 2008. године, албански политички представници су, уз помоћ САД и дела ЕУ, једнострано прогласиле такозвану „**независност Косова**“.

Данас српски народ већином живи у Републици Србији, која је и његова матична држава. Срби чине и знатан део становништва суседних држава: Босне и Херцеговине (ентитет Република Српска) и Црне Горе.

Период од 1918. године до данас обележиле су бројне политичке и економске кризе, као и ратови у којима су се догодили ужасни злочини и у којима су изгубљене стотине хиљада живота. Због тога Србија заостаје у привредном и технолошком развоју у односу на већину европских земаља и има нижи животни стандард. Србија већ деценијама има негативан природни прираштај, и број становника, а посебно Срба, смањује се из године у годину. Поред тога, у потрази за безбеднијим и економски бољим животом, многи Срби напуштали су родна места и насељавали су се широм света. Тај процес непрекидно траје већ дуже од једног века. Посебно бројне и значајне су српске заједнице у САД, Канади, Немачкој, Аустрији, Швајцарској, мада Срба има и у далеким земљама Африке и Јужне Америке, као и у Аустралији.

САЖЕТАК

■ Савремено доба обухвата период од краја Првог светског рата до данас. У том периоду дошло је до изузетно наглог успона науке и бројних технолошких открића која су људски живот учинила квалитетнијим и дужим. Истовремено, ово раздобље обележено је огромним страдањима у Првом и Другом светском рату, као и ратовима и кризама из периода Хладног рата. Крај 20. века обележила је глобализација која има своје позитивне и негативне стране. Српски народ је у савременом добу доживео изузетно велика страдања, а и даље се налази пред великим изазовима.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. На које велике временске епохе се дели историја као наука?
2. Разговарај са својим наставником Биологије о развоју и значају генетских истраживања.
3. Који период обухвата савремено доба и које су његове одлике?
4. Шта је глобализација и које су њене добре а које лоше последице?
5. Наброј државе које више не постоје, а у којима је српски народ живео у савременом добу.
6. Разговарај са наставницима Биологије и Географије о узроцима и последицама загађења, као и о глобалном загревању.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ САВРЕМЕНОГ ДОБА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

историјски извори / дигитализација / критика историјских извора

Историјски архив Београда

Историјским изворима можемо сматрати све оно што садржи информације о прошлости. По свом облику, величини, начину и времену настанка, историјски извори се међусобно веома разликују. Старе грађевине, попут египатских пирамида или српских средњовековних манастира, посуђе, оруђе и оружје, ковани и папирни новац, повеље, дипломе, уговори, лична документа, дневници, писма, као и (у новије време настали) аудио-визуелни записи и поруке послате електронском поштом – све су то историјски извори.

У ранијим епохама број историјских извора био је знатно мањи него данас. Више је разлога за то: у тим временима живео је веома мали број писмених људи, па су и њихова сведочанства о периоду у коме су живели и прошлим временима била малобројна, док су материјални историјски извори – старе грађевине, надгробни споменици или различити предмети (оружје, оружје, посуђе, новац...) – уништени током векова деловањем природних сила или у вртлозима ратова.

Проучавање савремене историје, напротив, обележено је постојањем огромног броја историјских извора. Услед великог технолошког и цивилизацијског напретка човечанства у 20. веку, број неписмених сведен је на најмању меру у дотадашњој историји, а савремене технологије, попут радија, телевизије и интернета, омогућиле су стварање и трајно чување изузетно бројних историјских извора.

Врсте историјских извора

Током наставе Историје у млађим разредима, већ сте се упознали са поделом историјских извора на писане, материјалне и усмене, која је карактеристична за раније епохе. У савременом добу, овим групама историјских извора придружили су се и, касније настали, аудио-визуелни и дигитални извори.

Писани историјски извори представљају писана (и штампана) сведочанства о прошлости и имају највећи значај за историчаре. Документи настали радом државних органа и институција, као и међудржавни уговори, сматрају се најзначајнијим и најпоузданијим изворима. Потом следе: писма, дневници, штампа и различите књиге (мемоари, литература, биографије и аутобиографије). У савременом добу, у Србији и у свету, посвећује се велика пажња чувању ових извора. Они се, по правилу, чувају у архивима и библиотекама, а у најновије време се и дигитализују, чиме се омогућава њихова трајност.

Писани историјски извор – новине

Материјални историјски извори могу били *нейокрејни* (грађевине) и *јокрејни* (различити предмети). Међу материјалне историјске изворе убрајају се сви предмети настали радом човека и машина које је човек конструисао. Поред различитих грађевина и споменика, у ову групу историјских извора убрајају се најразличитији предмети за личну употребу, оружје, оруђе, машине, уметничка дела (попут уметничких слика или скулптура). Материјални историјски извори чувају се у музејима, као и у посебним личним збиркама (колекцијама).

Усмени историјски извори представљају усмене изјаве учесника, сведока или савременика историјских догађаја. Овакво сведочење о прошлости сматра се мање поузданим од писаних и материјалних историјских извора. На личност која даје ову врсту изјаве могу утицати разне околности: емоције, здравствено стање, лични интерес да о догађају сведочи на један или други начин. Стога се често дешава да оне намерним или случајним изменама садржаја (прећуткивањем, заборављањем, накнадним тумачењем) дају исказ који није сасвим веродостојан. Ипак, и овакви извори су драгоцени, посебно у случају када други извори који би сведочили о неком догађају не постоје, јер су уништени или изгубљени. У другој половини 20. века развила се посебна грана историјске науке – *усмена историја* (енгл. *Oral history*). Она се бави сакупљањем и научном обрадом усмених сведочанстава о прошлости, и од посебног је значаја за проучавање историје свакодневног живота и друштвене историје.

Аудио-визуелни извори настали су крајем 19. века. Ову групу историјских извора чине фотографија, звучни (аудио) записи и филмски (видео) записи. Технолошки напредак прво је донео фотографисање, па су тако, врло рано, фотографисане бројне значајне личности и догађаји, а њихове фотографије објављиване у новинама, књигама и на разгледницама. Даљи напредак у 20. веку донео је динамичан развој радија и телевизије. Значајни говори државника, међународне конференције, ратне страхоте, културне и спортске манифестације снимани су, током 20. и 21. века, за потребе радија и телевизије, а већина тих снимака сачувана је до данас. Због техничких својстава магнетних трака на којима су некада бележени аудио и видео-записи, неопходни су посебни услови за њихово чување, па се стога углавном налазе у посебним аудио и филмским архивима. Као и у случају писаних историјских извора, и аудио-визуелни извори се у последње време дигитализују.

Дигитални и интернет историјски извори производ су убрзаног технолошког развоја који се догодио у последњих тридесетак година. Установе културе широм света (а и у Србији), попут архива, библиотека и музеја, почеле су да дигитализују историјске изворе које чувају и да их објављују путем интернета.

ПОЛМОВНИК

Дигитализација историјских извора је технолошки поступак којим се историјски извори попут докумената, писама, старих новина и књига, као и фотографија снимају у електронском формату, чиме се омогућава њихово неограничено трајање и употреба. Овим изворима корисници често лако могу да приступе путем интернета или посебних база података које праве архиви, библиотеке и друге установе.

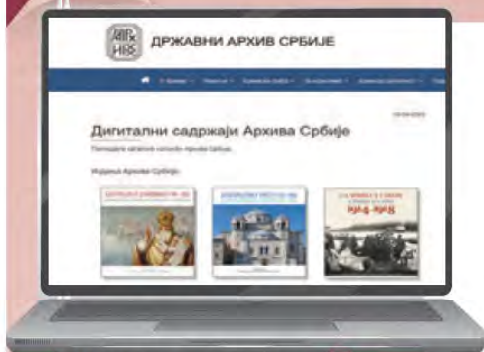
Писани историјски извори
Ратни мемоари,
Шарл Де Гол

Материјални
историјски извор

Документарни филм

Интернет историјски извори

На интернету непрестано расте број ових извора, али и број различитих база података које корисницима омогућавају лако проналажење и претраживање историјских извора. Овај процес има велики значај за проучавање прошлости, јер одређене изворе чини доступним истраживачима из целог света, невезано од места у којем живе или се тренутно налазе.

Критика историјских извора

Нису сви историјски извори подједнако важни, прецизни и веродостојни. Често се дешава да о истом догађају или личности различити историјски извори дају различите, некада и сасвим супротстављене податке. Да бисмо разумели прошлост и утврдили шта се, како и због чега у њој догодило, потребно је да одаберемо, критички сагледамо и упоредимо различите историјске изворе који сведоче о неком догађају, периоду или личности. Тај поступак, који примењују историчари, назива се критика историјских извора.

Критиком извора проверавају се њихова аутентичност и веродостојност. Објаснићемо овај сложени поступак на примеру једног писма. Провера аутентичности писма подразумева проверу датума, потписа, материјала на којем је писмо написано, рукописа – а све у циљу утврђивања да ли је то писмо заиста настало у време за које се тврди да јесте, и да ли га је написао онај за кога се тврди да јесте. Овај поступак још се назива и **спољашњом критиком извора**. Провера веродостојности писма подразумева утврђивање истинитости информација и ставова изнетих у писму. То се постиже поређењем садржаја писма са другим историјским изворима који сведоче о истим личностима или догађајима, као и са знањима која, на те теме, можемо стећи на друге начине. Овај поступак још се назива и **унутрашња критика извора**.

САЖЕТАК

Историјску науку проучавамо на основу трагова прошлости које називамо историјским изворима. Историјски извори могу бити *писани, материјални, усмени, аудио-визуелни и дигитални*, од којих су посебно аудио-визуелни и дигитални извори карактеристика наше, савремене епохе. Последње деценије савременог доба карактерише и процес дигитализације, када се савременим методама стари историјски извори преводе у дигиталну форму и на тај начин чувају од пропадања. Критика историјских извора је поступак којим се утврђује аутентичност и веродостојност неког историјског извора, и она може бити *спољашња и унутрашња*.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Које врсте историјских извора постоје и које су њихове главне одлике?
2. Шта је критика извора и чему она служи?
3. Шта је то дигитализација?
4. Разговарај са неким од најстаријих чланова своје родбине о томе како је изгледало њихово одрастање, шта су од техничких уређаја и помагала имали у домаћинству, како су проводили слободно време... Упореди то са својим одрастањем, уочи разлике и размисли о томе колико се свакодневни живот променио.
5. Пронађи два различита историјска извора која говоре о истој теми, међусобно их упореди, и онда, на основу објективних информација, изврши њихову спољашњу и унутрашњу критику.

1. Поређај врсте историјских извора према времену у коме су настали, од најстаријих ка најмлађим, уписивањем бројева од 1 до 4 испред набројаних извора:

- писани историјски извори
- материјални историјски извори
- дигитални историјски извори
- аудио-визуелни историјски извори

2. Допуни следећу реченицу дописивањем потребних појмова на означеним линијама:

На примеру једног писма објаснићемо критику историјског извора.
 Спољашња критика извора подразумева проверу датума, _____,
 _____, и материјала на којем је писмо написано. Унутрашња
 критика писма подразумева проверу његове веродостојности, односно
 _____ информација које се у њему наводе.

3. На приложеној празној временској ленти учртај поделу историје на временске епохе:

4. На приложеној празној временској ленти учртај временску поделу *савременој доба*:

5. Подвучи појмове чији се настанак и примена везују за *савремено доба*:

- пеницилин   медицински ласер
- парна машина   штампарска преса
- рачунар   авион

6. Подсети се шта је *глобализација*. Наведи по три позитивне и негативне последице глобализације и упиши их на линије које су за то предвиђене.

Глобализација

позитивне последице

негативне последице

---

7. Поређај по старости имена држава у којима је живео српски народ током савременог доба, уписивањем редног броја испред имена:

- Социјалистичка Федеративна Република Југославија
- Краљевина СХС
- Република Србија
- Краљевина Југославија
- Савезна Република Југославија
- Државна заједница СЦГ

8. Допуни следећу реченицу:

Свест о загађењу и потреби очувања животне средине јавила се _____ 20. века, када се развила и посебна наука о животној средини _____. Под појмом одрживог развоја подразумева се _____ привредни и индустријски развој, који _____.

ЕВРОПА И СВЕТ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

РЕВОЛУЦИЈЕ У РУСИЈИ И ОСТАТКУ ЕВРОПЕ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

бољшевици / комунисти / Фебруарска револуција / Октобарска револуција / Вајмарска република

Први светски рат –
карикатура

ПОЈМОВНИК

Абдикација је добровољно одрицање од власти.

Диктатура пролетеријата је режим у коме неограничену власт имају радници и сељаци.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Први дани рата били су први дани срамоте. Након низа делимичних капитулација, у пролеће 1915. године уследило је потпуно повлачење. Генерали су се због своје криминалне неспособности живљавали над мирним народом. Огромни делови земље насилно су окупирани.

(Лав Троцки, *Историја Руске револуције*)

Први светски рат, који се још назива и **Великим ратом**, представљао је највећи сукоб у дотадашњој историји. Ратовање је било праћено великим људским губицима и тешким животом цивилног становништва. Велики рат био је узрок и покретач значајних политичких догађаја и промена у многим земљама: угрожено цивилно становништво побунило се против државних власти и захтевало њихову смену. Прва револуција догодила се у Русији, у којој су порази руске војске и веома лоши услови живота радника и сељака, довели до револуционарних превирања. Већ у фебруару (тј. марту, по новом календару) 1917. године, цар Николај II Романов приморан је да абдицира и успостављена је Привремена влада. Русија је наставила ратовање против Немачке, али је офанзива, у лето исте године, била неуспешна. **Бољшевици**, револуционарно крило некадашње Социјалдемократске партије, извели су 25. октобра (по старом календару) нову револуцију, овога пута са циљем успостављања диктатуре пролетеријата и изласка Русије из рата – склапањем сепаратног мира. На челу бољшевика стајао је **Владимир Иљич Лењин**. Заведена је диктатура и почео је прогон свих противника режима и неистомисљеника. Миром у Брест-Литовску, марта 1918. године, Русија је изашла из рата, уз високу цену. Револуционарни терор бољшевика изазвао је отпор различитих делова становништва. Крвави грађански рат између бољшевика (комуниста – „црвених“) и њихових противника окупљених око официра некадашње царске војске („белих“ – белогардејаца) трајао је све до 1922. године, када су **комунисти** дефинитивно победили, и створили **Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР)**.

Лењин је, следећи идеје немачког филозофа и социјалисте **Карла Маркса**, желео да револуцију прошири на цео свет. Ради остваривања тог циља основао је **Комунистичку интернационалу (Коминтерну)**. Крајем Првог светског рата револуције су захватиле и Немачку и Мађарску, али нису биле успешне као она у Русији.

Револуције у Русији

Руско царство налазило се почетком 20. века, у великој економској и политичкој кризи. Упркос снажном таласу индустријализације током друге половине 19. века, Русија је заостајала за западним и централноевропским земљама у производњи и технолошком развоју. Милиони сељака и градских радника живели су у веома тешким условима и радили за ниске плате. Царски режим био је апсолутистички, гушена су грађанска права и политичке слободе грађана, корупција је цветала на сваком кораку. Као последица оваквог стања, у народу је непрестано расло незадовољство.

Прва револуција у Русији догодила се још 1905. године. Велике демонстрације одржане су јануара 1905. године, испред Зимског дворца – царске резиденције у Санкт Петербургу. Окупљени грађани носили су цареве слике и црквене иконе, а намера им је била да цару предају своје захтеве и тако покрену политичке промене у земљи. Цар Николај II повукао се са породицом у Царско Село, а на окупљени народ изашла је војска. У сукобу који се одиграо, а који је у руској историји познат као „Крвава недеља“, убијено је и повређено више стотина грађана. Револуционарна превирања су ипак настављена, проширивши се и на бројне друге градове широм Русије. Ради смиривања напетости, цар Николај II је објавио Устав и сазвао Народну скупштину (тзв. Думу), чиме је руска држава постала уставна монархија. Упркос томе, незадовољство народа стањем у земљи и владавином цара Николаја није нестало.

Фебруарска револуција 1917. године

У Први светски рат Русија је ушла недовољно спремна, економски недовољно развијена и ослабљена унутрашњим политичким борбама. Сиromaштво, незадовољство и корупција утицали су на морал војника руске армије. Многи од њих нису желели да се боре и честа су била дезертирања и побуне војника на фронту. Током прве две године рата, Русија је претрпела више пораза на Источном фронту. Истовремено, породице војника гладовале су и живе у оскудици. Крајем 1916. и почетком 1917. године, Русију је захватио нови, до тада највећи талас народног незадовољства. У фебруару 1917. године, уследиле су нове масовне демонстрације против владе и стања у земљи. Војска је овога пута одбила да се сукоби са окупљеним грађанима. Цар Николај II, који се налазио на фронту са војском, кренуо је назад у престоницу, али је заустављен. Цар је абдицирао и формирана је Привремена влада од представника различитих политичких странака. На челу ове владе налазио се Александар Керенски. Истовремено, у Санкт Петербургу, формиран је Совјет (савет, савез) радника, под контролом бољшевика, као вид паралелне власти. Последица **Фебруарске револуције** био је нестанак руске монархије и образовање републике грађанског типа, први пут у њеној историји.

Крвава недеља

ПОЈМОВНИК

Дезертирање је самовољно напуштање војне дужности или ратног положаја. Забрањено је у свим војскама света и сматра се, посебно у условима рата, веома тешким преступом.

Руски цар Николај II Романов са породицом

Привремена влада је, поштујући међународне уговоре које је Русија потписала, настојала да настави рат. С друге стране, руска војска већ се налазила у расулу, а широм земље владала је потпуна оскудица. Бољшевици су тада истакли свој политички програм: излазак Русије из рата, поделу земље и хране становништву. Тиме су придобили подршку великог броја становника, а посебно сиромашних радника и сељака. Русију је, у јесен 1917. године, захватио нови талас штрајкова, демонстрација и побуна сељака, а незадовољство је кулминирало **Октобарском револуцијом**.

Октобарска револуција и грађански рат у Русији

Присталице Владимира Иљича Лењина организовале су 25. октобра по старом календару (то јест, у ноћи између 7. и 8. новембра) 1917. године, напад на Зимски дворца, седиште Привремене владе. Смењена је Привремена влада и успостављена бољшевичка влада, на челу са Лењином. Да би се олакшао тежак живот становништва, имовина царске породице, племства и цркве, предата је на коришћење народу. Русија је, у марту **1918.** године, потписала сепаратни мир у Брест-Литовску, којим је изашла из рата. Овим споразумом остала је без великог дела своје дотадашње територије (територије данашњих држава Пољске, Финске, Литваније, Летуније и Естоније) и прихватила је обавезу да плаћа ратну одштету чланицама Централних сила.

Излазак из Великог рата није значио и крај политичких превирања у Русији. Многи нису желели да прихвате власт Лењина и бољшевика. Међу противницима револуције било је и присталица монархије, грађанских странака и политичара, али и Лењинових некадашњих сарадника и сабораца. Сви они окупали су се око појединих високих официра бивше царске војске и пружали су одлучан отпор бољшевицима. Због тога је **Лав Троцки** организовао тзв. **Црвену армију**, револуционарну војску која је силом требало да сломи противнике револуције. Између Црвене армије и противника револуције, тзв. белогардејаца (Беле гарде), водио се крвави грађански рат, који је трајао до краја 1922. У јулу 1918. године, бивши цар Николај II Романов је стрељан заједно са свим члановима породице. Бољшевичке власти ликвидирале су цара и све његове потомке, како би спречили обнову монархије. Уједињавањем Русије, Украјине, Белорусије и Закавказке републике 1922. године створен је **Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР)**. То је била прва социјалистичка земља и постала је узор бројним комунистима и социјалистима широм света.

Револуционарни пропагандни плакат

Лењин држи говор на једном од револуционарних скупова

ЖИВОТОПИС

Владимир Иљич Уљанов Лењин

(1870–1924) био је вођа бољшевика и Октобарске револуције 1917. године. Политичке идеје развијао је под утицајем немачког филозофа Карла Маркса. Залагао се за то да целокупна власт у Русији припадне радницима и сељацима. Дуги низ година био је противник царског режима у Русији. Његов брат погубљен је након неуспеле завере против цара, а и сам Лењин хапшен је више пута.

У периоду од 1905. до 1917. живео је у Швајцарској. Уз одобрење и помоћ Немачке, у пролеће 1917. пребацио се у Русију са групом сарадника, и у јесен те године повео Октобарску револуцију. Од бољшевика је направио странку професионалних револуционара и завео диктатуру пролетеријата. Желео је да револуцију прошири на цео свет. У том циљу основао је Коминтерну – савез међународних комунистичких партија.

На њега је 1922. године покушан атентат који није успео, али је Лењин ипак преминуо 1924, од последица атентата. Након смрти, његово тело је балзамовано и изложено у Лењиновом маузолеју, на Црвеном тргу у Москви, где се налази и данас.

Владимир Иљич Лењин

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Први њуш у свешској историји сељак је био одлучан да ђронађе вођу у лично-сти радника. У њоме лежи ѡемељна, мојло би се рећи и свеобухвајна, разлика између Руске револуције и свих оних које су јој ђрећ-ходиле.

(Лав Троцки, *Историја Руске револуције*)

ЖИВОТОПИС

Лав Давидович Бронштајн, познатији као **Троцки** (1879–1940) руски је револуционар и совјетски политичар. Био је јеврејског порекла.

Пре Великог рата радио је као новинар, и из Београда је 1912. године извештавао о балканским ратовима. Након Фебруарске револуције, нашао се на челу петроградског Совјета.

У Октобарској револуцији одиграо је важну улогу и у Лењиновој влади био је министар спољних послова. Представљао је Русију на преговорима у Брест-Литовску. Створио је Црвену армију и у периоду од 1918. до 1925.

године био на положају народног комесара (министра) војске и морнарице.

Након Лењинове смрти, сукобио се са Јосифом Висарионовичем Стаљином, његовим наследником. Убрзо потом био је смењен, а затим и протеран из земље.

Из емиграције је критиковао Стаљинов режим и захтевао да се води непрестана светска револуција. Убио га је совјетски тајни агент 1940. године у Мексико Ситију.

Лав Давидович Бронштајн Троцки

Револуција у Немачкој

Немачки цар Вилхелм II Хоенцолерн

Карл Либкнехт

Тешки услови живота и незадовољство грађана изазвано Великим ратом допринели су ширењу револуционарног расположења и у другим земљама. Октобарска револуција у Русији такође је утицала на ширење оваквог расположења. Комунисти широм Европе надали су се да ће и сами моћи да изведу револуцију и да ће им бољшевици притећи у помоћ.

У јесен 1918. године револуционарна догађања одиграла су се у Немачкој. Војне власти обавестиле су владу да је пораз у рату неизбежан и затражиле да се ступи у преговоре о примирју. Дошло је до побуне морнара у лучком граду Килу, у октобру 1918. године. Талас незадовољства убрзо се проширио широм земље. Економски потпуно исцрпљена четворогодишњим ратовањем, Немачка је убрзо паралисана низом штрајкова и радничких протеста које су организовали немачки социјалисти и комунисти. У новембру 1918, дошло је до потписивања примирја са силама Антанте и низа великих политичких промена. **Цар Вилхелм II** напустио је власт и отишао у Холандију, у којој је провео остатак живота. Власт је преузела привремена влада која је прогласила републику.

Немачки комунисти предвођени вођама покрета „Спартак“, **Розом Луксембург** и **Карлом Либкнехтом**, желели су да спроведу социјалистичку револуцију. Они су основали Немачку комунистичку партију и, у јануару 1919. године, организовали велике демонстрације у Берлину. Покушај немачких комуниста да изведу социјалистичку револуцију није успео. Након уличних борби против остатака царске војске и добровољачких одреда, вође револуције су ухваћене и убијене у јануару 1919. године. Потом је сазвана Уставотворна скупштина која је прогласила стварање **Вајмарске републике**. На сличан начин као у Берлину, пропао је покушај комуниста да изведу револуцију и у Минхену, престоници Баварске.

ЖИВОТОПИС

Роза Луксембург

Роза Луксембург (1871–1919) рођена је у Замошћу, у Пољској, и потицала је из јеврејске породице. Школовала се на Универзитету у Цириху и била је изузетно образована.

Истакла се у организовању радничког покрета у Пољској и Немачкој. Била је један од вођа покрета „Спартак“ и оснивача Комунистичке партије Немачке. Због својих политичких ставова хапшена је више пута. Залагала се за освајање власти путем револуције, али није подржавала диктатуру бољшевика, већ је заговарала социјалистичку демократију.

Ухапшена је током револуције у Берлину, у јануару 1919, и након мучења убијена.

Револуција у Мађарској

Након ратног пораза и распада Аустроугарске, револуционарна превирања захватила су почетком 1919. године и Мађарску. На дешавања у овој земљи снажно је утицао одјек Октобарске револуције. Вести о променама у Русији доносили су и ратни заробљеници које је ослободила бољшевичка влада и који су се враћали кућама. Мађарски комунисти подигли су револуцију у марту 1919. године, надајући се помоћи из Русије. Желели су да спроведу друштвене промене по угледу на бољшевичку владу, али је и ова револуција угушена. Помоћ револуционарима није стигла, јер је у Русији буктао грађански рат. Револуцију су у августу 1919. године угасиле мађарске антикомунистичке снаге, уз војну помоћ Антанте.

САЖЕТАК

Први светски рат и економско исцрпљивање зараћених страна допринели су ширењу револуционарног расположења у појединим европским земљама. Револуција је прво избила у Русији, јер је ова земља неспремна ушла у рат и била је изнурена дугогодишњим политичким борбама. У Фебруарској револуцији 1917. године абдицирао је цар Николај II, а власт је преузела Привремена влада. Руска држава је тада постала република, након вишевековног монархистичког државног уређења. Бољшевици су, на челу са Лењином, после неколико месеци подигли Октобарску револуцију, којом је збачена Привремена влада и успостављена диктатура пролетеријата. Русија се налазила у крвавом грађанском рату све до 1922. године када су противници револуције поражени.

Под утицајем Октобарске револуције, али и пораза у Првом светском рату, избиле су револуције у Немачкој и Мађарској. У Немачкој су револуционарна дешавања у новембру 1918. године довела до одласка цара Вилхелма II из земље. Немачки комунисти покушали су да изведу социјалистичку револуцију почетком 1919. године, али су поражени. Роза Луксембург ухапшена је и стрељана у Берлину. Мађарски комунисти дигли су револуцију у марту 1919. године, под утицајем Октобарске револуције. У августу исте године, ова револуција угушена је уз помоћ војске Антанте.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Који су узроци Фебруарске револуције у Русији?
2. Које су околности довеле до Октобарске револуције?
3. Наброј и опиши последице Октобарске револуције.
4. Да ли су револуције у Немачкој и Мађарској повезане са Октобарском револуцијом?
5. Због чега је, по твом мишљењу, успела револуција у Русији, а нису оне у Немачкој и Мађарској?
6. Размисли о узроцима револуција у Русији, Немачкој и Мађарској. Упореди револуције из фебруара и октобра 1917. године.

СТВАРАЊЕ ВЕРСАЈСКОГ ПОРЕТКА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Париска мировна конференција / Версајски мир / „версајски поредак“ / Друштво (Лига) народа

Више од четири године трајања Првог светског рата за последицу је имало милионе убијених и рањених, велике патње цивилног становништва, револуције и прекрајање политичке карте света. Са историјске сцене трајно су нестала четири царства (немачко, аустроугарско, руско и турско), а створен је велики број нових држава. Аустроугарска се распала, а на деловима њене територије настале су Аустрија, Мађарска, Пољска, Чехословачка и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС). На територијама које су биле део Руског царства – настале су Пољска, Финска, Летонија, Литванија и Естонија.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Дан примирја обележава се сваке године као државни празник у Србији – 11. новембра. У тим данима, многи државници и јавне личности, као симбол страдања српске војске у Великом рату, носе тзв. **Наталијину рамонду**. Овај цвет је, иначе, ендемска врста која расте само на Балкану, а име је добила по краљици Наталији Обреновић, крајем 19. века.

Примирје којим су окончана ратна дејства у Великом рату потписано је 11. новембра 1918. године. Уследила је **Конференција мира у Паризу** и потписивање мировних уговора са сваком пораженом државом посебно. Силе победнице: Велика Британија, Француска, Италија и САД диктирале су услове мира пораженим земљама. Државе поражене у рату изгубиле су делове своје територије, биле су приморане да плаћају ратну одштету (контрибуцију) и да пристану на ограничење бројности сопствене војске.

Први и најзначајнији мировни уговор потписан је у париском дворцу Версај, између држава победница и Немачке, 28. јуна 1919. године. Због огромног значаја овог уговора за међународне односе, називом **„версајски поредак“** означава се систем политичких и међудржавних односа у годинама после Великог рата. Губитак територија и наметнуте обавезе деловале су веома негативно на политичка дешавања у пораженим државама. Довеле су до појаве ревизионизма и бујања национализма, а у Немачкој и до успона нациста, на челу са Адолфом Хитлером.

ПОЈМОВНИК

Ревизионизам (у свету након Првог светског рата) био је скуп политичких захтева и акција за измену (ревизију) мировних споразума, и укидање наметнутих обавеза пораженим земљама. Ревизионистичке земље, попут Немачке, Мађарске и Бугарске, нису се мириле са одредбама Париске мировне конференције нити са „версајским поретком“, и тежиле су да их измене у своју корист, милом или силом. Њима се убрзо придружила и Италија, под фашистичким режимом. Незадовољне тиме што је Италија добила мање него што јој је обећано тајним Лондонским уговором, њене су власти биле против стварања Краљевине СХС, у чији је састав ушао део источне обале Јадрана.

Европа после Великог рата

Париска мировна конференција и Версајски мир

Мировна конференција у Паризу почела је са радом у јануару 1919. године. На њој су учествовали представници 32 државе и њен рад трајао је годину дана. Водећу реч на конференцији имали су представници сила победница: САД, Велике Британије, Француске и Италије, тзв. „велика четворка“. Русија није учествовала у раду конференције због грађанског рата који се одвијао у тој земљи, али и услед чињенице да је Уговором у Брест-Литовску сама изашла из рата пре других држава. Силе победнице диктирале су услове мира, а поражене државе нису имале могућности да у значајнијој мери утичу на одредбе које ће бити потписане. На Париској конференцији одређене су промене граница, висина ратне одштете, као и ограничења везана за бројност војске поражених држава.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Дворац Версај и чувена Сала огледала нису случајно изабрани за место потписивања мировног уговора. На истом месту је, након победе Пруске у француско-пруском рату 1871. године, било проглашено уједињење Немачке.

Мировни уговори потписивани су са сваком земљом понаособ у дворцима који се налазе у околини Париза. Први мировни уговор потписан је са Немачком, 28. јуна 1919. године. Уговор је потписан у Сали огледала париског дворца Версај, што је имало посебно значење и симболику.

Немачка је проглашена кривцем за избијање рата и наметнуте су јој веома неповољне одредбе мира. Изгубила је делове територије, као и колоније у Африци и на Пацифику. Морала је да се обавезе на ограничења у величини војске, као и на плаћање високе ратне одштете. Одредбе мировног уговора имале су за циљ да Немачку трајно ослабе и онемогуће њено војно, политичко и привредно јачање. Версајски мир је на тај начин требало да обезбеди доминацију Француске и Велике Британије у Европи. Због огромног значаја овог мировног уговора – за целокупне политичке и војне односе у свету после Првог светског рата често је у употреби и појам „версајски поредак“. Овим појмом се називају промене у границама, војни и политички односи одређени мировним уговорима из 1919. и 1920. године.

Мировни уговори од 1919. до 1923. године

По угледу на Версајски мир, склопљени су мировни уговори и са другим државама пораженим у Великом рату. Поражене државе остале су без делова својих територија и морале су да се обавезу на смањење величине сопствене војске и плаћање ратне штете.

Мир са Аустријом склопљен је у дворцу Сен-Жермен 10. септембра 1919. године. Уследио је споразум у Нејиу, којим је склопљен мир са Бугарском (27. новембра 1919. године), а потом и Тријанонски споразум, којим је склопљен мир са Мађарском (4. јуна 1920. године).

Мировни споразум са Турском потписан је у Севру, 10. августа 1920, али је накнадно измењен споразумом у Лозани, у јулу 1923. године.

Турска: а) по уговору у Севру, б) после споразума у Лозани

Друштво народа

Председник САД Вудро Вилсон изнео је на Париској мировној конференцији иницијативу за оснивање међународне организације која би се бавила мирним решавањем спорова и спречавањем нових ратова у свету. Таква организација је и основана, под именом **Друштво (Лига) народа**. За седиште организације одабрана је Женева у Швајцарској.

Свет је са пуно наде посматрао настајање Друштва народа, надајући се да ће оно бити гарант мира и стабилности у међународним односима. Проблеми су се, међутим, јавили већ на самом почетку рада ове организације. Конгрес САД није подржао иницијативу председника Вилсона и САД нису постале чланица Друштва народа. Оваква одлука правдана је ставом да се САД исувише мешају у односе у Европи и да би требало да се окрену себи. Друга значајна држава, која је првих година остала изван Друштва народа, била је Русија, односно СССР, јер је, у време оснивања ове организације, у тој земљи још увек трајао грађански рат. Друштво народа није располагало сопственом војском и његове интервенције увек су зависиле од односа снага у међународним односима. Ова организација слабила је са протоком времена и све је мање била у могућности да врши функцију због које је основана.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Нарочитим се уговорима мора основати оштри савез народа, у циљу уручања међусобне гаранције, како великим, тако и малим државама, за њихову политичку независност и територијални интегритет.

Из Вилсоновог програма Светског мира у 14. тачака, 8. јануар 1918.

Седница Друштва народа: Друштво је имало своју Скупштину, Стални секретаријат на челу са генералним секретаром и Савет у оквиру ког се налазио Међународни суд правде.

ЖИВОТОПИС

Томас Вудро Вилсон (1856–1924) је био председник САД у периоду од 1913. до 1921. године.

Увео је САД у Први светски рат, објавивши рат Немачкој 1917. године. Почетком 1918, објавио је чувених „14 тачака“ – политички програм у ком су били истакнути и ратни циљеви САД.

Залагао се за право самоопредељења народа и допринео југословенском уједињењу.

Желео је да створи међународне механизме за мирно решавање спорова и спречавање ратова. Друштво народа основано је на његов предлог.

Нобелову награду за мир добио је 1919. године.

Томас Вудро Вилсон

„Версајски поредак”: реакције и последице

Одредбама потписаних мировних уговора и тзв. „версајским поретком” нису биле задовољне бројне државе. Највеће незадовољство испољило се у Немачкој, чија је јавност одредбе Версајског мира сматрала неправедним и понижавајућим за немачки народ. Губитак територија и велика ратна штета коју је Немачка плаћала допринели су продубљивању економске и политичке кризе у овој земљи. Такви услови погодовали су успону нациста и њиховом доласку на власт. И друге поражене земље, попут Мађарске и Бугарске, сматрале су мировне одредбе неправедним и понижавајућим, и прижељкивале повратак изгубљених територија. Незадовољних је било и међу победницима. Италија је сматрала да је миром добила премало и агресивно је иступала против мировног поретка успостављеног у Паризу 1919/20. године. Сличан став заузеле су и власти у Јапану.

Велика Британија се након Париске мировне конференције углавном вратила очувању сопствених колонијалних поседа, и одржавању доминације на мору и у трговини. Након одласка председника Вилсона са власти, САД су се готово потпуно повукле из политичких дешавања у Европи. Одржавање поретка успостављеног Версајским миром и другим уговорима, преузела је Француска са својим савезницама и новоствореним државама.

САЖЕТАК

■ Париском мировном конференцијом окончан је Први светски рат. Услове мира диктирале су силе победнице, а мировни уговори потписивани су са сваком пораженом државом посебно. Ти мировни споразуми носе имена по дворцима који се налазе у околини Париза, у којима су уговори потписани. Поражене државе, на челу са Немачком, изгубиле су делове територије и биле обавезане да ограниче величину своје војске и да плаћају ратну одштету. Немачка јавност сматрала је такве одредбе неправедним и понижавајућим. То је допринело продубљивању кризе у Немачкој и успону нациста. На предлог председника САД, Вудроа Вилсона, основано је Друштво народа, са седиштем у Женеви. Ова међународна организација бавила се решавањем спорова и спречавањем ратова, али није била довољно ефикасна јер, између осталог, није располагала ни сопственим оружаним снагама.

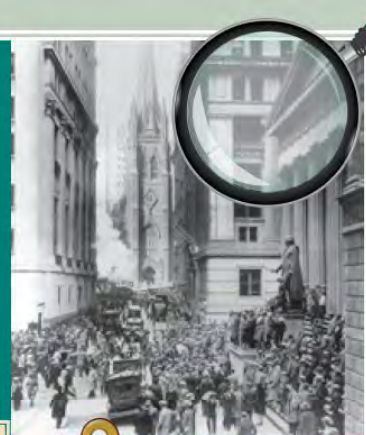
ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Која је држава, одредбама Версајског мира, проглашена кривом за избијање Првог светског рата?
2. Шта су све силе победнице наметнуле Немачкој одредбама Версајског мира?
3. На који начин су, одредбама других мировних уговора, кажњене остале поражене државе (Аустрија, Бугарска, Мађарска, Турска)?
4. Какве су реакције изазвале одредбе мировних уговора у јавности поражених земаља?
5. Које су све околности утицале на то да Друштво народа не буде ефикасно у обављању мисије због које је основано?

ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У СВЕТУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Велика депресија / *New deal* / еманципација жена / филмови / џез музика / уметност

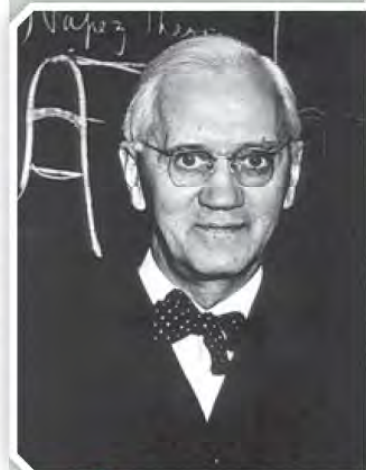

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Први светски рат и његове бројне последице значајно су утицале на многе политичке и друштвене процесе у међуратном периоду. Након рата који је донео толика разарања и страдања, готово ништа није могло остати исто као пре. Производња је убрзано обнављана и у њој су примењиване технолошке иновације, попут покретне производне траке коју је први употребљавао Хенри Форд у својим фабрикама аутомобила. Медицина је од 1928. године знатно унапредовала захваљујући шкотском микробиологу **Александру Флемингу** и масовној употреби његовог проналаска: антибиотика пеницилина, што је продужило животни век људи. Захваљујући технолошком напретку, свет је постао повезан. Вести и поруке лако су и брзо путовале са једног на други крај света путем радио-таласа. Развој цивилног авио-саобраћаја омогућио је превоз људи и робе на веома удаљене дестинације.

Број запослених жена веома се увећао у односу на период пре Првог светског рата. Све више жена похађало је школе и универзитете и запошљавало се у привреди и администрацији. Домаћинства су испунили први технички уређаји: радио-пријемници, усисивачи, фрижидери, машине за прање веша... У многим земљама спорт је постао један од омиљених начина провођења слободног времена. Почео је развој популарне културе: у САД и европским земљама слушала се џез музика, настали су популарни стрип-јунаци, попут Бетмена и Супермена, Волт Дизни снимео је своје прве дугометражне цртане филмове, а у холивудским студијама снимани су играни филмови који су стекли статус класика. Ликовни уметници и књижевници стварали су под снажним утиском Великог рата и великих очекивања везаних за нови свет који је требало да настане после рата. Уметност раздобља између два светска рата имала је врхунске домете, свет се развијао, а друштво динамично мењало.

Међуратни период био је обележен и великим изазовима. Можда је највећи представљала велика економска криза, започета 1929. у САД. „Велика депресија“, како је у САД називана криза, до темеља је потресла америчко друштво и економију, а потом се муњевитом брзином раширила и на остатак света. Фабрике и банке пропадале су и затваране, милиони људи остали су без посла, а многи од њих и без својих кућа и имања. Америчку привреду спасао је председник Рузвелт, који је 1933. године представио свој програм опоравка. Европске земље теже су се и спорије опорављале од кризе, али је она ипак превазиђена до краја тридестих година прошлог века.

Александр Флеминг

Реклама за пеницилин

„Велика депресија” и економска криза тридесетих година

Светска привреда и трговина биле су веома погођене ратним разарањима и дугим трајањем Првог светског рата. Када је оружје коначно утихнуло, са много полета и енергије приступило се обнови производње.

Технолошки напредак и увођење покретне производне траке у фабрике омогућили су велики раст производње. У једном тренутку то је постало проблем и претворило се у хиперпродукцију. Производило се више робе него што је било потребно, више него што су осиромашени потрошачи могли да купе. То је довело до гомилања робе по складиштима и до пада њене вредности. Због немогућности да продају своју робу, многе компаније отпуштале су раднике или потпуно пропадале.

Почетак највеће економске кризе која је захватила свет до тада означио је крах берзе у Њујорку, који се догодио 29. октобра 1929. године. Тај дан, у америчкој историји упамћен као „црни уторак”, био је почетак Велике депресије.

У наредним годинама, привреда САД нашла се на коленима: производња и цене су вртоглаво падале, а милиони људи остајали су без посла у фабрикама, или су губили своја пољопривредна газдинства. Банке нису биле у могућности да исплаћују потраживања клијената и масовно су пропадале, а са њима је нестајала и штедња коју су грађани годинама стицали. Многи Американци су, од имућних, преко ноћи постајали сиромашни.

ПОЈМОВНИК

Хиперпродукција подразумева сваку производњу која је већа од реалних потреба, односно, која доводи до гомилања вишка производа.

Берза је финансијска установа у којој се тргује новцем и хартијама од вредности (акцијама предузећа, обвезницама, меницама, чековима). Ову трговину обављају чланови берзе – брокери, који заступају интерес својих клијената.

Новински чланци из времена Велике економске кризе

„Црни уторак”
крах берзе у
Њујорку

Услед повезаности светске економије, Велика депресија се из САД брзо проширила и на остатак света. Прве су се на удару нашле економски развијене европске државе. Земље које нису имале развијену индустрију, већ су се ослањале на пољопривредну производњу, попут Краљевине СХС, криза је захватила почетком тридесетих година. Совјетски Савез, који је имао планску привреду и није у већој мери учествовао у међународној трговини, претрпео је мање последице кризе у односу на друге државе.

Изаз из велике економске кризе почео је да се назире 1933. године. Тада је председник САД, Френклин Делано Рузвелт, објавио „**New deal**“ (**Нови гојовор**), свој програм за привредни опоравак. Почели су велики јавни радови у САД: изградња мостова, путева, железнице, јавних грађевина и стамбених објеката. Њих је финансирала држава и том приликом велики број људи који је био без прихода поново је запослен. Да би се подстакла производња, држава је фармерима и индустрији понудила повољне кредите. На тај начин је спасена америчка економија, а решења која је Рузвелт предвидео у свом програму почела су да се користе широм света. Криза се у различитим државама завршила у различито време, али је цео свет успео да је превазиђе до 1938. године.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Само у периоду од 1923. до 1928. године, количина произведених добара мерена по једном раднику – порасла је за трећину. Истовремено, плате су расле знатно спорије, а цене остајале исте. Добит остварену растом производње узимали су искључиво индустријалци и власници капитала, тако да је растао јаз између богатих и сиромашних.

Еманципација жена

Велики рат донео је крупне промене у односу између полова и представљао је значајан подстицај за еманципацију жена. Током рата већина мушкараца била је мобилисана и распоређена на фронтима. Силом прилика, њихова радна места у фабрикама, радионицама, на фармама и пољима заузеле су жене. Оне су одржале производњу у тешко ратно време и показале да већину послова могу да обављају подједнако успешно као и мушкарци. У годинама након Првог светског рата, многе жене наставиле су да раде. Оне су имале своје приходе и нису биле материјално зависне од својих родитеља или супруга. Број девојчица и девојака (посебно у градовима) које су похађале школе и универзитете растао је из дана у дан. Постало је уобичајено да се жене крећу саме, без пратње супруга или мушког члана породице. Примена електричних уређаја, попут усисивача или машине за прање веша, омогућила је да одржавање домаћинства захтева мање времена и снаге. Многе жене почеле су да посвећују пажњу свом изгледу, да скраћују косу, да пажљиво бирају одевне предмете и прате модне трендове. Та генерација жена направила је велики искорак у односу на живот њихових мајки и бака; жене међуратног раздобља су се школовале, радиле, а неке чак и возиле аутомобиле или управљале авионима.

ПОЈМОВНИК

Планска привреда карактеристична је за социјалистичке земље. Она подразумева да држава организује производњу, одређује које ће количине робе бити произведене и по којим ценама ће се та роба продавати.

Френклин Делано Рузвелт

ПОЈМОВНИК

Еманципација је ослобађање од зависности. Она представља процес стицања политичких права, економске независности и друштвеног статуса.

Краљица Марија Карађорђевић за воланом аутомобила

Жене у флапер-хаљинама

Сифражетски плакат

Важно је имати на уму да је до ове промене у друштвеном положају жене прво дошло у развијенијим земљама и већим градовима, те да су многе жене широм света такву слободу стекле тек у деценијама после Другог светског рата.

Промене у начину живота, све веће радно ангажовање и образовање жена, утицали су и на снажење политичког покрета који се залагао за давање права гласа женама на свим нивоима избора. Ово политичко право постојало је и пре Великог рата у малом броју земаља – прво га је увео Нови Зеланд још крајем 19. века (1893). Жене које су се организовале како би захтевале право гласа, економску и политичку једнакост, називане су **сифражеткињама**. Оне су организовале демонстрације и захтевале политичка права, а у појединим срединама наилазиле су на велики отпор, па чак и насиље усмерено према њима. Крајем рата и у наредним годинама, право гласа на општим изборима жене су добиле у више држава: Канади, Немачкој, Великој Британији, Аустрији, Холандији и САД. У већини других земаља то право је остварено тек после Другог светског рата.

Уметност и популарна култура међуратног периода

Раздобље између два светска рата подарило је уметности, а посебно књижевности, нека од највреднијих дела. Књижевници су, у овом раздобљу, стварали под изузетно снажним утицајем Великог рата и револуција које су се одиграле. Они су се критички освртали на прошлост и садашњост, маштали о новом свету који би требало изградити, и писали о разочарању своје генерације – што такав, бољи и мирнији свет – ипак није настао. Поједина дела изванредно добро описују и преносе дух епохе, па осим изузетне уметничке вредности имају велики значај и за разумевање историје, односно, политичких и друштвених процеса међуратног периода.

Међу таквим делима налази се роман **Томаса Мана** *Чаробни бреј*, у коме је приказан опис напетог и суморног света уочи избијања Великог рата, као и роман Штефана Цвајга *Лучерашњи свети*, који описује нестанак и рушење света који је постојао до 1919. године. Амерички писац **Ернест Хемингвеј** задужио је светску књижевност својим изванредним делима *Сунце се њоново рађа* и *За ким звона звоне*, инспирисаним ужасима Великог рата, грађанског рата у Шпанији и изневереним очекивањима своје генерације. Подједнако значајан је и роман руског књижевника **Михаила Шолохова** *Тихи Дон*, у ком су представљене друштвене прилике у Русији уочи револуција 1917. године, а потом и Октобарска револуција и грађански рат.

Велику вредност имају и бројна дела других књижевника који су обележили ову стваралачку епоху: Вирџиније Вулф, Џејмса Џојса, Бертолда Брехта, Албера Камија и осталих значајних књижевника.

ЖИВОТОПИС

Ернест Хемингвеј (1899–1961) је био амерички новинар и књижевник. Учествовао је у Првом светском рату, а као новинар извештавао је из Шпаније у време Шпанског грађанског рата (1936–1939).

У својим делима насталим у међуратном периоду сведочио је о ужасима Великог рата и изневереним очекивањима „изгубљене генерације“, којој је и сам припадао.

Његови романи сматрају се класицима савремене књижевности, а за роман *Старац и море* (који је објављен 1952. године), добио је Пулицерову награду и Нобелову награду за књижевност.

Ернест Хемингвеј

Ликовна уметност међуратног периода била је обележена експериментисањем и напуштањем дотадашњих форми. Није претерано рећи да се у сликарству и вајарству догодила права револуција. Одбацивање традиције, истраживање снова, подсвести и света изван граница реалности, критика постојеће уметности и друштва, постају основне карактеристике нових уметничких праваца који су обележили међуратни период. Под таквим утицајем развијали су се: апстрактно сликарство, дадаизам, надреализам... Ови правци, настали под утицајем Великог рата и економских и политичких криза међуратног периода, присутни су и у књижевности. Сликари који су стварали у оквиру ових праваца сматрали су да традиционалне форме ликовне уметности приказују неистиниту, улепшану слику света. Они су се, из револта, у својим делима подсмевали традиционалним формама сликарства и критиковали су стварност у којој су живели. У овом раздобљу настала су нека од најзначајнијих дела шпанских сликара – **Салвадора Далија** и **Пабла Пикаса**.

Салвадор Дали, *Истrajнось сећања*

ПОЈМОВНИК

Дадаизам је уметнички покрет који се развијао у Швајцарској, Француској и Немачкој у периоду од 1916. до 1920. године. Име покрета потиче од француске речи која гласи *da-da* и нема смислено значење (у преводу: *дрвени коњић, гечја ипчакка*).

Надреализам је уметнички покрет који се развио у Европи након Првог светског рата, највише под утицајем психоанализе Сигмунда Фројда. Имао је значајне представнике у књижевности и визуелним уметностима.

Пабло Пикасо, *Госпођице из Авињона*

Луј Армстронг

ПОЈМОВНИК

Холивуд је део града Лос Анђелеса, у америчкој држави Калифорнија. Најпознатији је по великом броју филмских студија, и у великој мери заслужан за процват филмске индустрије и уметности у првој половини 20. века.

Постер за филм
Прохујало са вихором

Музиком међуратног периода доминирао је џез, који је био најпопуларнији музички правац у Америци и Европи. Он се из САД проширио у многе земље, а џез оркестри наступали су на радију, свечаним приредбама, концертима, прекоокеанским бродовима, у клубовима и кафеима. Неке од најзначајнијих џез композиција насталих у међуратном периоду написао је музичар Џорџ Гершвин, док су популарност својим изванредним музичким наступима стицали Луј Армстронг, Бени Гудмен, Дјук Елингтон, Глен Милер и њихови оркестри. Осим џеза, велику популарност, посебно на радију, имале су музичке нумере из холивудских филмова, као и песме из бродвејских мјузикала.

У годинама између два светска рата дошло је до процвата филмске индустрије у САД. У бројним студијима који су се налазили у Холивуду, у Калифорнији (неки од њих и данас постоје и стварају), снимљене су десетине уметнички вредних филмова. У првој међуратној деценији, углавном су снимани тзв. неми филмови, у којима нису снимани гласови и дијалози глумаца. Ту епоху обележили су глумци **Чарли Чаплин** и **Рудолф Валентино**. Први звучни филм снимљен је 1927. године и звао се *Џез њевач*. Први филмови били су црно-бели, а америчка компанија „Техниколор“ успела је да, почетком тридесетих година, развије нову технологију снимања филмова у боји (тзв. колор-филм). Прво је, још 1933. године, у тој технологији снимљен један кратак цртани филм **Волта Дизнија**, а велики холивудски хитови попут филмова *Аваншуре Робина Худа* (1938) и *Чаробњак из Оза* (1939), снимљени су овом техником крајем тридесетих година.

Врхунац златног доба холивудског филма представља остварење *Прохујало са вихором* из 1939. године. Овај филм имао је и уметничку вредност и велику популарност. Главни глумци Вивијен Ли и Кларк Гебл стекли су овим филмом велику популарност у светским размерама.

Најзначајније признање у свету филма – „Оскар“ (награда Америчке филмске академије), додељује се од 1929. године.

Венецијански филмски фестивал, један од најзначајнијих у свету (са својом престижном наградом „Златни лав“), први пут је одржан 1932. године, а одржава се и данас.

ЖИВОТОПИС

Чарли Чаплин

Чарлс – Чарли Чаплин (1889–1977) био је британски комичар, глумац, филмски сценариста, режисер и продуцент. Глумом се издржавао од најранијег детињства, јер је још као дечак остао без родитеља. Славу је стекао 1915. године филмом *Скиџница*. У костиму скитнице (са превеликим ципелама, полуцилиндром на глави и широким панталонама) појавио се у великом броју својих филмова. Касније је снимао и филмове у којима је критиковао политичку и друштвену стварност, а у филму *Велики дикџајтор* (из 1940. године) исмевао је и самог Адолфа Хитлера, нацистичког диктатора. Неме филмове снимао је све до 1940. године и сматра се једним од најзначајнијих филмских стваралаца у историји. Био је добитник „Оскара“ за животно дело (1973), као и носилац племићке титуле коју му је доделила краљица Елизабета II (1975).

ЖИВОТОПИС

Волт Дизни

Волтер – Волт Дизни (1901–1966) био је амерички цртач и најпознатији творац цртаних филмова.

У Холивуду је основао студио „Дизни“, у ком је стварао своје цртане филмове. Подарио је свету популарне ликове попут Микија Мауса, Паје Патка, Шиље, Плутона. Мики Маус, његов можда и најпознатији цртани јунак, први пут се појавио 1928. у филму *Пароброд Вили*. Дизни је снимио и први дугометражни цртани филм *Снежана и седам пајћуљака* (1937), као и низ других таквих филмова: *Пиноккио*, *Дамбо*, *Бамби*... Компанија „Дизни“ осмислила је и забавни парк „Дизниленд“. Први такав парк отворен је у Калифорнији (САД) 1955. године, док су у деценијама које су уследиле отворени и Дизниленд-паркови у Орланду (Флорида, САД), Паризу, Токију, Хонгконгу.

Компанија коју је основао Волт Дизни наставила је да ствара врхунске цртане филмове и након његове смрти, а то чини и данас.

САЖЕТАК

У годинама између два светска рата свет се динамично развијао, а друштво мењало. Технолошки напредак омогућио је повећање производње и бољи квалитет живота. Остварена је еманципација жена, које су, посебно у градовима, напустиле традиционалну улогу мајке и домаћице, школовале се, радиле и у многим правима изједначиле се са мушкарцима. Сифражеткиње су се бориле да жене добију право гласа, али га је највећи број жена стекао тек након Другог светског рата. Међуратни период био је и раздобље највеће дотадашње економске кризе, која је почела Великом депресијом у САД, 1929. године. Криза се проширила на већи део света, људи су остајали без послова, имања и уштеђевине, банке и фабрике су пропадале, цене су стрмоглаво падале. Почетак краја кризе означио је Рузвелтов програм „New deal“ и политика јавних радова у САД и Европи.

У годинама између два светска рата дошло је до процвата уметности и популарне културе. Врхунска књижевна остварења ове епохе имала су и уметничку и историјску вредност. У сликарству и вајарству одиграла се револуција – уметници су напустили традиционалне форме, експериментисали су у свом раду, а повремено су се чак и подсмевали дотадашњој уметности. Уметници међуратног периода стварали су под великим утицајем догађаја из Првог светског рата, економских и политичких криза и наде да ће бити изграђен један бољи и праведнији свет. Технолошки напредак, употреба радија и развој цивилног авио-саобраћаја, омогућили су да популарна култура по први пут добије обресе глобалног. Џез је био омиљена музика, дошло је до процвата холивудске продукције, а глумци и музичари су, први пут у историји, стицали светску славу и богатство.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Шта је еманципација жена и како се она одвијала у годинама између два светска рата?
2. Који су узроци велике економске кризе и како је она превазиђена?
3. Који су историјски догађаји и процеси утицали на развој књижевности и уметности у међуратном периоду?
4. Који су правци у сликарству настали и развијали се у међуратном периоду? По чему се они разликују у односу на традиционалну ликовну уметност?
5. Погледај бар један филм снимљен у Холивуду тридесетих година, потражи на интернету и послушај музику џез оркестара поменутих у овом уџбенику. Запиши у свеску какав је утисак оставио на тебе сусрет са популарном културом међуратног периода.

УСПОН ФАШИЗМА И НАЦИЗМА У ИТАЛИЈИ И НЕМАЧКОЈ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

нацизам / фашизам / Адолф Хитлер / Бенито Мусолини / расна политика / култ фирера / *Мајн камиф* / јуришни одреди (СА) / заштитни одреди (СС)

ПОЈМОВНИК

Парламентарна демократија у 20. веку и данас, подразумева постојање и слободно исказивање више различитих политичких мишљења и програма. Она представља облик друштвеног уређења у коме постоје слободни избори и одговорност извршне власти (влада и/или председника или краља) пред народном скупштином. Најчешће је уставом предвиђено да се будућем председнику владе повери мандат за њено састављање. Тиме се неком политичару и државнику даје слобода да одабере своје сараднике и расподелу министарске ресоре.

Тоталитаризам је начин владавине у ком држава под контролом једне политичке странке или владара остварује потпуну контролу над друштвом. Примери тоталитаризма, тј. владавине тоталитарних режима у 20. веку јесу – Италија под влашћу фашиста, Немачка под влашћу нациста, и Совјетски Савез, посебно у време када је на његовом челу био Јосиф Висарионович Стаљин.

После Првог светског рата, већина европских земаља определила се за парламентарну демократију као облик друштвеног уређења. То је значило да су те државе имале своје уставе и законе, као и поделу власти и институције које су деловале у складу са законима. Постојала је и слобода штампе (разликовала се од државе до државе и мењала са протоком времена), поштована су и унапређивана грађанска и политичка права становника.

Насупрот поменутој већини, у неким државама развили су се недемократски и тоталитарни облици друштвеног уређења. На такав развој утицале су економска и политичка нестабилност у тим земљама, као и чињеница да оне нису биле задовољне одлукама Париске мировне конференције. Уместо демократији и изградњи институција, Италија и Немачка окренуле су се тоталитаризму, вођама, нетолеранцији и освајачкој политици. У овим земљама развиле су се две екстремне идеологије: **фашизам и нацизам** (национал-социјализам) и два тоталитарна режима, која су сурово прогонила противнике и неистомисљенике.

Италија је, након Великог рата, била у политичкој и економској кризи, са честим штрајковима радника и протестима грађана. Кризу и незадовољство грађана искористили су фашисти, на челу са **Бенитом Мусолинијем**, који су освојили власт 1922. године. У наредним годинама забранили су све друге политичке странке у земљи и преузели потпуну контролу над италијанском привредом и друштвом. Водили су непријатељску политику према већини суседних држава и желели ширење Италије до граница некадашњег Римског царства.

Политичка ситуација у Немачкој била је, након Версајског мира, још тежа него у Италији. У Минхену је тада настала мала радничка партија, из које ће се касније развити Национал-социјалистичка немачка радничка партија (Нацистичка партија). Нацисти су желели укидање „версајског поретка“, ширење Немачке, протеривање или уништавање свих Јевреја, комуниста и демократа. На чело нациста дошао је **Адолф Хитлер**, екстремни националиста и учесник Првог светског рата, који је 1933. године постао немачки канцелар. Нацисти су укинули политичке и грађанске слободе и сурово се обрачунали са свим противницима њиховог режима. Тзв. Нирнбершким законима из 1935. године обесправили су Јевреје, и озваничили расну политику.

Почели су са постепеним кршењем одредаба Версајског мира. Нацистички режим, на челу са Хитлером, водио је агресивну спољну политику која је, на крају, довела и до Другог светског рата.

Фашизам у Италији

Настанак фашизма, као и његово име, везују се за оснивање политичке странке **Италијански борбени снопови** (итал. *Fasci italiani di combattimento*) у Милану 1919. године.

Фашизам се, као идеологија и политички покрет, развио из старијег италијанског национализма. Његовом ширењу и доласку на власт веома су погодовале неповољне економске и политичке прилике у Италији након Великог рата. Иако је ова земља била победница у рату и имала значајну улогу на Париској мировној конференцији, њени становници нису били задовољни одредбама мировних уговора. Сматрали су да Италији припадају знатно веће територије од оних које је добила, и захтевали су све оно што је Италији обећано тајним Лондонским уговором из 1915. године. Италијанска штампа непрестано је писала о овоме и подстицала незадовољство грађана.

Прве године након Великог рата биле су тешке за Италијане. Земља се нашла у економској и политичкој кризи. Расли су незапосленост и сиромаштво, а честе су биле и несташице електричне енергије, сировина коришћених за грејање, као и појединих животних намирница. Широм Италије организовани су раднички штрајкови и други политички протести. Старе политичке странке и државници нису успевали да пронађу решење за овакву ситуацију. Притиснути свакодневним патњама и заведени политичком пропагандом, обични људи све више су се окретали фашизму.

Оснивач и вођа фашистичке странке био је Бенито Мусолини. Он је искористио тешко стање у Италији да за кратко време придобије велику подршку грађана, али и делова италијанског племства, свештенства и војске. Мусолини и његови саборци обећавали су завођење реда у земљи, обнову производње и редовног снабдевања, као и ширење граница земље ратовима (чак и до граница некадашњег Римског царства). Фашисти су увели терор у политичку борбу. Припадници страначке милиције обучени у црне кошуље, тзв. „црнокошуљаши“, прогонили су и физички се обрачунавали са противницима широм земље.

Када је фашистички покрет довољно ојачао, Мусолини је решио да преузме власт у земљи. Са великом групом својих присталица, 1922. године кренуо је из Напуља у Рим, и тај догађај је у италијанској историји познат под називом „Марш на Рим“. Италијански краљ Виторио Емануеле III није желео сукоб са фашистима и грађански рат, па је Мусолинија примио и понудио му мандат за састављање владе. Мусолини је одмах показао намеру да приграби диктаторску власт, јер је поред функције председника владе задржао и управљање Министарством унутрашњих послова и Министарством спољних послова.

Мусолини и Хитлер

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Одбијањем демократије, фашизам одбија ајсургну, широко ђрихваћену лаж о ђолиџичкој једнакости, навику колекџивне неогџоворности, мџи о сређи и неогређеном најреџику“. „Темељ фашистџичке докџирине је њеџова концепџија Државе, њене сушџинне, функција и циљева. У фашизму држава је ајсо-лушџина, а ђојединци и ђруџе су релаџивни.

(Мусолини, Докџирина фа-шизма, 1932. година)

ПОЈМОВНИК

Диктатура је неограничена владавина једног човека, политичке странке или групе грађана. У старом веку, у Римској републици, било је могуће увести диктатуру услед опасности по безбедност и поредак, али је она имала ограничено трајање. У 20. веку диктатура најчешће подразумева неограничену власт, која се не успоставља на законит начин и није временски ограничена.

У годинама које су уследиле након „Марша на Рим“, фашисти су у потпуности преузели сву власт у земљи. Иако је Италија наставила да формално буде парламентарна монархија, ни краљ ни парламент нису имали готово никакав утицај на вођење државе. Терор над политичким неистомишљеницима настављен је, па чак и појачан. Фашисти су донели законе којима су биле забрањене све политичке странке сем њихове, и ограничене грађанске слободе и права. Они су имали и потпуну контролу над штампом и радиом. Сви синдикати и организације радника стављени су под контролу фашиста. Створен је и развијан **култ личности вође** (итал. *дуче* = вођа) Мусолинија, кроз пропаганду и школство.

Фашисти су остварили делове свог политичког програма. Ред у држави заведен је суровим насиљем, али је тиме задат и велики ударац мафији и организованом криминалу. Држава је организовала јавне радове како би смањила незапосленост. Фашистички режим организовао је привреду и производњу, постављајући се као посредник између власника крупног капитала и радника.

Мусолини је од почетка своје владавине водио агресивну спољну политику. Био је незадовољан „версајским поретком“, и активно је подржавао акције за његово подривање, посебно оне усмерене против Краљевине СХС (Југославије). Завидео је Британији и Француској на великим колонијалним поседима, и сматрао да и Италија има право на њих. Напао је Етиопију са жељом да прошири италијанске поседе у Африци, а на простору Европе успео је да под своју контролу стави Албанију.

ЖИВОТОПИС

Бенито Мусолини

Бенито Мусолини (1883–1945) је био италијански политичар, диктатор и оснивач фашизма. У младости је био левичар који се залагао за права радника и иступао против цркве и свештенства. Пре доласка на власт радио је као учитељ и новинар. На челу фашистичке странке окупио је око себе ратне ветеране, осиромашене грађане, раднике, део војске и племства. Освојио је власт 1922. године, и на њој остао дуже од две деценије. Успоставио је савезништво са нацистичком Немачком и водио освајачку политику. Водио је Италију кроз ратове са Етиопијом и Други светски рат. Власт је изгубио капитулацијом Италије у септембру 1943. године, мада је и након овог догађаја једно време управљао делом италијанске територије, уз немачку помоћ. Стрелићали су га италијански партизани, у близини Милана, 1945. године.

Нацизам у Немачкој

Немачку је, убрзо након Версајског мира, захватила велика политичка и економска криза. Незадовољство одредбама мировног уговора било је огромно. Смањена производња и плаћање ратне одштете довели су до велике незапослености, осиромашења грађана и инфлације. Број незадовољних растао је из дана у дан, а сређивање политичких прилика није се назирало. У таквим условима у Минхену је створена Нацистичка (Национал-социјалистичка) партија.

Немачка радничка партија, основана 1919. у Минхену, испрва је имала локални карактер и већу подршку уживала је само у историјској покрајини Баварској. Из ње се развила **Национал-социјалистичка немачка радничка партија** (НСДАП, Нацистичка партија), која је ово име усвојила 1920. године. Нацисти су били радикални националисти: кривили су комунисте и Јевреје за пораз Немачке у Првом светском рату, залагали се за рушење „версајског поретка“ и престанак испуњавања обавеза наметнутих Версајским миром. Од првих дана постојања ове партије, њени чланови били су склони насиљу, тучама и физичком обрачунавању са политичким противницима. На чело партије дошао је **Адолф Хитлер**, чији су запаљиви политички говори придобијали подршку за идеје нациста. Хитлер је организовао партијску стражу, односно оружане **„јуришне одреде“ (СА)**, који су због боје својих униформи називани још и „смеђекошуљашима“. Они су прогнали Јевреје, комунисте и друге левичаре и физички се обрачунавали са њима.

Хитлер је желео да изведе револуцију и силом преузме власт у Немачкој. Зато је, 1923. године, организовао државни удар у Минхену (тзв. Минхенски или Пивнички пуч), који је пропао, а он је ухапшен. Неки од његових сабораца погинули су приликом пуча, а сам Хитлер осуђен је на пет година робије. У затвору је остао знатно краће – нешто више од годину дана – и за то време написао је књигу **Моја борба (Mein Kampf)**, која ја била и његов политички програм. У њој је описао свој живот, политичке ставове и погледе на свет. У средишту нацистичке политике и пропаганде били су нација и раса, све друго се могло жртвовати за остваривање нацистичког идеала о супериорној аријевској раси и њеном праву да влада Европом.

Велика економска криза 1929. године тешко је оптеретила већ ослабљену немачку економију. Демократске власти Вајмарске републике нису биле у стању да реше нагомилане економске и политичке проблеме. Грађани, међу којима и много сељака, радника, незапослених и ратних ветерана, све више су се окретали нацистима. Уз јаку пропаганду и терор над политичким противницима, нацисти су стално јачали. На парламентарним изборима 1930. добили су велики број гласова и освојили значајан број места у парламенту (Рајхстагу), а на изборима 1932. године, постали су најснажнија немачка партија. Почетком 1933. године, уз подршку дела других политичких странака, Хитлер је изабран за председника немачке владе (канцелара). Тако су нацисти легално дошли на власт, али су убрзо затим завели диктатуру која је трајала до краја Другог светског рата.

Период владавине нациста у Немачкој (1933–1945) најмрачније је поглавље у историји ове земље, али и целе Европе. Прве године на власти Хитлер је искористио да заведе диктатуру и елиминише све политичке противнике. Искористио је паљење зграде немачке скупштине (Рајхстага) у фебруару 1933. године да оптужи комунисте и издејствује увођење ванредних мера којима је добио огромна овлашћења.

Нацистички скуп

Насловна страна Хитлерове књиге *Моја борба*

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Имамо се борити за нужно обезбеђивање ојштанка и увећања наше расе и народа, издржавање њејове деце и чување наше расне чистоте, за слободу и независност Оштанбине, како би се нашем народу омогућило да испуни мисију коју му је дао Сиворител.

Једва да уоштите јосије икакве сумње, да наше границе из 1914. године можемо повратити на било који начин осим крвопролићем. Онај који би помислио да се до ревизије Версајској сјоразума може доћи на индиректне начине, преклињући победнике за помиловање, мора имати ум дејетта.

До данашњеј дана верујем да су моји јосијци у складу са вољом Свемојућеј Сиворителја. Држећи сјражу јроштив Јевреја, ја чувам дело Божије.

(Хитлер, Моја борба)

Потом је забранио рад свих странака осим нацистичке, док су се СА-одреди брутално обрачунали са комунистима и другим противницима нацизма. Хитлер је наредио ликвидацију и оних својих сарадника за које је веровао да би у будућности могли да оспоре његово неприкосновено вођство. У тзв. „**Ноћи дугих ножева**“, 1934, убијено је више вођа СА-одреда, на челу са Ернестом Ремом, а уклоњен је и један број нацистичких руководилаца, чиме је обезбеђена потпуна контрола над нацистичком партијом и њеним одредима. Након овог догађаја, порастао је значај **Заштитних одреда (СС)** под заповедништвом Хајнриха Химлера (основаних 1925. године), који ће имати истакнуту улогу у немачким ратним злочинима током Другог светског рата.

Министарство пропаганде, којим је управљао нацистички новинар Јозеф Гебелс, предано је радило на изградњи Хитлеровог култа личности, **култа фирера** – неприкосновеног и генијалног вође. Пропаганда је уверавала Немце у Хитлерову тобожњу генијалност и незамењивост и подсећала их на обавезу да га беспоговорно следе и помажу. Такви садржаји постали су део наставних програма у школама, а деца и омладина оба пола организовани су у тзв. „Хитлерову омладину“ (*Хитлерјуенг*). Гушење сваке врсте другачијег мишљења или отпора политици нациста поверено је Гестапоу – тајној државној политичкој полицији.

Нацистичка **расна политика** је наметнута целој Немачкој доношењем тзв. Нирнбершких закона 1935. године. Овим законима проглашено је да само „чистокрвни Немци“ могу бити грађани Трећег рајха, те да је забрањено склапање бракова између Немаца и припадника других раса. Закони су у највећој мери били уперени против Јевреја. Они су изгубили бројна грађанска права и били приморани да живе изоловано, као и да себе и своју имовину (радње, куће, пословне зграде) обележавају истицањем Давидове звезде. Јевреји су се стално налазили на мети нацистичке пропаганде и репресије, а 1938. године, у тзв. **Кристалној ноћи**, уништене су стотине синагога и јеврејских радњи и кућа, а убијено је више десетина Јевреја широм Немачке.

Нацисти су „нижим расама“ сматрали и Роме и Словене. Такође су презирали и оне Немце који су имали одређене поремећаје у развоју (урођене психичке или физичке мане), забрањивали су им да склапају бракове и имају потомство, а многе су и убили. Циљ је био стварање супериорне немачке расе, у којој неће бити урођених слабости нити страних утицаја. Како би остварили своје циљеве и спречили отпор својој страховлади, нацисти су организовали **концентрационе логоре**, у које су затварали политичке противнике, а касније и Јевреје и ратне заробљенике. Први такав логор био је Дахау, недалеко од Минхена, који је основан већ у марту 1933. године.

Кристална ноћ

Логор Дахау

Када је завео страховладу у земљи и ставио све институције под потпуну контролу, Хитлер је почео са припремама за рат. Економска криза делом је превазиђена јавним радовима, од којих су многи били везани за стварање ратне индустрије. Уведена је и планска привреда, којом су све производне снаге у земљи стављене у службу убрзане изградње индустрије и наоружавања. Део финансијских средстава за ове подухвате био је обезбеђен одузимањем јеврејске имовине и њеном продајом. Омладина је мобилисана у радне и војничке организације, а јавност је, путем пропаганде, припремана за рат који ће уследити.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Трећи рајх (Треће царство) било је једно од имена коришћених за Немачку под влашћу нациста (1933–1945). Други рајх било је Немачко царство под династијом Хоенцолерна, створено 1871. године, које је престало да постоји након Првог светског рата. Првим царством (рајхом) сматра се свето Римско царство, настало у 10. веку, које је званично постојало до 1806. године.

Кристална ноћ је назив који се користи за велики погром Јевреја у Немачкој, који се догодио у ноћи између 9. и 10. новембра 1938. године. Повод за овај догађај била је наводна одговорност једног Јеврејина за убиство немачког дипломате у Паризу. У Кристалној ноћи оштећене су готово све синагоге у Немачкој, а многе су у потпуности уништене. Сматра се да је уништено око 7.000 јеврејских продавница и зграда, а ухапшено је и у логоре одведено преко 20.000 Јевреја. Догађај је добио име по великој количини стакла које је остало на улицама од разбијених излога јеврејских радњи, фабрика и кућа.

УСПОН ФАШИЗМА
И НАЦИЗМА

САЖЕТАК

■ Незадовољство одлукама Париске мировне конференције, смањење производње, раст незапослености и политичке кризе, утицали су на успон фашизма и нацизма. Фашистичка странка у Италији основана је у Милану 1919. године, а нацистичка у Минхену исте године. Фашисти, на челу са Бенитом Мусолинијем, обећавали су Италијанима завођење реда у земљи, решавање економске и политичке кризе, као и освајање нових територија и колонија. Након „Марша на Рим“, 1922. године, Мусолини добија мандат да састави владу и заводи своју диктатуру. За време владавине фашиста у Италији биле су забрањене све друге политичке странке, изграђиван је култ личности Дучеа, и све гране власти биле су потпуно под контролом фашиста. Нацисти у Немачкој нису успели тако брзо да освоје власт, јер је Минхенски пуч 1923. године пропао. Хитлер је ухапшен и у затвору је написао *Моја борба*, књигу која је била и његова аутобиографија, али и нацистички програм. Са продубљивањем политичке и, посебно, економске кризе у Немачкој, расла је и снага нациста. Њихови СА-одреди застрашивали су, прогонили и пребијали комунисте, Јевреје и друге политичке противнике нациста. Адолф Хитлер изабран је за канцелара почетком 1933. године, и тада почиње нацистичка диктатура у Немачкој. Нацисти су прогонили све своје противнике, а многе од њих затварали су у концентрационе логоре. Хитлеров култ личности изграђиван је кроз пропаганду, просвету и омладинске организације. Нирнбершким законима из 1935. године, озваничена је нацистичка расна политика, и многим грађанима, а пре свега Јеврејима, одузета су бројна права. Прогон Јевреја настављао се, а кулминацију уочи Другог светског рата доживео је у тзв. Кристалној ноћи 1938. године. Фашистичка Италија и нацистичка Немачка изграђивале су ратну индустрију и наоружавале се у међуратном периоду. Њихова агресивна спољна политика на крају је и довела до Другог светског рата.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Какви су економски и политички услови претходили доласку фашиста и нациста на власт?
2. Како су се фашисти и нацисти опходили према својим политичким противницима и другим неистомишљеницима?
3. Како су и када фашисти дошли на власт у Италији?
4. Наведи главне особености фашизма и нацизма и запиши их у свеску.
5. Размисли које су друштвено и економске околности погодиле доласку тоталитарних идеологија на власт.

СОВЈЕТСКИ САВЕЗ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

Совјетски Савез / Стаљин / чистке / индустријализација /
електрификација / култ личности Стаљина

КЉУЧНЕ РЕЧИ

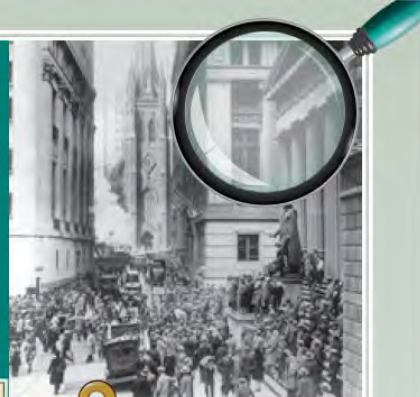
Након Октобарске револуције у Русији, 1917. године, на власт је дошла бољшевичка влада на челу са Лењином, и заведена је диктатура пролетеријата. Отпор бољшевичким властима убрзо се претворио у крвави грађански рат који је потрајао до 1922. године. Након његовог завршетка, многи припадници „Беле граде“, са својим породицама, напустили су Русију и населили се у европским земљама, међу којима је била и Краљевина СХС.

Крај грађанског рата значио је и нестанак Царске Русије са политичке карте. На Лењинов предлог, држава је, 1922. године, променила име у **Савез Совјетских Социјалистичких Република (Совјетски Савез, или СССР)**. И Бољшевичка партија променила је име у Свесавезна комунистичка партија (бољшевика) – СКП(б). Дуготрајан рат оставио је последице на совјетску привреду и комунистичке власти чиниле су велике напоре да оживе производњу и трговину. Оне су становницима СССР-а обећале изградњу праведнијег друштва, у коме неће бити изражених разлика у богатству и правима грађана. Увеле су принудни откуп пољопривредних производа, национализовале све фабрике и покренуле изградњу индустрије у градовима. Уведена је планска привреда која се остваривала путем петогодишњих планова.

Након Лењинове смрти, 1924. године на чело СССР-а дошао је **Јосиф Висарионович Стаљин**, који је завео диктатуру и претворио га у тоталитарно друштво. У годинама пре Другог светског рата, Совјетски Савез успео је да развије снажну индустрију и производњу, као и да уведе значајне друштвене реформе, попут бесплатног образовања и здравствене неге за све грађане. Истовремено је изграђиван култ Стаљинове личности, и он је сматран неприкосновеним вођом – како у СССР-у, тако и међу комунистима у другим земљама.

Совјетски Савез под Стаљином

Јосиф Висарионович Стаљин је учврстио власт комуниста у земљи репресијом и суровим гушењем сваког отпора. Одлучно се обрачунавао са политичким противницима, наређујући њихове ликвидације, или их депортујући у логоре - **гулаге**. Завео је страховладу и ослањао се на тајну полицију. У више наврата вршио је „**чистке**“, односно отпуштања, хапшења и ликвидације совјетских руководилаца, научника, уметника и других значајних личности.

Војска Беле гарде
током грађанског рата

ПОЈМОВНИК

Колективизација пољопривредног земљишта и имања је процес њиховог преласка из приватног у државно власништво.

Национализација је процес превођења власништва из приватног у државно.

Миграција је пресељавање становништва. У Совјетском Савезу и другим социјалистичким државама честе су биле унутрашње миграције, односно пресељења становништва из села у град или из једног дела државе у други. **Емигрирање** је напуштање матичне државе и пресељење у другу земљу.

Пропагандни постер који велича индустријализацију и електрификацију земље

Тачан број страдалих никада није утврђен, али се процењује да се ради о милионима жртава.

Стаљин је желео да за кратко време модернизује Совјетски Савез и превазиђе индустријску заосталост у односу на развијене земље. Да би то остварио, спровео је радикалне мере: колективизацију пољопривредног земљишта, принудни откуп пољопривредних производа и национализацију фабрика и других предузећа. Колективизација и принудни откуп пољопривредних производа наилазили су на отпор сељака, због чега је према њима примењивана репресија и принуда. Први приоритети развоја совјетске привреде били су **индустријализација и електрификација** земље. Индустријализација је процес изградње индустрије и производних капацитета, а електрификација спровођење електричне енергије (струје) широм државне територије. Изградња индустрије захтевала је велике миграције становништва. Милиони грађана Совјетског Савеза напуштали су своја родна места и одлазили да раде тамо где је постојала потреба, где су се градиле нове фабрике, мостови, железничке пруге... У периоду између два светска рата, совјетски радници живели су и радили у тешким условима, али су добили здравствено и пензионо осигурање, право на годишњи одмор и обећавана им је боља будућност у друштву које је требало изградити. Упркос високој цени која је за то плаћена, Совјетски Савез успео је да се индустријски развије у годинама између два светска рата.

Планска привреда и форсирана индустријализација земље допринеле су да Совјетски Савез у знатно мањој мери осети последице Велике економске кризе, посебно у поређењу са САД и европским демократским државама. Томе је допринела и делимична изолованост СССР-а из међународних односа, као прве и највеће комунистичке државе. Совјетски Савез је постао члан Друштва народа тек 1934. године, али је избачен из њега свега неколико година касније, након напада на Финску.

Култ личности Стаљина као генијалног државника, војсковође и предводника свих комуниста на свету, изграђиван је и негован широм земље, али и међу свим комунистичким партијама ван СССР-а. Томе је, између осталог, доприносила и Коминтерна, која се налазила под Стаљиновом контролом, и која је окупљала комунистичке партије широм света, и преносила им инструкције Москве.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Стаљин је користио различита конспиративна имена, име „Стаљин“ (челични), почео је да користи 1912. године. Био је висок свега 163 cm, лева рука била му је краћа од десне, као последица повреде из детињства. Говорио је руски са снажним грузијским акцентом. Није волео да путује и плашио се летења, на веће даљине путовао је у специјалном, блиндираном возу (Стаљинов вагон чува се у његовом музеју у Горију). Читао је неколико стотина страница сваког дана, волео је и редовно посећивао позориште и балет, није придавао значај материјалном богатству, облачио се скромно и војнички. Из два брака имао је синове Јакова и Василија, с којима није био у добрим односима, и ћерку Светлану коју је обожавао.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Барон Врангел

Руска емиграција у Краљевини СХС

Након Октобарске револуције, у Краљевину СХС дошло је преко 40.000 руских емиграната, од чега се готово 10.000 настанило у Београду. Руске избеглице дочекане су срдечно и добиле су значајну помоћ од регента Александра и државних власти. Међу емигрантима је било више истакнутих руских интелектуалаца, професора, лекара, инжењера, уметника и официра. Многи од њих наставили су своје каријере на Универзитету у Београду и у државној служби Краљевине СХС, дајући велики допринос развоју земље. На територију Краљевине СХС дошао је и један већи војни одред Беле гарде, предвођен генералом грофом Петром Николајевичем Врангелом.

ЖИВОТОПИС

Јосиф Висарионович
Џугашвили Стаљин

Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин (1879–1953) био је револуционар, државник и шеф владајуће партије Совјетског Савеза – од 1924. године, па до своје смрти. Рођен је у Горију, малом граду у Грузији, у изузетно сиромашној породици. Студирао је теологију, али је избачен са студија због комунистичког опредељења. Био је посвећени комуниста, један од најактивнијих на Кавказу, хапшен и затваран више пута за време царске власти.

Након Октобарске револуције, Стаљин је био део Лењинове владе и руководства партије. После Лењинове смрти постао је генерални секретар партије и преузео власт у СССР-у.

У Другом светском рату био је врховни командант совјетских снага и дао је велики допринос победи над фашизмом. Наставио је да влада диктаторски и након рата. Умро је у Москви 1953. године. Његов наследник на челу партије и СССР, Никита Хрушчов, јавно је осудио Стаљинове чистке и друге злочине.

САЖЕТАК

Након Лењинове смрти, 1924. године, власт у комунистичкој партији и Совјетском Савезу преузео је Јосиф Висарионович Стаљин. Он је заузео диктатуру и страховладу и сурово се обрачунавао са неистомишљеницима. Велики број совјетских руководилаца, официра, уметника и научника, уклоњен је са положаја или убијен у Стаљиновим „чисткама“. Совјетски Савез је између два светска рата модернизован, цела земља је индустријализована и електрификована у великој мери. Извршена је колективизација пољопривредног земљишта. Цела привреда организована је плански, путем петогодишњих планова. Радници и сељаци живели су тешко, али им је била обећана награда: место у праведнијем, богатијем друштву које се стварало. Совјетски Савез провео је изванредан број година у међународној изолацији, јер су друге земље желеле да спрече ширење светске револуције. Постао је члан Друштва народа тек 1934. године.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Наброј и запиши у свеску основне одлике тоталитаризма у Совјетском Савезу за време Стаљина.
2. Које су велике промене у привреди увели Стаљин и његови сарадници?
3. Шта је био циљ свих тих промена и реформи?
4. Какво су друштво желели да изграде совјетски комунисти?
5. Шта су „чистке“ и које су биле њихове последице?

МЕЂУНАРОДНИ СУКОБИ И КРИЗЕ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Друштво народа / „версајски поредак“ / Јапан / међународне кризе / Немачка / Италија / Шпански грађански рат

Након Париске мировне конференције, европске државе брзо су оформиле две групе супротстављених интереса. Француска и Британија требало је да буду гарант за тзв. „**версајски поредак**“ и поштовање одредаба потписаних мировних уговора. Уз њих су стале новоформиране државе, попут Краљевине СХС (Југославије) и Чехословачке. На супротној страни налазиле су се државе које су захтевале ревизију (измене) мировних споразума. Најгласније у том табору биле су **Немачка** и **Италија**, а уз њих су стале и друге државе, међу којима су биле и Мађарска и Бугарска. САД су се, након пораза Вудроа Вилсона на председничким изборима, удаљиле од европских политичких дешавања и окренуле унутрашњим проблемима. На Далеком истоку интензивно се наоружавао **Јапан**, који је желео да прошири своје територије освајањем делова Кине.

Тежња Немачке, Италије и Јапана да се и даље шире и створе нови светски поредак на чијем би се челу налазиле – на крају је довела до Другог светског рата.

Версајски поредак и питање ревизије

Убрзо након Париске мировне конференције, земље које су поражене у Великом рату истакле су захтев за ревизијом, тј. изменама одредаба мировних уговора, у своју корист. Уз њих је стала и Италија, незадовољна територијама које је добила. Ове државе активно су подривале своје суседе и водиле непријатељску политику према њима. На другој страни планете, милитаристички Јапан, под **царем Хирохитом**, такође је изразио незадовољство светским поретком и показао аспирације ка деловима територије суседне Кине. Јапанска привреда била је у опадању, делом и због недостатка сировина за индустријску производњу. Стога су јапанске власти, 1931. године, одлучиле да силом заузму кинеску покрајину Манџурију, изузетно богату рудама. То је било прво значајније кршење међународног мира након Великог рата.

Друштво народа било је основано са циљем да спречи избијање нових ратова и да спорове решава мирно, путем преговора. Када је Јапан освојио Манџурију (1931) и основао марионетску државу Манџуко, Друштво народа осудило је тај чин агресије, али није имало никакву могућност да војно интервенише.

Цар Хирохито

ПОЈМОВНИК

Милитаризам је облик друштвеног уређења у коме војска и војно руководство има пресудну улогу у друштву. У таквим државама војни интереси често односе превагу над економским или дипломатским.

Јапан је потом напустио Друштво народа, а 1933. године то је учинила и Немачка, када је Хитлер одлучио да прекине плаћање ратне одштете и одбаци забрану наоружавања.

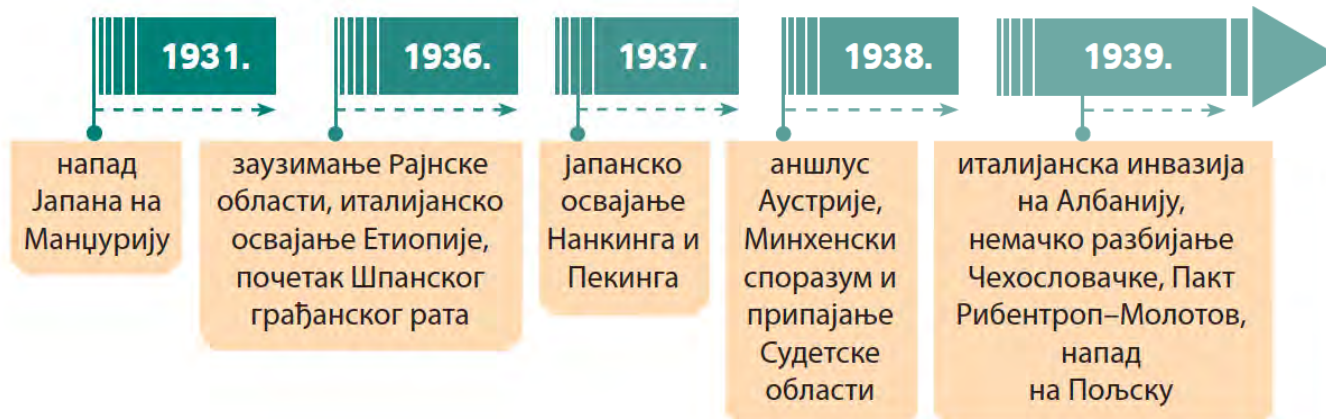
Вероватно највећи ударац идеји одржавања мира у свету задао је италијански поход на Етиопију. Италија је била индустријски развијена држава, са снажном економијом и добро опремљеном војском. Напала је Етиопију савременим бродовима, ратном авијацијом и оклопним возилима, а Етиопљани нису имали оружје које би могло да парира италијанском. Цео свет је посматрао ту неправедну борбу, али осим моралне осуде и краткотрајних економских санкција које је Италији изрекло Друштво народа, није било снажнијих реакција. Италијанске снаге освојиле су Етиопију 1936. године, а фашистичка штампа писала је о томе као о обнови Римског царства. Италија је 1937. године напустила Друштво народа, а исто је учинила и Шпанија. Касније је Италија окупирала и под своју власт ставила и Албанију, у пролеће 1939. године.

Своје царство ширио је и Јапан, који је искористио грађански рат у Кини и поново напао. Јапанско-кинески рат почео је 1937. године. Јапанци су за кратко време освојили велике делове Кине, укључујући и престоње градове Нанкинг и Пекинг. Јапанска војска и власти чиниле су бројне злочине над кинеским цивилима, али је конкретна реакција међународне јавности изостала.

Ширење Италије на Медитерану
Ширење Немачке до напада на Пољску 1939. године

КРИЗЕ И СУКОБИ МЕЂУРАТНОГ ПЕРИОДА

Шпански грађански рат

Један од најзначајнијих оружаних сукоба у међуратном периоду био је **Шпански грађански рат (1936–1939)**. Након победе републиканаца на изборима у Шпанији 1936. године, **генерал Франциско Франко** подигао је побуну која се претворила у крвави грађански рат. У овај сукоб умешале су се стране силе: Немачка и Италија подржале су снаге генерала Франка, а Совјетски Савез, као и комунисти и левичари из целог света, подржали су републиканске снаге. Десетине хиљада добровољаца из целе Европе дошле су у Шпанију да се боре против Франка и фашиста. Њихове трупе звале су се „Интернационалне бригаде“, и у њима је било и око 1.700 Југословена. У Шпанском грађанском рату своју моћ демонстрирала је и немачка ратна авијација – Луфтвафе, која је у бомбардовању потпуно уништила град Гернику (1937), убивши том приликом више од трећине становништва. Рат је завршен победом Франка, који је заузео диктатуру и остао на власти до своје смрти 1975. године.

Успон Трећег рајха и пут ка новом светском рату

Хитлер је своје планове о одбацивању Версајског мира и освајањима изнео већ у књизи *Моја борба* (нем. *Mein Kampf*), 1924. године. Чим је потпуно учврстио власт у Немачкој и уклонио све политичке ривале, посветио се наоружавању и ширењу територије Рајха. Ратну штету престао је да плаћа 1935, а потом одбацио ограничења везана за величину војске и, у марту 1936. године, увео немачке трупе у Рајнску област. Припајање (нем. *аншлус*) Аустрије извршио је 1938. године.

Захтевао је да се северозападна Судетска област у Чехословачкој такође припоји Немачкој, под изговором да бројна немачка мањина која тамо живи трпи малтретирање. Судетска област припадала је Чехословачкој, али је у њој живело и преко три милиона Немаца. Њихови политички представници у тајности су се састајали са Хитлером и договарали будуће кораке у циљу отцепљења од Чехословачке и присаједињења Трећем рајху.

Пабло Пикасо, *Герника*

Аншлус Аустрије (карикатура)

Хитлер је претио ратом, па су се умешале Британија и Француска, као посредници. Одржана је **Минхенска конференција**, у јесен 1938. године. На њој су учествовале четири силе: Британија, Француска, Немачка и Италија. Британија и Француска желеле су да избегну рат и одлуком конференције дозвољено је Немачкој да окупира Судетску област. Чехословачке власти имале су веома мало утицаја на преговоре, и ова држава је практично жртвована како би се одложио рат у Европи. Већ у марту 1939. године немачке оружане снаге окупирале су остатак Чешке, док је Словачка прогласила самосталност и постала немачки савезник.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Британски премијер Чемберлен, по повратку са Минхенске конференције (30. септембар 1938. године):

Споразум везан са проблемом Чехословачке, који је сада још увијек, по мом мишљењу само пред-ставља увод у један већи споразум, који ће омогућити мир целој Европи. Јуриш сам још једном разговарао са немачким канцеларом, још једном Хитлером, и доносим вам документи на коме се налазе и његово и моје име... Ми смо тражили споразум још један симболом жеље наша два народа да више никада не иду у рат, једни против других. (...)

Драги пријатељи, по друшћу и у историји, британски премијер враћа се из Немачке часно, доносећи мир. Верујем да је то мир за наше време. Хвала вам од срца, идиће кућама и спавајте спокојно.

Хитлер се није задовољио освојеним територијама, и као следећи циљ својих похода означио је Пољску. Изазвао је међународну кризу отварајући питање града Гдањска (нем. *Danzig*), који је био под заштитом Друштва народа, а који је Немачка желела у својим границама јер јој је припадао до 1918, и имао изузетан стратешки значај. У јулу припрема за рат, на велико изненађење ондашње јавности, потписан је Уговор о ненападању између нацистичке Немачке и Совјетског Савеза, у августу 1939. године. Он је потписан након краха преговора између СССР и западних земаља, услед чврстог става Пољске и Румуније. Овај пакт још се назива и **Пакт Рибентроп–Молотов**, по презименима министара спољних послова који су га потписали. На тај начин, Хитлер је осигурао источну границу земље, спречавајући могућност да истовремено ратује на две стране. Британија и Француска јавно су упозориле Немачку да напад на Пољску неће проћи некажњено и да ће довести до рата широких размера. Упркос овим упозорењима, нацистичка Немачка напала је Пољску 1. септембра 1939. године, чиме је званично почео Други светски рат.

Осовина Рим–Берлин–Токио (пропагандни постер)

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Настанак Осовине Рим–Берлин–Токио

У јесен 1936. године потписан је пакт о пријатељству између фашистичке Италије и нацистичке Немачке. Исте године склопљен је и Антикоминтерна-пакт између Немачке и Јапана, који је био уперен против Совјетског Савеза. Крајем 1937. године, том пакту приступила је и Италија, чиме је створено политичко и војно савезништво три најснажније државе које су желеле промену светског поретка. Из овог савеза настаће тзв. Тројни пакт, 1940. године.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Рајнска област

Ова област се нашла, након Првог светског рата, под окупацијом оружаних снага Антанте. Версајским миром одлучено је да буде демилитаризована, тј. да на њој не буде оружаних снага ниједне земље. Војне снаге Антанте напустиле су ову област 1930. године.

У марту 1936. године, супротно одредбама Версајског мира, Хитлер је у ову област послао око 3.000 војника, што је изазвало одушевљење у целој Немачкој. Иако су Француска и Британија изразиле незадовољство, нису желеле сукоб са Немачком, па је цео чин прошао без адекватне казне и последица.

Пакт Рибентроп–Молотов

Државе потписнице обавезале су се да неће напасти једна другу, нити пружати помоћ и савезништво оним земљама које са другом потписницом буду у рату. Тајним деловима уговора подељене су интересне сфере у Пољској и балтичким земљама. Као последица пакта, уследила је немачка инвазија на Пољску и окупација већег дела ове земље у септембру 1939. године, док су мањи део заузеле совјетске снаге. Совјети су потом, током 1940. године, анектирали делове Финске, као и Естонију, Летонију, Литванију и делове Румуније (Бесарабију и Северну Буковину).

САЖЕТАК

Након Првог светског рата, поједине европске државе захтевале су ревизију мировних споразума. На челу незадовољних нашле су се Немачка и Италија. Јапан је, такође, био незадовољан, и желео је да се прошири на рачун Кине. Уследио је низ криза и оружаних сукоба. Јапан је (1931. године) освојио Манџурију, а потом је (1937. године) почео и Јапанско-кинески рат, током којег је Јапан освојио велике делове Кине, укључујући Пекинг и Нанкинг. Италија је 1936. године освојила Етиопију, а своју власт проширила је и на Албанију, у пролеће 1939. године. Нацистичка Немачка одбацила је обавезе и ограничења наметнута Версајским миром и напустила Друштво народа. Ушла је у Рајнску област 1936, извршила је анексију Аустрије и Судетске области 1938, а почетком 1939. године припојила је и остатак Чешке. Друштво народа и силе победнице из Великог рата благо су реаговале на агресивну, освајачку политику Италије, Немачке и Јапана. На примеру реаговања на рат у Етиопији и Минхенског споразума видело се да су Британија и Француска биле спремне да жртвују друге државе како не би морале да уђу у рат против Немачке и Италије. Мусолини и Хитлер мешали су се и у сукобе у другим државама, попут Шпанског грађанског рата (1936–1939). Створили су Осовину Рим–Берлин–Токио, са циљем да промене светски поредак и преузму доминантну улогу у свету. Напад нацистичке Немачке на Пољску, септембра 1939. године, означио је и почетак Другог светског рата.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Које су државе највише захтевале ревизију Версајског поретка и због чега?
2. Које је територије освојила Италија у међуратном периоду?
3. Које је територије освојила Немачка, а које Јапан у међуратном периоду?
4. Како су међународна јавност и организације реаговале на агресивну политику Италије, Немачке и Јапана?
5. Размисли због чега су Немачка, Италија и Јапан биле у могућности да лако и без отпора шире своје територије и спроводе освајачку политику у међуратном периоду.

1. Допуни реченице тачним подацима.

Међуратни период обухвата историјско раздобље од завршетка Првог светског рата (_____ рата), тј. потписивања _____ мира _____ године, до 1. септембра _____ године, када је нацистичка Немачка напала _____, чиме је званично почео _____ светски рат.

2. Након Великог рата, већина европских држава поделила се у две супротстављене групе. Која од набројаних држава припада ком табору:

Краљевина СХС, Италија, Мађарска, Француска, Немачка, Бугарска, Велика Британија, Чехословачка?

Ревизионистичке државе	Државе задовољне Версајским поретком
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

3. Поређај по хронолошком редоследу револуције које су се одиграле у Европи, уписивањем редног броја испред понуђеног одговора.

- Октобарска револуција
- револуција у Мађарској
- Фебруарска револуција
- револуција у Немачкој

4. Поређај по хронолошком редоследу значајне догађаје из међуратног периода:

- Минхенски пуч
- Минхенски споразум
- Марш на Рим
- Париска мировна конференција
- Велика депресија
- Аншлус Аустрије

5. Поред имена значајних личности међуратног периода напиши њихово занимање или државничку функцију коју су обављали:

Чарли Чаплин _____,	Хајле Селасије _____,
Салвадор Дали _____,	Волт Дизни _____,
Александар Флеминг _____,	Хенри Форд _____,
Адолф Хитлер _____,	В. И. Лењин _____.

6. Допуни реченице тачним подацима.

Мржња према Јеврејима као народу и верској групи назива се _____.

У 20. веку у Европи су се развиле три тоталитарне идеологије: _____,
_____, и _____.

Друштво народа основано је _____ године, са седиштем у _____.

Излазак из Велике депресије омогућио је програм под називом _____,
америчког председника _____.

Владимира Иљича Лењина на челу СССР наследио је _____.

7. Ако је тврдња тачна, заокружи **T**, а ако је нетачна, заокружи **H**.

Адолф Хитлер је дошао на власт након избора у Немачкој. T H

Друштво народа успешно је чувало мир и посредовало у међународним споровима током међуратног раздобља. T H

Привреда СССР била је отпорнија на Велику економску кризу у односу на привреде развијених западних земаља T H

Фашизам и нацизам доживели су успон због незадовољства Немаца и Италијана „версајским поретком“ T H

8. Допуни реченице тачним подацима.

Током међуратног периода дошло је до развоја филмске индустрије, чији се центар налазио у _____, у САД. Прво су настали _____, а потом и тон _____, док је напредак технологије касније омогућио снимање филмова у _____. На Западу је у овом периоду дошло до велике популарности _____ музике. Најпопуларније дугометражне цртане филмове снимао је _____.

КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА / ЈУГОСЛАВИЈА

СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

уједињење / Југословенски одбор / Нишка декларација /
Крфска декларација / Женевска декларација / Народно вијеће
Словенаца, Хрвата и Срба / Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца

Идеје о **уједињењу** Јужних Словена и стварању њихове заједничке државе настале су и развијале се током 19. века. Почетком 20. века, Краљевина Србија значајно је ојачала и у балканским ратовима успела да у свој састав укључи некадашње делове српских средњовековних држава: Рашку област, Косово и Метохију и Вардарску Македонију. Развила се у напредну, уставну парламентарну монархију. Постала је светионик слободе за многе припаднике јужнословенских народа, који су живели обесправљени под аустроугарском и османском влашћу.

У јеку Првог светског рата, Народна скупштина Краљевине Србије донела је судбоносну одлуку на седници у Нишу, децембра 1914. године. Ова одлука, тзв. **Нишка декларација**, представљала је ратни циљ српске државе: да се њена војска и влада не боре само за слободу Србије, већ и за ослобађање неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца и за уједињење са њима. То је био темељ стварања будуће југословенске државе.

Српска влада и војска нису били једини чиниоци југословенског уједињења и стварања нове државе. Током 1915. године, у Паризу је формиран **Југословенски одбор**, састављен од југословенских интелектуалаца и политичара. Српска влада и Југословенски одбор сарађивали су, али су међу њима постојале и разлике о питањима у вези са уређењем будуће државе. На конференцији на Крфу 1917. године представници српске владе и Југословенског одбора договорили су се о принципима према којима ће бити извршено уједињење и створена нова држава – Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.

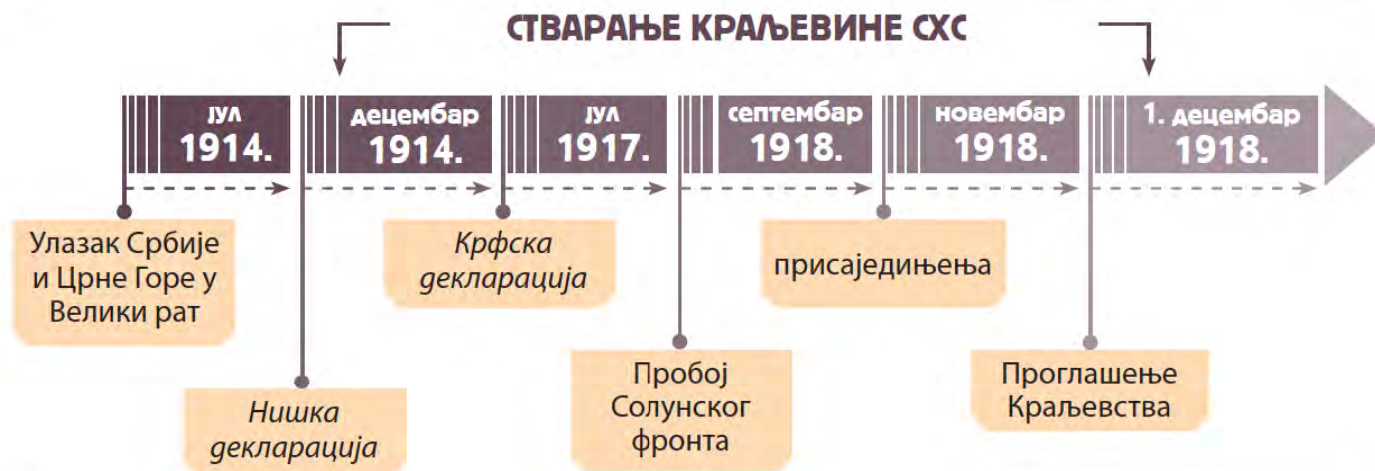
Развој југословенске идеје

Јужнословенски народи вековима су живели насељени једни поред других. Међу њима је постојала економска и културна размена, као и извесна свест о заједничком пореклу. Два најснажнија и најразвијенија народа, Србе и Хрвате, повезивао је језик, као и искуство заједничког живота у Аустроугарској. Јужнословенски народи који су живели у Аустроугарском и Османском царству били су ускраћени за многа права и привилегије које су уживали други становници тих царстава. Србија и Црна Гора успеле су, током 19. века, да се ослободе и изграде своју државност.

Током 19. и 20. века, развијане су различите концепције уједињења Јужних Словена. Неке су подразумевале и уједињење са Бугарском. Међу најзначајнијим плановима за уједињење налази се и **Начертаније**, спољно-политички програм који је, за кнеза Александра Карађорђевића 1844. године, израдио тадашњи министар унутрашњих послова **Илија Гарашанин**. Према њему, српске власти требало је да раде на ослобађању Срба и других Јужних Словена који су били под влашћу Истанбула и Беча, као и на уједињењу територија на којима су они живели са Србијом.

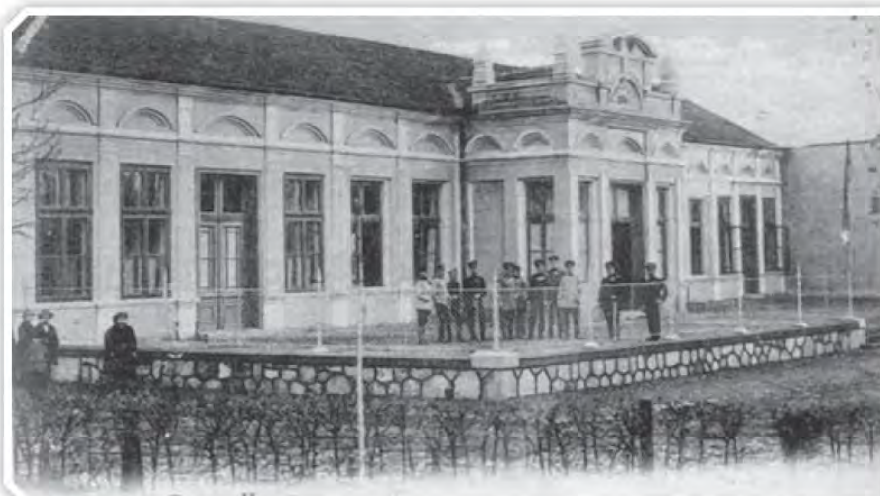

У другој половини 19. века настало је више концепција уједињења Јужних Словена. Две су биле доминантне. Једна је подразумевала уједињавање јужнословенских народа и територија са Краљевином Србијом, а друга уједињење Срба, Хрвата и Словенаца на територији Аустроугарске у једну државу, која би остала део Аустроугарског царства као његова посебна, трећа јединица.

Нишка декларација

Темељ стварања будуће југословенске државе постављен је у току Првог светског рата. Народна скупштина Краљевине Србије, која се због ратних услова одржавала у Нишу, донела је 7. децембра 1914. године тзв. **Нишку декларацију**. Овај акт настао је на предлог владе и представљао је објаву ратних циљева Краљевине Србије: ослобођење свих јужнословенских народа и њихово уједињење у заједничку државу. Тиме је званично започет процес уједињења и стварања нове државе, а српска војска, влада, скупштина и династија Карађорђевић, преузели су улогу главних чинилаца овог процеса.

Зграда Официрског дома у Нишу у којој је донета Нишка декларација

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Уверена у решеност целог српског народа да испуни своју обавезу у свештој борби за одбрану своје отаџбине и своје слободе, Влада Краљевине сматра као свој најважнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак да обезбеди успешан завршетак овој великој војевани која је, у тренутку када је започела, имала уједно борбу за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца. Сјајни успех који има да крунише ово војевање искупиће обилато крваве жртве, које данашњи српски нараштај јој доноси.

(Одломак из Нишке декларације)

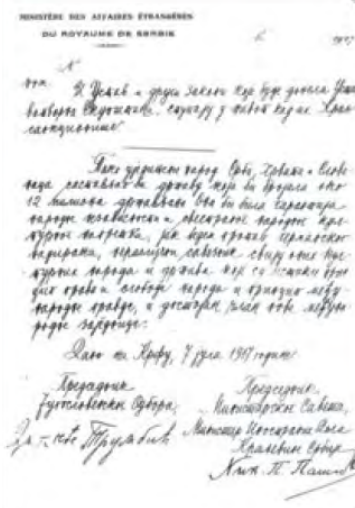
Никола Пашић,
председник владе
Краљевине Србије током
Великог рата (1914–1918)

Југословенски одбор

Српска војска и државне власти били су први и пресудни, али не и једини чиниоци југословенског уједињења. Други значајан чинилац био је Југословенски одбор, настао у пролеће 1915. године. Њега су чинили југословенски оријентисани интелектуалци и политичари са простора Аустроугарске. Међу њима су се истицали хрватски политичари Анте Трумбић и Франо Супило, вајар Иван Мештровић, као и српски политичари из Босне и Херцеговине – Никола Стојановић и Душан Васиљевић. Одбор је званично основан у Паризу, априла 1915. године. Задатак Југословенског одбора био је да придобије светску јавност и бројно југословенско исељеништво (дијаспору) за акцију уједињења Јужних Словена. Рад одбора највећим делом финансирала је српска влада.

Крфска декларација

Ратни догађаји из 1916. и 1917. године утицали су на даљи развој југословенског уједињења. Српска влада налазила се на грчком острву Крф, а војска на Солунском фронту. Између Пашићеве владе и Југословенског одбора постојала су спорна питања везана за уређење будуће државе. Како би се ти неспоразуми отклонили, а свету била представљена намера за уједињењем, представници Југословенског одбора дошли су на Крф. Тамо је одржана конференција са представницима српске владе, у лето 1917. године. Резултат тих преговора била је Крфска декларација, потписана у јулу 1917. године. Њоме је решено питање уједињења и основног уређења будуће државе. Одлучено је да се створи Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, уставна парламентарна монархија, на челу са династијом Карађорђевић. Договорено је и да се на територији нове државе слободно исповедају све признате религије, да у употреби буду равноправне ћирилица и латиница, да сви грађани у њој буду једнаки пред законом, као и да се народни посланици бирају на слободним изборима са општим правом гласа. Декларацију су заједно потписали Никола Пашић, председник српске владе, и Анте Трумбић, председник Југословенског одбора.

Оригинални текст Крфске декларације, са потписима Николе Пашића и Анте Трумбића

Учесници Крфске конференције, у лето 1917. године

Од пробоја Солунског фронта до проглашења уједињења

У јесен 1918. године дошло је до пробоја Солунског фронта и брзог напредовања српске и француске војске. Српска војска брзо је ослободила Србију и Црну Гору, а потом продужила продор на територије на којима су живели Јужни Словени. У Загребу је у јесен 1918. године основано **Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба**. Оно је постало трећи чинилац југословенског уједињења. Њега су чинили политички представници југословенских народа из Аустроугарске, на чијем челу је био словеначки политичар Антон Корошец. Народно вијеће желело је уједињење свих Јужних Словена са простора Аустроугарске у једну државу, а потом уједињење те државе са Краљевином Србијом. У новембру 1918. године, представници Народног вијећа сусрели су се са представницима Југословенског одбора и српске владе у Женеви. Донели су **Женевску декларацију**, споразум о уједињењу и стварању нове државе, на конфедералним основама. Династија Карађорђевић није желела да прихвати уједињење под таквим условима, па је српска страна одустала од примене Женевске декларације. Српска војска потом је позвана да заштити територију будуће државе у Истри и Словенији од напредовања италијанске војске.

Суочене са претњом италијанске и мађарске војне окупације, територије насељене Јужним Словенима проглашавале су присаједињење Краљевини Србији током новембра 1918. године. Прва таква одлука – о присаједињењу Срема Србији, донета је на скупштини у Руми 24. новембра 1918. године. Следећег дана, 25. новембра у Новом Саду, Велика народна скупштина донела је одлуку о присаједињењу Бачке, Барање и Баната Србији. Подгоричка скупштина одржана 26. новембра донела је одлуку о уједињењу Црне Горе са Србијом, под династијом Карађорђевић. Поједини окрузи Босне и Херцеговине такође су, крајем новембра 1918. године, проглашавали присаједињење Србији. Међународне тензије и опасност да делове југословенских територија у Словенији и Истри запоседну италијанске снаге – убрзале су и коначно уједињење. Опасност од италијанске окупације био је један од најважнијих разлога за то да се словеначки и хрватски политичари заложу за уједињење. До уједињења је коначно дошло 1. децембра 1918. године у Београду, када је регент Александар Карађорђевић прогласио стварање **Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца** (потом Краљевина СХС, а касније Краљевина Југославија).

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Тражимо уједињење целокупнога нашег народа Словенаца, Хрвата и Срба на читавом његовом етнографском територију, без обзира на макоје покрајинске и државне границе, у којима данас живи – у једну јединствену иошину суверену државу уређену на начелима политичке, економске демократије, што у себи садржава укидање свих социјалних и економских неправда и неједнакости.

Из објаве Народног
вијећа СХС
(Загреб, 19. октобар
1918. године)

Краљ Александар проглашава уједињење

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Одлуке Велике народне скупштине Барање, Бачке и Баната о уједињењу са Краљевином Србијом

...Прикључујемо се Краљевини Србији која својим досадашњим радом и развијком ујемчава слободу, равнојравноси, најредак у сваком ѿравцу не само нама, нејо и свима словенским, ѿа и несловенским народима, који са нама живе. Овај наш искрени захѿив хоће да ѿмојне уједно ѿежњу свију Јујословена, јер је наша искрена жеља да срјска влада удружена са Народним већем из Зајреба учини све, да дође до стварања јединствене државе Срба, Хрвајта и Словенаца ѿод вођством краља Пејтра и њејове династје.

Нови Сад, 25. новембар 1918.

САЖЕТАК

Идеја о уједињењу Јужних Словена у једну државу развијала се током 19. века. Народна скупштина Краљевине Србије донела је Нишку декларацију у децембру 1914. године, којом је као ратни циљ Србије у Великом рату прогласила ослобођење и уједињење југословенских народа и територија. Поред српске владе, војске и династије, чиниоци уједињења били су и Југословенски одбор и Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба. На Крфској конференцији у лето 1917. године српска влада и Југословенски одбор донели су одлуку о стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и дефинисали основне принципе уједињења и уређења будуће државе. Након пробоја Солунског фронта у јесен 1918, српска војска силовито је напредовала и ослободила српске и југословенске територије. Крајем новембра 1918, дошло је до присаједињења појединих области Краљевине Србији одлукама скупштине и представника у Срему, Бачкој, Банату, Барањи, Црној Гори и деловима Босне и Херцеговине. Уједињење Краљевине Србије и преосталих делова Државе Словенаца, Хрвата и Срба објављено је 1. децембра 1918. године у Београду. Тако је створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која ће се касније назвати Југославија.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Када су се развиле идеје о југословенском уједињењу и под којим условима?
2. Којим чином је Народна скупштина Краљевине Србије званично започела процес уједињења и стварања нове државе?
3. Које су значајне одлуке донете на Крфској конференцији?
4. Које су се историјске области ујединиле са Краљевином Србијом пре 1. децембра и када?
5. Шта је убрзало коначно уједињење преосталих делова Државе СХС са Краљевином Србијом?

КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА (1918–1929)

Политичке странке / Видовдански устав / парламентарни живот /
ВМРО / усташе

Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (убрзо Краљевина СХС) настало је проглашењем уједињења 1. децембра 1918. године у Београду. У њој су се ујединили народи и територије који су се вековима развијали одвојено једни од других. Краљевина Србија је у ову заједницу унела своју државност и ореол победника у Великом рату. Области Краљевине СХС које су некада припадале Аустроугарској биле су боље развијене и богатије од ратом разорене и изнурене Србије. Насупрот њима, територије које су некада биле под влашћу Османског царства (Македонија, Косово и Метохија, делови Босне и Рашка област), биле су неразвијене и заостајале су у економском и друштвеном развоју за остатком земље. Краљевина СХС била је претежно пољопривредна земља и већина њеног становништва бавила се земљорадњом. Индустрија је била на скромно развијена, углавном везана за већа места у Словенији, Хрватској, централној Србији и Војводини. Регионалне разлике међу областима нове државе нису се односиле само на привредну развијеност и државотворно искуство. Током првих година постојања Краљевине СХС у Србији се судило према домаћим законима, у областима Словеније и Хрватске према аустроугарским, а у многим областима са претежно муслиманским становништвом – по тзв. ше-ријату (муслиманском обичајном праву). Деца која су живела на овим територијама учила су према различитим школским програмима и из различитих уџбеника. Овако изражене разлике, са којима се ушло у стварање нове државе, представљаће велики изазов њеном будућем развоју и бити извор политичких и друштвених криза.

Краљевина СХС: успостављање државних граница и државних власти

Краљевина СХС заузимала је централно место на Балканском полуострву, а својим северним деловима улазила је и у Средњу Европу. Граничила се са Мађарском, Румунијом, Аустријом, Бугарском, Италијом, Грчком и Албанијом. Готово све поменуте државе имале су територијалне спорове са Краљевином СХС и нису благонаклоно гледале на њено стварање. Територијални спорови нису постојали само са Грчком, а односи са Румунијом временом су унапређени и учвршћени женидбом краља Александра Карађорђевића са румунском принцезом Маријом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Први попис становништва у Краљевини СХС одржан је 1921. године. Према њему, држава је имала око 12 милиона становника. Најбројнији народ били су Срби (39%), потом Хрвати (24%), а Словенаца је било око 8,5%. Према верском опредељењу, православних је било 47%, католика 39%, а муслимана 11%. У Краљевини СХС живео је и велики број националних мањина, од којих су посебно бројни били Немци, Мађари и Албанци.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Стварање Српске патријаршије

Ослобођењем и уједињењем територија на којима су Срби вековима живели, а које су се некада налазиле под јурисдикцијом Пећке патријаршије (укинута 1766. године), створени су услови за поновно уједињење Српске православне цркве и њено уздизање у ранг патријаршије. Државне власти на челу са краљем Петром Карађорђевићем подржале су намере српске цркве да се поново уједини, а Цариградска патријаршија (као мајка-црква) дала је одобрење. Потом је у Сремским Карловцима 1920. године одржан Архијерејски сабор на коме је извршено уједињење СПЦ и њено уздизање у ранг патријаршије. Уочи Другог светског рата, СПЦ је имала близу 8 милиона верника, око 2.500 свештеника, око 250 активних манастира и готово 4.000 цркава, капела и храмова.

Границе нове државе утврђене су на **Париској мировној конференцији** и прецизиране посебним уговорима потписаним са сваком државом пораженом у Првом светском рату.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца са историјским областима приликом уједињења: Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Далмација, Хрватска и Славонија, Банат, Барања и Бачка и Словенија

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Мала антанта била је војни и политички савез, склопљен између Краљевине СХС (Југославије), Чехословачке и Румуније. Она је представљала одговор на ревизионистичке тежње суседних држава. Овај савез је постојао од 1920. до 1938. године и, у том периоду, његове чланице усклађивале су своју спољну политику. Француска је подржавала Малу антанту и склопила низ споразума са њеним чланицама.

Иако су признале Краљевину СХС и њене границе, ревизионистичке државе Италија, Мађарска и Бугарска, наставиле су да се непријатељски односе према њој током већег дела међуратног периода. То је утицало на спољну политику Краљевине СХС, која се ослањала на Француску као савезника из Великог рата и једну од најмоћнијих држава на свету. Такође, да би се заштитила од ревизионизма, Краљевина СХС склопила је и одбрамбени савез са Чехословачком и Румунијом, познат под називом Мала антанта.

У периоду од проглашења уједињења до доношења првог устава у јуну 1921. године, Краљевином СХС управљала је привремена државна управа. Њу су чинили: регент Александар Карађорђевић (који је вршио краљевску власт у име свог оца краља Петра), Влада и Привремено народно представништво (скупштина). Они су радили на доношењу основних државних закона и припреми Уставотворне скупштине, чији је задатак био да донесе први устав нове државе. Истовремено, у земљи се развио веома активан политички живот. Постојало је више **политичких странака** које су имале различите програме и различите визије будућег развоја нове југословенске државе. Неке од њих, попут Југословенске демократске странке и Републиканске странке, имале су наднационалан карактер и претендовале су да заступају интересе свих грађана Краљевине СХС, док су друге, попут Хрватске сељачке странке или Словенске људске странке, имале јасно одређен национални карактер и преваходну мисију да заступају политичке интересе свог народа.

ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ У КРАЉЕВИНИ СХС

Странка	Страначки прваци	Историја и политика странке
Народна радикална странка (НРС)	Никола Пашић, Стојан Протић, Аца Станојевић	НРС је била стара српска политичка странка. Залагала се за народно јединство и централистичко уређење нове државе. По свом карактеру била је више српска него југословенска и уживала је подршку углавном српског сељаштва и грађанства.
Југословенска демократска странка (ЈДС)	Љубомир Давидовић, Светозар Прибићевић, Милан Грол	ЈДС је основана 1919. године у Сарајеву, уједињавањем политичких странака и група са простора целе Краљевине СХС. Имала је југословенски карактер и чланство у многим деловима државе. Залагала се за народно јединство.
Хрватска (републиканска) сељачка странка (ХРСС/ХСС)	Стјепан Радић, Влатко Мачек	ХРСС (касније ХСС) је, током целог међуратног периода, била најснажнија хрватска политичка странка. Инсистирала је на посебности хрватског народа и тражила аутономију. Противила се централистичком уређењу, а 1925. године одустала је од захтева за републиком и изbacила тај део из назива странке.
Словенска људска странка, тј. у преводу Словеначка народна странка (СЛС)	Антон Корошец	СЛС је била словеначка национална странка која је заступала интересе Словенаца и католичког свештенства у Краљевини СХС. Заговарала је аутономију за словеначке области, али је углавном добро сарађивала са властима у Београду и редовно давала министре и друге значајне носиоце државне управе.
Југословенска муслиманска организација (ЈМО)	Мехмед Спахо	ЈМО је била странка која је највише заступала интересе виших слојева муслиманског становништва Краљевине СХС. Залагала се за чување и неговање исламског наслеђа и аутономију Босне и Херцеговине. Прихватила је политику државног јединства и учествовала у већини влада.
Социјалистичка радничка партија Југославије (од 1920. године Комунистичка партија Југославије – КПЈ)	Филип Филиповић	КПЈ се залагала за права радника и спровођење социјалистичке револуције. У већем делу међуратног периода радила је на рушењу Краљевине СХС. Организовала је бројне штрајкове, акције и атентате, усмерене против државних власти. Обзнаном (из 1920) забрањено је ширење комунистичке пропаганде до доношења Устава, а посебним Законом о заштити државе (из 1921. године) забрањен је њен рад. Наставила је да ради у илегалу.
Савез земљорадника – Самостална сељачка странка (СЗ-ССС)	Михаило Аврамовић, Јован Јовановић Пижон	Савез земљорадника окупљао је југословенско сељаштво и залагао се за његова права. Настао је уједињавањем више земљорадничких организација из свих делова земље. Деловао је на већем делу државне територије, а у Хрватској био потиснут услед снаге ХСС. Прихватио је политику народног јединства.
Југословенска републиканска странка (ЈРС)	Љубомир Стојановић, Јаша Продановић	ЈРС је основана 1920. године издвајањем дела либералних интелектуалаца из Самосталне радикалне странке. Залагала се за републиканско и федеративно уређење државе. Подршку је имала углавном у круговима српске интелигенције и није успевала да оствари значајне изборне успехе.

Најзначајнији страначки прваци у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца били су:

Никола Пашић

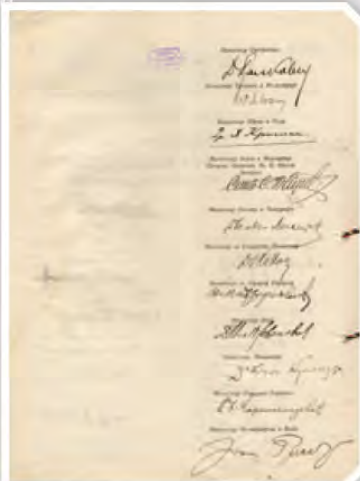
Љубомир Давидовић

Стјепан Радић

Антон Корошец

Насловна страна и први чланови Видовданског устава (Архив Југославије)

Први парламентарни избори у Краљевини СХС одржани су 1920. године, и на њима су бирани посланици за Уставотворну скупштину. То су били избори са општим правом гласа за све пунолетне (старије од 21 године) мушкарце, и гласање је било тајно. Највише гласова освојиле су Југословенска демократска странка, Народна радикална странка, Хрватска републиканска сељачка странка и Комунистичка партија Југославије.

Видовдански устав

На основу изборних резултата, подељени су посланички мандати за Уставотворну скупштину, у којој су већину имале ЈДС и НРС, а велики број посланика потицао је и из редова ХРСС. Расправа о првом уставу југословенске државе била је бурна и тешка. Посланици ХРСС одбили су да положи заклетву краљу и да учествују у раду Уставотворне скупштине, што је довело до прве велике политичке кризе у новој држави. Дошло је до прегласавања, и предлог устава изгласан је са тесном парламентарном већином.

Устав је усвојен 28. јуна 1921. године, на Видовдан, па се назива Видовдански.

Одредбама **Видовданског устава** Краљевина СХС дефинисана је као парламентарна наследна монархија, на челу са **династијом Карађорђевић**. Устав је подразумевао поделу власти на извршну, законодавну и судску. Извршну власт вршили су краљ и влада, а судску судови. Законодавна власт била је подељена између Народне скупштине и краља, јер је краљ могао да распусти Народну скупштину и потврђивао је законе које скупштина изгласа. Краљ је, истовремено, био врховни заповедник војске и представљао је државу у међународним односима. Устав је признавао и гарантовао равноправност вероисповести, писама и језика. Наредне године, државна територија је, посебним законом, била административно подељена на 33 области.

Криза парламентаризма и сепаратизам

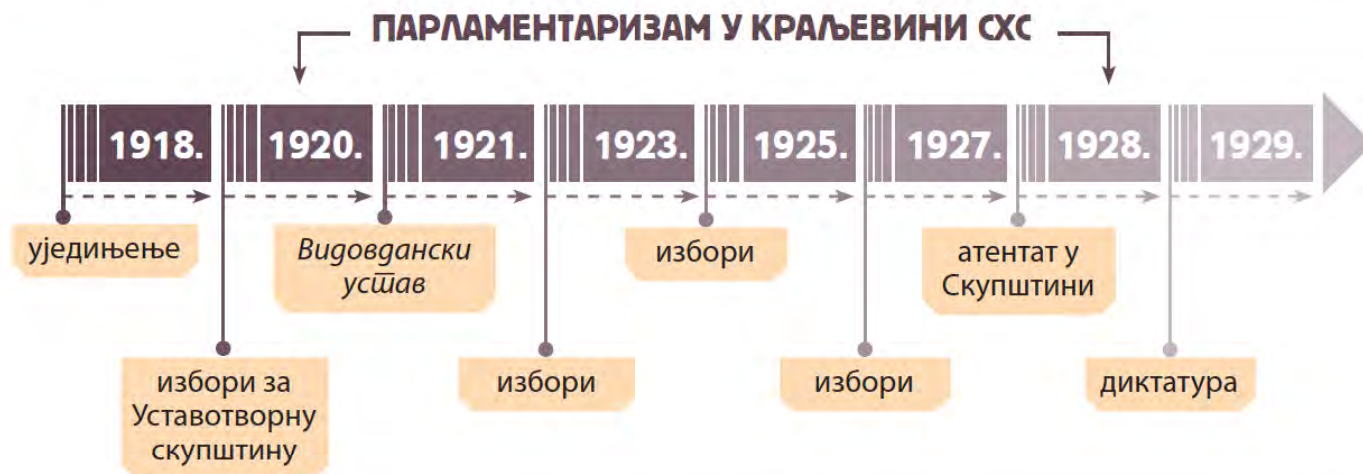
Политички и парламентарни живот у Краљевини СХС био је веома буран. Због сталних политичких превирања скупштина је често распуштана и смењен је велики број влада. У периоду од 1921. до 1928. године парламентарни избори одржавани су чак три пута (1923, 1925. и 1927. године). Народна скупштина била је поприште оштрих сукоба и тешких речи које су посланици упућивали једни другима. Седнице су често прекидане, посланици кажњавани од председавајућег, у више наврата морала је да интервенише и скупштинска стража, која је изводила кажњене посланике. Политичка тензија достигла је врхунац на скупштинском заседању у јуну 1928. године. Тада је **Пуниша Рачић**, посланик НРС из Црне Горе, увређен добацивањима посланика ХСС и других опозиционих партија, потегао револвер са скупштинске говорнице, и на месту усмртио двојицу хрватских посланика, а смртно ранио **Стјепана Радића**, најутицајнијег хрватског политичара, који је од последица атентата преминуо у августу 1928. године. Краљ Александар је распустио скупштину, а 6. јануара 1929. године укинуо је Видовдански устав, забранио рад политичких странака и завео диктатуру, под изговором смањивања националних сукоба и тензија и јачања државе.

Атентат у Народној скупштини

Стјепан Радић на посмртном одру

Поред политичких странака које су јавно деловале, у Краљевини СХС постојало је и више екстремистичких организација, које су имале сепаратистичке тенденције и служиле се тероризмом и подршком страних сила, у намери да ослабе југословенску државу. Најзначајније организације ове врсте биле су **ВМРО** (Унутрашња македонска револуционарна организација) и франковци – из којих су се развиле **усташе**. Са овим организацијама повремено су сарађивали и југословенски комунисти, који су се у овој фази свог деловања залагали за разбијање јединствене југословенске државе.

ВМРО је била сепаратистичка и терористичка организација која се залагала за издвајање Македоније из Краљевине СХС и њено припајање Бугарској.

Иван Ванчо Михајлов,
вођа ВМРО

Анте Павелић, усташки
вођа и поглавник НДХ

Основана је крајем 19. века са циљем да се избори за аутономију Македоније унутар Османског царства, а од стварања Краљевине СХС била је велики противник ове државе. На њеном челу налазио се **Иван Ванчо Михаилов**. Организација је уживала подршку Бугарске, али и других снага у земљи и иностранству које су желеле слабљење и пропаст југословенске државе. Сарађивала је са усташама и организовала низ напада на носиоце државних власти и снаге реда и мира.

Хрватски покрет усташа настао је крајем двадесетих година и развијао се у емиграцији. Усташе су биле хрватски фашисти и екстремни националисти. На њиховом челу налазио се **Анте Павелић**, адвокат из Загреба. Усташка идеологија развијала се на темељима идеја Анте Старчевића (1823–1896) и Хрватске странке права. Усташе су желеле независну хрватску државу у којој други народи неће имати никаква права нити ће уопште постојати. Презирали су све што је имало српски или југословенски карактер. Усташки покрет развијао се уз велику подршку фашистичког режима у Италији, као и екстремних кругова у Немачкој, Аустрији и Мађарској. Усташе су организовале низ терористичких акција усмерених против државних власти и сарађивале су са свим противницима Краљевине СХС и касније Краљевине Југославије. За време Другог светског рата владале су **Независном Државом Хрватском** и спровеле геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима.

САЖЕТАК

Краљевина СХС била је централна држава на Балканском полуострву. Већина суседних држава била је непријатељски и ревизионистички настројена према њој, од чега се Краљевина СХС штитила ослањањем на Француску и склапањем Мале антанте. У периоду до доношења првог устава државом је управљала привремена државна управа. На изборима за Уставотворну скупштину највише мандата освојили су ЈДС и НРС, а велику снагу имале су и КПЈ и ХРСС. Представници ХРСС, најснажније хрватске странке, нису гласали за устав и он је изгласан тесном скупштинском већином. Видовданским уставом из 1921. године, Краљевина СХС уређена је као наследна парламентарна монархија. Уставна овлашћења краља била су велика: он је сазивао и распуштао Народну скупштину, потврђивао законе, био врховни командант војске. Политички живот у земљи био је турбулентан, а заседања скупштине бурна и пуна сукоба. У јуну 1928. године посланик Пуниша Рачић усмртио је двојицу хрватских посланика на седници парламента, а смртно ранио Стјепана Радића. Краљ Александар је, у јануару 1929. године, распустио скупштину и увео диктатуру. На слабљењу и разбијању Краљевине СХС радиле су, уз страну помоћ, и различите сепаратистичке и терористичке организације, од којих су најзначајније ВМРО у Македонији и усташе у Хрватској и емиграцији.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Ко је управљао Краљевином СХС до доношења Устава 1921. године?
2. Објасни доношење и наведи најважније одредбе Видовданског устава.
3. Које су биле најутицајније политичке странке у Краљевини СХС и ко су били њихови предводници?
4. Које су организације и покрети радили на слабљењу Краљевине СХС и њеном разбијању?
5. Који су историјски процеси и догађаји претходили увођењу диктатуре краља Александра?

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА (1929–1941)

Краљевина Југославија / Шестојануарска диктатура / краљ Александар Карађорђевић / атентат у Марсељу / усташе / ВМРО / кнез Павле Карађорђевић / Милан Стојадиновић / Споразум Цветковић–Мачек / Бановина Хрватска

Криза парламентаризма и атентат на хрватске посланике у Народној скупштини у лето 1928. године, довели су до увођења личног режима краља Александра Карађорђевића 6. јануара 1929. године, познатог и под именом Шестојануарска диктатура. Краљ је желео да смири политичке и националне тензије у земљи, како се она не би распала под спољашњим притиском и због унутрашње неслоге. У том циљу он је предузео крупне политичке кораке. Променио је име држави у Краљевина Југославија и увео идеологију интегралног југословенства: желео је да се становници више не деле на Србе, Хрвате, Словенце и друге, већ да сви буду Југословени. Увео је строгу цензуру штампе и репресијом потискивао све противнике новог политичког курса.

Оваква политика краља Александра појачала је сепаратистичке тежње појединих народа и увећала број терористичких акција ВМРО и усташа. Терористи су извршили атентат на краља Александра у Марсељу, у октобру 1934. године. Смрт краља била је велики ударац за југословенску државу и југословенску идеју. Власт је преузело Намесништво, на челу са кнезом Павлом Карађорђевићем. Кнез Павле је 1935. године поверио вођење владе Милану Стојадиновићу, који је био централна политичка личност у Југославији наредних година. Иако је имао успеха у економској и спољној политици, Стојадиновић није имао решење за тзв. *хрвајско питање*. Смењен је 1939. године, а његов наследник Драгиша Цветковић имао је задатак да са представницима ХСС нађе решење за остатак и интеграцију Хрвата у Југославији. Веровало се да је то решење пронађено у лето 1939. године, када је потписан Споразум Цветковић–Мачек и формирана Бановина Хрватска. Настанак ове бановине, међутим, није задовољио жеље хрватских сепаратиста, а унео је и нове напетости у односе међу осталим народима у Краљевини Југославији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Парламентарни ред и сав наш политички живот добијају све више негативног обележје, од чега Народ и Држава имају за сада само штење. (...) Од таквога нездравог политичког стања у земљи спреда не само унутарњи живот и најпредак, него и сређивање и развијање спољних односа наше Државе, као и јачање нашег угледа и кредића у иностранству. (...) Жалосни раздори и догађаји у Народној Скупштини поколебали су код Народа веру у корисност његових услова. Споразуми, па и најобичнији односи између странака и људи, постали су апсолутно немогући.

Из прокламације краља Александра, 6. јануара 1929. године

ПОЛИТИЧКА ДЕШАВАЊА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Грб Краљевине
СХС / Југославије

Лични режим краља Александра и његове последице

Краљ Александар Карађорђевић ставио је ван снаге Видовдански устав и преузео целокупну власт у земљи **6. јануара 1929.** године. Забрањен је рад свим политичким странкама и оне су распуштене, а распуштена је и Народна скупштина. Краљ је министре и председнике владе бирао и смењивао по сопственом нахођењу. Посебно се ослањао на групу верних официра, окупљену око тзв. „Беле руке“. Генерал Петар Живковић, њен шеф, постао је председник владе. Главним узроком политичких криза краљ је сматрао лоше односе између политичких странака и првака, посебно српских и хрватских. Ради превазилажења међунационалних сукоба, zaloжио се за политику интегралног југословенства. Уместо Срба, Хрвата и Словенаца, требало је да постоје само Југословени. Како би поспешио спровођење ове политике, променио је име држави у **Краљевина Југославија**, и реформисао њено административно уређење поделом територије на девет бановина.

Бановине Краљевине Југославије

Краљ Александар прогласио је, у септембру 1931. године, нови – тзв. **Октроисани (септембарски) устав**. Према њему, краљ је имао велика овлашћења, и овај устав је практично представљао накнадно озаконење личног режима. Краљ је добио право да у ванредним околностима сам доноси све одлуке и води политику државе. Уставом је промењено устројство народног представништва, које се, од тада, састојало од два дома: Народне скупштине (Доњи дом) и Сената (Горњи дом). Пооштрена је цензура штампе и репресија према противницима краљеве политике.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Балкански пакт (Балкански савез) из 1934. године

У фебруару 1934. године потписан је у Атини Балкански пакт. Овај војно-политички савез склопљен је између Краљевине Југославије, Грчке, Турске и Румуније. Представљао је меру заштите од страних претензија на територије држава потписница. Оне су се обавезале на међусобну гаранцију и заштиту граница, а у анексу споразума истакнуто је да се агресором сматрају и све оне државе које подржавају и на својој територији помажу наоружане организације које делују против потписница. Потписивање овог пакта била је последња значајна дипломатска победа краља Александра.

Државна политика произвела је, у једном делу југословенског становништва, потпуно супротне ефекте од оних којима се краљ надао. Хрвати, и припадници појединих мање бројних народа, протумачили су краљеву политику југословенског национализма као покушај да се угуши њихов национални и културни идентитет. Сепаратистичке тежње у Хрватској и Македонији су ојачале. Усташки покрет интензивно се развијао у емиграцији, уз свесрдну помоћ Италије, Мађарске и Аустрије. Сепаратисти су за циљ поставили **убиство краља Александра**, главног носиоца државне власти и заговорника политике интегралног југословенства. После више покушаја, у томе су успели 9. октобра 1934. године у Марсељу, приликом краљеве званичне државне посете Француској. Атентат су извеле **усташе** и **ВРМО**, а уз помоћ Италије и Мађарске. На краља је пуцао припадник ВМРО Владо Черноземски Керин, чији су хици усмртили и француског министра спољних послова Луја Бартуа, једног од најутицајнијих француских политичара и заговорника оштријег односа према Хитлеру и Мусолинију.

Тренутак у коме атентатор пуца на краља

Усмрћени краљ на седишту аутомобила

ЖИВОТОПИС

Краљ Александар Карађорђевић

Краљ Александар Карађорђевић (1888–1934) рођен је из брака краља Петра Карађорђевића и црногорске принцезе кнегиње Зорке, најстарије ћерке кнеза Николе Петровића Његоша. Одрастао је на Цетињу, школовао се у Женеви, а војно образовање стицао је у Русији. Од 1909. године био је престолонаследник, јер се његов старији брат Ђорђе одрекао права на престо након једног инцидента. Александар Карађорђевић учествовао је у балканским ратовима, где се истакао као командант Прве армије, и у војним операцијама код Куманова (1912) и на Брегалници (1913). У Првом светском рату био је врховни заповедник српске војске, а обављао је и дужност регента, због болести и старости краља Петра. Био је један од главних фактора стварања југословенске државе, због чега је и прозван „краљем ујединитељем“. Након смрти краља Петра, 1921.

године званично постаје владар Краљевине СХС. У спољној политици ослањао се на Француску са којом је развијао односе дубоког пријатељства и сарадње. Залагао се за одржање „версајског поретка“ и био међу творцима Мале антанте. Оженио се 1922. године румунском принцезом Маријом, са којом је имао три сина: Петра, Томислава и Андреја. Желео је да створи снажну и централизовану Југославију и да превазиђе дугогодишње спорове међу југословенским народима. Од јануара 1929. године, па све до смрти, имао је практично неограничену власт у земљи. Убијен је у октобру 1934. године у Марсељу.

Намесништво и влада Милана Стојадиновића

Милан Стојадиновић

Кнез Павле Карађорђевић

У тренутку убиства краља Александра 1934. године, престолонаследник Петар имао је само 11 година, због чега је краљевску власт преузело Намесништво. Њега су чинили **кнез Павле Карађорђевић**, брат од стрица убијеног краља, Раденко Станковић, сенатор, и Иво Перовић, бан Савске бановине. Намесништво је формирано у неповољним међународним околностима, јер су фашизам и нацизам већ били у успону, а опстанак Версајског поретка све више се доводио у питање. На чело југословенске владе дошао је 1935. године **Милан Стојадиновић**, истакнути економски стручњак. Он је вршио функције председника владе и министра спољних послова. Стојадиновић и кнез намесник Павле били су централне политичке личности у Југославији наредних година.

Милан Стојадиновић је заснивао своју политику на економији и подизању животног стандарда грађана. Отписом дугова и повољним кредитима његова влада помогла је земљорадницима и делу индустрије да превазиђу последице Велике економске кризе. Такође, она је помагала развој тешке и војне индустрије и организовала јавне радове помоћу којих се смањивала незапосленост. Трагајући за новим тржиштима на које би могли да се извозе производи југословенске привреде, Стојадиновић је развио чврсту економску сарадњу са Италијом и Немачком. Касније је, из те привредне сарадње, успео да извуче и неке друге користи: Италијани су се обавезали да ће престати са подршком усташама, сличан договор направио је и са Бугарима у погледу ВМРО. Стојадиновић је развио личне блиске односе са представницима режима у Италији и Немачкој, а посебно са грофом Ђаном, италијанским министром спољних послова, и немачким министром Герингом.

На унутрашњем плану, главни проблем и даље је било тзв. хрватско питање, односно, питање опстанка Хрвата у Југославији, и неопходних политичких уступака да би до њега дошло. Стојадиновић и његова странка Југословенска радикална заједница (ЈРЗ) заговарали су централистичку политику, али нису порицали посебност хрватског народа. Након дугих преговора са **Влатком Мачеком**, наследником Стјепана Радића на челу ХСС, Стојадиновић ипак није успео да нађе прихватљиво решење за овај проблем. На решавању хрватског питања и дистанцирању Југославије од Немачке, инсистирала је и Велика Британија, којој је сметао Стојадиновић са његовом политиком. На изборима одржаним крајем 1938. године, Милан Стојадиновић је победио с тесном већином, али је изгубио подршку кнеза Павла, који се прибојавао и његових веза са Италијом и Немачком. Због тога је кнез Павле мандат за састављање нове владе поверио **Драгиши Цветковићу**, поверивши му, као најважнији задатак, решавање односа са Хрватима.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Срби, Хрвати и Словенци треба да заједнички, у атмосфери поверења израде унутрашње уређење њихове сојствене куће. Ми смо за поштовање трију имена наших народа: Срба, Хрвата и Словенаца. Ми смо за поштовање њихове равноправности и њихове традиције.

Милан Стојадиновић о Хрватском питању, 1936.

ЖИВОТОПИС

Милан Стојадиновић (1888–1961) је био економиста и политичар. Школовао се на Универзитету у Београду, а усавршавао у Француској, Британији и Немачкој. У влади Николе Пашића, 1922. године, први пут је постављен на функцију министра финансија, а ту функцију обављао је још у два наврата. Показао се као изузетно вешт у управљању државним финансијама и сузбио је инфлацију у Краљевини СХС, почетком двадесетих година. Истовремено, био је заступник британског капитала у Југославији и вештим берзанским трговањем веома је увећао своје лично богатство. У периоду од 1935. до 1939. године, водио је југословенску владу као њен председник, истовремено вршећи и функцију министра спољних послова. Основао је Југословенску радикалну заједницу (ЈРЗ), у коју су ушли бивши припадници НРС, СЛС, ЈМО, као и Југословенске народне странке. Заговарао је политику економског јачања земље и развијања економских односа са Немачком и Италијом. Имао је знатног успеха у вођењу такве политике и превазилажењу економске кризе у земљи. Стекао је популарност у земљи и иностранству и склопио пријатељства са бројним италијанским и немачким државницима и привредницима. Смењен је због више унутрашњих и спољнополитичких разлога. По паду са власти, покушао је да остане политички активан и основао је Српску радикалну странку. Други светски рат провео је на острву Маурицијус, где су га интернирали (држали у заточеништву) Британци. Након рата живео је и радио у Аргентини, где је саветовао председника Хуана Перона и уређивао утицајни економски часопис. Објавио је значајне и популарне мемоаре под насловом *Ни рат ни њакџи*.

Споразум Цветковић–Мачек и стварање Бановине Хрватске

Драгиша Цветковић ступио је у преговоре са Влатком Мачеком, најутицајнијим хрватским политичарем. Крајем августа 1939. године, као резултат преговора настао је Споразум Цветковић–Мачек. Овај споразум, склопљен под утицајем кнеза Павла, требало је да означи нову етапу у развоју југословенске државе и да реши тзв. хрватско питање. Њим је створена Бановина Хрватска, као посебна аутономна област у оквиру Краљевине Југославије. Она је имала свој Сабор (Народну скупштину), свог бана и висок степен унутрашње самоуправе. На неки начин, она је представљала државу у држави. Као део споразума, ХСС је, након више година, ушла у југословенску владу.

Влатко Мачек и Драгиша Цветковић (седе)

Карта Југославије са Бановином Хрватском

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

„Моју рећи, да смо ми Хрвати још ово још јуно јос јодари у својој домовини, која се зове Хрвајска. У комјенцији бановине Хрвајске јреносиће се сада брзим шемјом (...) сви јослови осим јослова вањских, војске, железнице и јосија, ће неких друјих мањих сијница“.

Одломак из Мачековог говора након Споразума и стварања Бановине, 29. август 1939.

Стварање Бановине Хрватске био је покушај решавања хрватског питања и смањивања националних тензија, али није произвео жељене ефекте. Иако је Бановина Хрватска обухватала велику територију и имала изузетно висок степен аутономије, многи Хрвати нису били задовољни оним што су добили њеним стварањем. Усташе и други екстремисти сматрали су Мачека издајником хрватских националних интереса, због његовог компромиса са Београдом. С друге стране, издвојено решавање националног питања једног народа, без преуређења целе државе, узнемирило је друге југословенске народе и подстакло их да захтевају слична решења. Убрзо су се јавили захтеви за аутономијом Словеније и Босне, а велики број српских интелектуалаца, политичара и привредника, окупљених око **Српског културног клуба**, захтевао је да се унутар Југославије створи српска федеративна јединица.

На развој ситуације у Југославији веома неповољно је утицао и Други светски рат, који је у Европи почео 1. септембра 1939. године, само неколико дана по потписивању Споразума Цветковић–Мачек. Цветковићева влада и кнез Павле нашли су се под огромним притиском: Југославија је била економски зависна од сарадње са Немачком и Италијом, а њени савезници из Великог рата (Енглеска и Француска) управо су ушли у рат против ових држава. Кнез Павле и Цветковићева влада настојали су да одрже Југославију изван ратног вихора, односно, да очувају њену неутралност у рату. У томе су успевали све до последње недеље марта 1941. године, када је низ судбоносних догађаја увукао Краљевину Југославију у рат – после кога ништа више није било исто.

САЖЕТАК

■ Краљ Александар Карађорђевић увео је диктатуру 1929. године. Променио је име државе и њену административну поделу. Желео је да превазиђе тензије међу југословенским народима увођењем политике интегралног југословенског национализма. Ови потези додатно су подстакли сепаратистичке тежње и рад ВРМО-а и усташа. У атентату у Марсељу, октобра 1934. године, краљ је убијен. Власт је преузело Намесништво на челу са кнезом Павлом. У периоду од 1935. до 1939. године, југословенску владу водио је Милан Стојадиновић. Он је економски ојачао земљу. У спољној политици приближио се Немачкој и Италији, у које је Југославија извозила већину својих производа. Стојадиновић није успео да реши питање хрватског незадовољства и кнез Павле га је сменио. Нова влада донела је Споразум Цветковић–Мачек, којим је ХСС поново ушла у југословенску владу. Истим споразумом, крајем августа 1939. године, створена је Бановина Хрватска. Она је обухватала велику територију, имала своју скупштину (Сабор), бана, као и широк степен унутрашње аутономије. Стварање Бановине Хрватске није решило постојеће тензије међу југословенским народима. Убрзо је почео и Други светски рат у Европи, а Краљевина Југославија настојала је да одржи неутралност у том сукобу.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Подсети се које су одлике парламентаризма у Краљевини СХС (из претходне лекције).
2. Шта су били узроци, а шта повод увођењу личног режима краља Александра?
3. Које је реформе и промене краљ Александар спровео у периоду од атентата у Народној скупштини, па све до своје смрти у Марсељу 1934. године?
4. Ко су били организатори и извршиоци атентата на краља? Које су државе подржавале тај подухват?
5. Како је створена Бановина Хрватска? Шта је она представљала у уређењу Краљевине Југославије?

ДРУШТВО И КУЛТУРА У КРАЉЕВИНИ СХС И ЈУГОСЛАВИЈИ (1918–1941)

Краљевина СХС (Југославија) / култура / непросвећеност
становништва / друштвени живот / спорт / наука / Бранислав Нушић /
Соколски савез

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Југословенска држава настала је уједињењем Краљевине Србије са територијама и становништвом које се вековима развијало под влашћу страних владара. Југословенски простор био је обележен многим противречностима: једни поред других живели су хришћани и муслимани, богати и сиромашни, образовани и неписмени. Упражњавани су различити обичаји и традиције у вођењу домаћинства, облачењу, васпитавању деце, породичним прославама, венчањима, сахранама. Многе области **Краљевине СХС (Југославије)** биле су веома неразвијене. Посебно у јужним областима државе велика је била неписменост становништва и економска заосталост. Већина становништва бавила се земљорадњом: преко $\frac{3}{4}$ укупног броја становника били су сељаци. Земљишни поседи углавном су били мали, а дугови сељака према држави и банкама велики, па је већина становника живела скромно. На селу се оскудевало у индустријској роби, а често ни хране није било довољно. Са друге стране, у Београду, у деловима данашње Словеније, Хрватске и Војводине, биле су развијене грађанска култура, индустрија и уметност, а животни стандард био је знатно виши него у унутрашњости земље.

Југословенске власти настојале су да помогну развој неразвијених делова земље, али у томе нису биле довољно ефикасне, услед сталних политичких криза и мањка финансијских средстава. Држава је отварала школе и увела обавезно четворогодишње основно образовање. Упркос неписмености и непросвећености већине становништва, у Југославији се у периоду између два светска рата осетио напредак у култури. Уметници и научници стварали су дела од међународног значаја и уживали велики углед међу својим колегама у иностранству. У градским срединама убрзано се одвијала еманципација жена, а истакнуте жене, попут краљице Марије, Исидоре Секулић или Ксеније Атанасијевић, постајале су узор девојкама. Мењао се и начин живота у градовима. Рушиле су се старе трошне куће и уместо њих градиле вишеспратне зграде. У кафане и хотеле широм земље ушла су биоскопска платна, а у домаћинства радио-пријемници. Спорт је постао омиљени вид коришћења слободног времена, а његов значај препознат је и у васпитању деце и омладине. Смешнију страну југословенске свакодневице и њене противречности приказивао је и Бранислав Нушић у својим комедијама.

Ксенија Атанасијевић,
философ, прва жена
која је докторирала на
Универзитету у Београду

Исидора Секулић,
књижевник, прва жена
која је постала члан САНУ

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Породична задруга или задружно домаћинство јесте проширена породична заједница на селу, где је у једном домаћинству заједно живело више генерација. Чланови таквог домаћинства заједнички су обрађивали земљу и обављали друге послове. Они су имали мало личне имовине, а остварени приходи сматрали су се заједничком имовином. Старешина задруге обично је био најстарији мушкарац и он је доносио одлуке које су се односиле на расподелу имовине и послова, као и васпитање и, евентуално, школовање деце. Еманципација жена у оваквим заједницама била је веома тешка, јер је жена у њима била усмерена на улогу мајке и домаћице, и потчињена своме супругу, оцу или брату.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Број становника Београда (1900–1941)

Година	Број становника
1900.	69.100
1905.	преко 80.000
1914.	око 100.000
1921.	110.319 (без предграђа)
1931.	239.000
1940.	око 320.000 (укључујући Земун и ближа предграђа)

Супротности у друштвеном развоју: село и град

Када је основана југословенска држава, њено становништво било је већински неписмено. Други попис становништва, одржан 1931. године, показивао је да је од укупног броја грађана и даље 44% било неписмено. Оно што је забрињавало још више од те чињенице била је неравномерна регионална распоређеност писмених грађана. У појединим деловима државе неписменост је била виша од 80%, док је на простору данашње Словеније била мања од 10%. У брдовитим областима Македоније, Косова и Метохије, Босне и Херцеговине и Црне Горе, већина мушкараца није похађала никакву школу, а девојчице које су се школовале представљале су изузетну реткост.

Недостатак образовања одражавао се на **непросвећеност становништва**. Народ је био неповерљив према технолошким иновацијама у пољопривредној производњи и домаћинству и тешко их је прихватао. У многим деловима земље били су распрострањени сујеверје и различита примитивна веровања. Хигијена није адекватно одржавана услед недостатка хигијенске културе, али и због скупоће сапуна и других неопходних средстава. Лоша хигијена утицала је на велику смртност деце, као и распрострањеност различитих болести, попут маларије или туберкулозе. У многим селима и варошицама није било лекара нити медицинских установа, а становништво се за излечење обраћало траварима и врачарама. Живело се у трошним кућама, често и у тзв. „породичној задрузи” – домаћинству у коме је истовремено живело по три и више генерација.

Насупрот оваквој слици, посебно тзв. „пасивних крајева” Југославије, стајао је „сјај” престонице Београда и већих градова. Они су се убрзано развијали и постепено хватали корак са западноевропским метрополама. У овим градовима живело је становништво из свих делова земље: студенти, чиновници, радници великих предузећа, трговци, занатлије, интелектуалци и уметници, а поред њих и представници страног капитала и дипломате. Богати индустријалци из унутрашњости улагали су своју зараду и уштеђевину у изградњу стамбених зграда у Београду и у другим великим градовима. Такве стамбене јединице биле су опремљене засебним купатилима, централним грејањем, понекад чак и лифтовима. Станови у тим зградама потом су издавани (ређе и продавани) онима који су долазили у град: стамбене четврти су расле, а убрзано је растао и број становника већих градова.

Друштвени живот у градовима интензивно се развијао. Број образованих растао је из године у годину. Међу врхунски образованим личностима налазиле су се и жене, попут **Ксеније Атанасијевић**, **Јелисавете Начић** или **Исидоре Секулић**. Велика пажња посвећивана је књижевности, ликовној и позоришној уметности, које су доминирале културним животом већих градова. **Београдски радио** почео је са емитовањем редовног програма 1929. (експериментално је емитован програм из Раковице још од 1924), а 1936. године отворен је и **Зоолошки врт** у престоници.

Први модни часописи у Србији почели су да излазе половином двадесетих година, а домаће модне креације развијале су се под утицајем париских уметника и креатора. **Информативна и политичка штампа** доживела је прави процват. У Београду је излазило више дневних листова, од којих су најзначајнији били *Полиџика*, *Правда* и *Време*, у Загребу – *Обзор*, а у Љубљани – *Јуџиро*. Широм земље редовно је излазило на стотине недељних и стручних листова и часописа, као и породичних и забавних магазина.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Александар Дероко, А ондак је леџијо јерџолан над Београдом

На њ пример, љу су били и љрви биоскоји. Инџересанџно је решење било оно код Париза, на Теразијама. Како је љу 'сала' била имџровизована од доџадашњеј дуџој узаној двориџија, љлаџно је сџављено да виси љо средини љросџорије, џако да се љдегало на обе сџране, а да би слика била јаснија, љлаџно је квашено љрскалицом. Гледаоци су седели за кафанским сџоловима, јели и љили (с љредње сџране била је само кафана, а са задње се вечерало), свирало се на клавиру, а доџније је музиџирао и мали оркесџар од два-џири инсџруменџа. Уз џраџичне љризоре свирало се неџиџо озбиљно, а уз шале неџиџо брзо и весело. Филмови су, разуме се, били неми.

Еманципација жена у градским срединама била је у пуном замаху. Образоване и талентоване жене давале су велики допринос култури, уметности и напретку друштва. Посебан допринос угледу жена у друштву дале су жене ратници, хероине из балканских ратова и Великог рата, попут **Софије Јовановић** и **Милунке Савић**. Оне су доказале да су жене способне и за највеће напоре и ризике, због чега су биле вишеструко одликоване. Углед жена растао је и због значајне хуманитарне активности женских друштава, каква су била: Коло српских сестара, Јеврејско женско друштво „Мазал“ или удружење „Цвијета Зузорић“.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Краљица Марија и еманципација жена

Краљица Марија Карађорђевић имала је значајну улогу у еманципацији жена у Краљевини СХС (Југославији) током двадесетих година. Давала је пример које су многе жене настојале да следе и истовремено задобила поштовање и симпатије народа. Бавила се хуманитарним радом од доласка у Београд, па све до своје смрти. Била је савремена, образована жена, која је говорила више страних језика, у младости се облачила модерно и одважно, возила аутомобил и бавила се спортовима. Истовремено, била је и мајка тројице принчева и посвећена супруга. На тај начин, својим деловањем и животом спајала је традиционалну улогу жене (као супруге и мајке) са савременом.

Јелисавета Начић, прва жена архитекта у Србији

Жене ратници:
а) Софија Јовановић
б) Милунка Савић

Краљица Марија
Карађорђевић

Наука, култура и уметност

Наука се у Југославији између два светска рата интензивно развијала. Многи истакнути научници и професори југословенског порекла, који су се школовали или су радили у иностранству, вратили су се у отаџбину како би помогли њен развој. Они су учествовали у оснивању и развоју универзитета, као и бројних научних института и завода. Значајан допринос те врсте дали су и бројни руски научници, који су се настанили у Краљевини СХС након револуције и грађанског рата у њиховој домовини.

На простору Краљевине СХС (Југославије) постојали су универзитети – у Београду, Загребу и Љубљани. Београдски Универзитет имао је поједина издвојена одељења, односно факултете, у Суботици и Скопљу. Најпрестижније научне установе у земљи биле су Српска краљевска академија (данас: Српска академија наука и уметности – САНУ) у Београду и Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу.

Поједини научници остварили су у међуратном периоду врхунске научне резултате на светском нивоу и стекли међународни углед. **Михајло Пупин** и **Никола Тесла** живели су и радили у САД, где су дали немерљив допринос развоју друштва и науке. У Краљевини СХС (Југославији) талентом и изузетним резултатима рада истакли су се астроном **Милутин Миланковић**, физичари **Ђорђе Станојевић** и **Павле Савић**, математичар **Михаило Петровић** (Мика Алас) и географ **Јован Цвијић**. У области друштвених и хуманистичких наука, посебно дубок траг оставио је **Слободан Јовановић**, правник и историчар.

Уметност се у Краљевини СХС (Југославији) такође развијала динамично. Југословенски уметници били су заступљени у актуелним уметничким правцима и сарађивали са колегама из иностранства. У књижевности су велики таленат испољили **Иво Андрић** и **Милош Црњански** (који су били најбољи југословенски писци и после Другог светског рата), а значајна дела оставили су за собом **Јован Дучић**, **Растко Петровић**, **Исидора Секулић**, као и хрватски књижевник и енциклопедиста **Мирослав Крлежа**.

Југословенско сликарство такође је имало веома плодних аутора у овом раздобљу. Најистакнутији сликари били су **Паја Јовановић**, **Сава Шумановић**, **Урош Предић** и **Милена Павловић Барили**. Незаобилазни су вајари **Иван Мештровић**, **Антун Аугустинчић** и **Тома Росандић**, којима је поверена израда најзначајнијих споменика и монументалних кипова и скулптура.

а)

б)

в)

Мештровићева дела:

- а) *Победник* (Београд),
- б) *Сјоменик незаном јунаку* (Авала)
- в) *Сјоменик Свештозару Милешићу* (Нови Сад)

Антун Аугустинчић, *Ослободиоцима Ниша* (Ниш)

Тома Росандић, *Ијрали се коњи врани* (Београд)

Током прве половине двадесетих година у Краљевини СХС деловао је аутентични авангардни уметнички покрет, окупљен око часописа **Зенић**. Часопис је излазио у Загребу у периоду 1921–1924, а потом и у Београду, све до забране излажења 1926. године. На сличан начин као надреализам, зенитизам је представљао активну критику друштва, цивилизације и рата, исказану кроз уметност. На челу покрета налазио се Љубомир Мицић, Србин из Хрватске, а међу значајнијим домаћим сарадницима били су Бошко Токин, Иван Гол и Мицићев брат Бранко (уметничко име Бранко Ве Пољански). За **Зенић** су писали и своје прилоге слали многи истакнути страни уметници и новинари, те је у свему представљао део светске авангардне уметничке сцене.

На развој балетске и музичке уметности и уметничког образовања у међуратној Југославији велики утицај имали су руски емигранти. Значајна дела инспирисана националном историјом и традицијом оставили су за собом композитори **Стеван Христић** и **Петар Коњовић**.

Популарна уметност дала је високе домете и у књижевним и позоришним делима **Бранислава Нушића**. Он је у својим комедијама на духовит начин представљао реалност и противречности југословенског друштва, што је наилазило на велико интересовање и подршку публике. Међу најзначајнијим Нушићевим комедијама из овог периода издвајају се „Госпођа министарка“, премијерно изведена 1923. године са Жанком Стокић у главној улози, „Мистер Долар“ – 1932, „Ожалошћена породица“ – 1934. и „Др“ – 1936. Већина Нушићевих комедија и данас представља важан део репертоара српских позоришта.

У Југославији између два светска рата постојало је интересовање и за филмску уметност, али се она развијала спорије, услед недостатка адекватне материјалне помоћи. Биоскопске пројекције одржаване су у кафанама и хотелским салама и биле су веома посећене. Касније су изграђене праве биоскопске дворане у већим градовима. Држава није помагала развој филмске продукције, па су југословенски филмски уметници углавном стварали из љубави и ентузијазма, улажући сопствени новац у таква остварења.

Спорт у међуратној Југославији

Пре Првог светског рата **спорт** није представљао значајнији део свакодневице на југословенском простору. Током рата, на Солунском фронту и другим местима, српска војска дошла је у додир са спортовима које су у слободно време упражњавали војници савезничких армија. На сличан начин су се за спорт заинтересовали бројни Југословени који су у том периоду студирали у иностранству, посебно у Британији и Француској. У раздобљу између два светска рата спорт је стекао велику популарност у Југославији, и многим грађанима постао омиљени вид забаве и рекреације.

Држава је увидела значај спорта и физичке активности за здравље и правилан развој деце и омладине, због чега је издашно помагала **Соколски савез** (Соко Краљевине Југославије).

Бранислав Нушић,
у свечаној одори са
одликовањима

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Улога Двора у друштвеном и културном животу

Краљевска породица имала је велики утицај на друштвени и културни живот у земљи. Двор је био наручилац значајних и вредних уметничких дела, као и један од важнијих покретача хуманитарне активности. Чланови Двора давали су значајне новчане прилоге за изградњу нових верских, добротворних и културних објеката. Престолонаследник Петар био је, у складу са правилима Југословенског Сокола, сматран старешином и покровитељем соколског покрета.

Свесоколски слет
у Београду (1930)

ПРОЧИТАЈ И ОВО

**Леон Штукељ
промотер соколства**

Леон Штукељ, словеначки гимнастичар и репрезентативац Југославије, био је најуспешнији југословенски спортиста на олимпијским играма у међуратном периоду. Освојио је чак 6 медаља на три Олимпијаде (1924, 1928, 1932) и био активни члан и промотер соколског покрета.

Леон Штукељ,
гимнастичар

Ова спортска организација основана је по угледу на сличну организацију која је постојала у Чехословачкој. Соко је спроводио идеју интегралног југословенства кроз заједничко вежбање и спортске манифестације са учесницима из свих делова земље. Соколске организације осниване су у многим местима у земљи и на њиховом челу обично су се налазили истакнути официри или јавни радници. Соколски слетови, јавне манифестације вежбања, одржавани су више пута годишње. Велики међународни, тзв. југословенски све-соколски слетови, били су одржани у Љубљани (1922) и Београду (1930), уз присуство десетина хиљада посматрача и учеснике из целе Краљевине и других земаља.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Спорт и политика у Југославији (1918–1941)

У међуратном периоду догодило се и прво значајније мешање политике у југословенски спорт. Фудбалски (лоптачки) савез Југославије био је основан у Загребу 1919. године. У време Шестојануарске диктатуре донета је одлука да се седиште савеза премести у Београд 1930. године. Тензије након атентата у Народној скупштини биле су велике и то се одразило на спорт. Уочи припрема за одлазак на светско првенство у фудбалу у Уругвају (Монтевидео, 1930), више стандардних репрезентативаца из Хрватске одбило је да игра за репрезентацију, а своје играче су из државног тима повукли и тимови из Суботице и Словеније. На првенство је отишла репрезентација састављена углавном од играча београдских тимова „БСК“ и „Југославија“ и успела је да се пласира чак у полуфинале. Ово је било прво директно мешање политике у југословенски спорт, а сличне ствари поновиће се шездесетак година касније.

САЖЕТАК

■ Краљевина СХС (Југославија) била је оптерећена великом неписменошћу и непросвећеношћу дела становништва. Југословенско друштво било је неравномерно развијено. Постојале су велике разлике у начину и квалитету живота између села и града. Београд и други већи градови убрзано су се развијали и прихватили тековине савременог доба. Југословенска култура и наука доживеле су велики узлет у међуратном периоду. Уметници су стварали у оквиру актуелних уметничких праваца и уживали међународни углед. Популарна култура била је оличена у позоришним комедијама, чији је најзначајнији аутор био Бранислав Нушић. Спорт је постао важан део слободног времена, али је уочен и његов значај за правилан физички развој деце и омладине. Југословенска национална идеја промовисана је кроз рад соколских организација.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Подсети се које су територије Краљевине СХС још увек припадале Османском царству почетком 20. века, а које Аустроугарској.
2. Којим занимањем се бавила већина грађана Краљевине СХС (Југославије)?
3. Зашто је југословенско село напредовало спорије од већих градова и престонице?
4. Како је текао процес еманципације жена у Југославији између 1918. и 1941. године?
5. Како је, када и зашто спорт постао значајан део југословенске свакодневице?

1. Ако је тврдња тачна, заокружи **T**, а ако је нетачна, заокружи **H**.

Краљевина Југославија била је претежно пољопривредна земља.	T	H
У међуратној Југославији била је развијена индустрија.	T	H
Писменост и просвећеност становништва у Краљевини Југославији били су на нивоу развијених европских држава.	T	H
Политика краља Александра током диктатуре изазвала је појачавање активности терориста и противника његовог режима.	T	H

2. Допуни реченице тачним подацима.

Након убиства краља Александра Карађорђевића, 1934. године управљање државом преузело је _____, на челу са _____.

Видовдански устав донет је _____, а Октоисани устав _____ године.

Милан Стојадиновић није успео да реши тзв. _____ питање, па је смењен, а на месту председника владе наследио га је _____ . Он је направио споразум са хрватским политичарем _____, након чега је створена _____.

3. Подвуци појам који не припада низу:

Народна радикална странка	Словеначка народна странка
Хрватска сељачка странка	Југословенска радикална заједница
Југословенска муслиманска организација	

4. На линији поред имена истакнутих политичара упиши име странке коју су предводили:

а) Никола Пашић	_____
б) Љубомир Давидовић	_____
в) Антон Корошец	_____
г) Стјепан Радић	_____
д) Влатко Мачек	_____
ђ) Јаша Продановић	_____

5. Допуни реченице тачним подацима.

Криза парламентаризма у Краљевини СХС достигла је врхунац у јуну _____ године, када је, у атентату у Народној скупштини, смртно рањен _____, вођа _____.

Краљ Александар је распустио скупштину и, у јануару _____ године, суспендовао _____ устав и завео _____.

6. Подвучи појмове који су повезани са краљем Александром Карађорђевићем и његовом политиком:

„Бела рука”

Октроисани устав

САД

југословенска нација

Бановина Хрватска

диктатура

7. Поред имена историјске личности, напиши занимање или државну функцију коју су обављали:

Ксенија Атанасијевић _____,

Павле Карађорђевић _____,

Марија Карађорђевић _____,

Иван Мештровић _____,

Леон Штукељ _____,

Милан Стојадиновић _____,

Јелисавета Начић _____,

Бранислав Нушић _____.

ПРОЈЕКТНИ ЗАДАТАК

- На сајту Народне библиотеке Србије или Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” пронађи дигитализоване примерке дневних листова из међуратног периода: *Политике, Правде и Времена*.
- Одабери један датум и прочитај новине објављене тог дана, а потом у свеску упиши своје утиске о прочитаном.
- Размисли о томе колико се новине из тог времена разликују од данашње штампе и запиши своја разматрања у свеску.

**СВЕТ ПОНОВО
У РАТУ:
ДРУГИ СВЕТСКИ
РАТ (1939–1945)**

ТРИЈУМФАЛНИ ПОХОД ОСОВИНЕ (1939–1941)

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Други светски рат / тотални рат / Западни фронт / Источни фронт / Афрички фронт

Други светски рат био је највећи сукоб у историји човечанства. Тачан број погинулих и рањених у овом сукобу никада није утврђен, а процене броја страдалих износе око 60 милиона жртава. По свом карактеру, Други светски рат био је **тотални рат**. То значи да су се у њему сукобљавале војске, идеологије, политике и пропаганде, као и да су у ратни вихор били увучени милиони цивила који то нису желели и да су привреде зараћених страна потпуно исцрпљиване. Рат је вођен између сила Осовине – нацистичке Немачке, фашистичке Италије и милитаристичког Јапана, са једне, и великог броја држава и народа удружених у Антифашистичкој коалицији, коју су предводиле Велика Британија, СССР и САД, са друге стране. Ратно стање прогласила је 61 држава и под оружјем се нашло близу 110 милиона људи. У рату су коришћена најмодернија оружја и технолошка достигнућа, а целокупна привреда зараћених страна била је подређена ратним циљевима. Почињен је и велики број ратних злочина у којима су масовно страдали цивили. На крају рата употребљено је и атомско оружје, први и једини пут у историји, када су бомбардовани јапански градови Хирошима и Нагасаки.

Узроци избијања Другог светског рата

У корену већине међуратних међународних сукоба и Другог светског рата налазило се незадовољство једног броја држава тзв. *версајским њоресџком*. На Старом континенту те земље окупиле су се око нацистичке Немачке и фашистичке Италије, а на Далеком истоку најнезадовољнији је био Јапан. Оне су желеле да прошире своје територије, политички и економски утицај, и током целог међуратног периода водиле су агресивну спољну политику и кршиле међународне уговоре и обавезе.

Нацистичка Немачка је 1. септембра 1939. године напала Пољску, због чега су јој Британија и Француска објавиле рат. То је био почетак Другог светског рата. Немачке трупе брзо су освојиле Варшаву и окупирале већи део Пољске, чији су преостали део окупирале снаге СССР-а, према тајном делу пакта Рибентроп–Молотов.

Немачке победе на Западном фронту

Након освајања Пољске уследио је дужи период без значајнијих ратних дејстава. Нова немачка офанзива одиграла се у априлу 1940. године. Прва се на удару нашла Норвешка, која је била важна за даљи развој ратне ситуације због богатих налазишта нафте и стратешки важних поморских лука. Иако су Норвежани

Немачки војници у Пољској

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Блицкриг (нем. *Blitzkrieg*, муњевити рат) био је основна тактика немачке војске у првим годинама Другог светског рата. Подразумевала је употребу најсавременијих авиона, тенкова и других моторизованих јединица, како би се у најкраћем року силовитим ударом сломила одбрамбена снага непријатеља. Таква тактика омогућавала је брз продор и освајање велике територије у кратком временском периоду.

пружили извештај отпор и били помогнути од савезничких снага, ова држава капитулирала је након два месеца борбе. На чело норвешке владе под контролом Немаца је дошао пуковник Видкун Квислинг, чије је име постало синоним за издајничке управе (тзв. **квислинзи**). Истовремено, нацистичка Немачка напала је и Данску. Дански краљ и влада решили су да не пружају оружани отпор, како би сачували животе и имовину својих грађана. Тако је, у пролеће 1940. године, и Данска дошла под немачку окупацију.

Нови талас немачких напада на суседне државе догодио се већ у мају 1940. године. Крајњи циљ немачке копнене офанзиве на **Западном фронту** била је Француска, која је имала најбројнију војску у Европи, а своје границе бранила великим системом повезаних утврђења, познатим по имену **Мажино-линија**. Како би остварила тактичку предност при нападу на Француску и заобишла њена утврђења, Немачка је напала и освојила три државе које су прогласиле неутралност у рату: Холандију, Белгију и Луксембург.

Немачка инвазија на Француску у мају и јуну 1940. године утврдила је позицију Трећег рајха као апсолутног господара највећег дела Европе. За мање од два месеца, немачке армије поразиле су бројнијег непријатеља, коме су у помоћ притекле и британске оружане снаге. Око 300.000 савезничких војника евакуисано је у Велику Британију почетком јуна 1940. године из луке Денкерк. Улазак немачких трупа у Париз половином јуна остављао је огроман утисак на све неутралне државе у рату: показало се да чак ни моћна и одлично наоружана Француска није у стању да се одбрани од немачког напада.

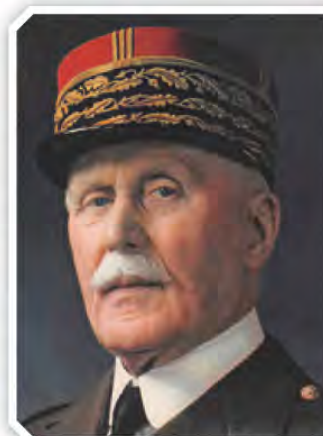

Адолф Хитлер у Паризу

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Капитулација Француске

Суочена са војним поразом, Француска је потписала капитулацију 22. јуна 1940. године. Сам акт назван је примирјем, а услови су били веома неповољни по Французе. Покрајине Алзас и Лорена припојене су Трећем рајху, северни део државе нашао се под немачком војном окупацијом, док је јужни део земље (као и већина колонијалних поседа) остао под управом француске владе. Француска влада, на челу са маршалом **Филипом Петеном**, пребачена је у бањски градић Виши, и наложила је престанак пружања отпора Немцима. Одредбе примирја биле су само део понижења које је Хитлер у својој освети наменио Французима. Наиме, сам акт потписан је у градићу Компјењ, где је доведен исти железнички вагон у коме је Немачка потписала своју капитулацију 1918. године. Неколико дана касније, Немци су минирали и уништили велелепни меморијални комплекс у Компјењу, посвећен победи Антанте у Великом рату.

Маршал Филип Петен

Када је Француска поражена и примирје потписано, део официра на челу са генералом **Шарлом де Голом** одбио је да прихвати и спроведе одлуке француске владе о предаји. Они су уточиште нашли у Британији, одакле су водили покрет отпора „Слободна Француска“ и залагали се за ослобођење Француске и борбу против нацизма и фашизма.

Територије које су окупирале:

- Немачка
- СССР
- Италија
- Мађарска
- Вишијевска Француска
- Неутралне државе

Карта Европе након немачких освајања, до краја 1940. године

Битка за Британију

У лето 1940. године, нацистичка Немачка доминирала је целим европским копном, што јој је омогућило да покрене велику акцију бомбардовања британских градова и подморничких напада на савезничке бродове. Британија се нашла под највећим ударом у својој историји. **Винстон Черчил**, председник британске владе, прогласио је „Битку за Британију“, која је трајала од јуна до септембра 1940. године. Немачки бомбардери наносили су велику штету британским градовима и сејали смрт и панику међу становништвом. С друге стране, британски пилоти исказали су огромну храброст и свакодневно се сукобљавали са немачким ваздухопловством, које је у овој фази рата било и бројније и боље опремљено. Убрзо су немачки губици почели да расту и Хитлер је морао да одустане од идеје да бомбардовањем изврши припрему за инвазију на Британију. То је била прва велика победа антифашистичких снага у Другом светском рату.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Черчилов говор у Парламенту 4. јуна 1940, уочи битке за Британију.

Иако су велики делови Европе и многе државе пале, или би могле пасти, у руке Гитлера и других одвраћених оружја нацистичке владе, нећемо клонути није пројаси. Наставићемо до краја. Борићемо се у Француској; у морима и океанима; борићемо се са све већим самопоуздањем и снагом, у ваздуху; бранићемо наше острво без обзира на цену. Борићемо се на њама, борићемо се на узлећимостима, борићемо се у њима и на улицама, борићемо се у брдима. Никада се нећемо предавати!

ЖИВОТОПИС

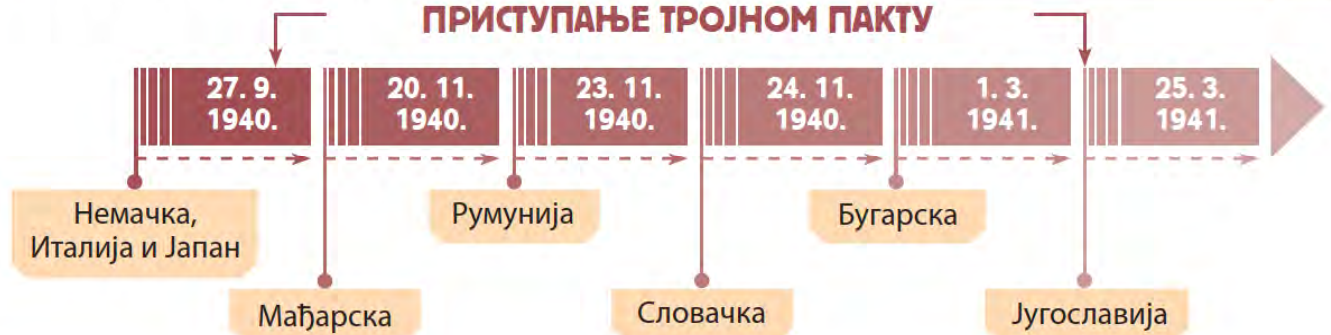

Винстон Черчил показује симбол победе (V = Victory), храбрећи Британце да истрају до победе

Винстон Черчил (1874–1965) је био британски политичар и државник. У међуратном периоду залагао се за оштрији став према Немачкој. У јуну 1940. године заменио је Чемберлена на месту премијера. Водио је Британију у II светском рату и, уз Стаљина и Рузвелта, био један од вођа Антифашистичке коалиције. На јавно мњење и морал посебно су утицала његова обраћања преко државног радија, у којима је позивао становништво да истраје у борби против нацизма и фашизма до коначне победе.

Капитулација Француске и ток битке за Британију утицале су на политичке односе у Европи и свету. У септембру 1940. године, створен је **Тројни пакт**, војно-политички савез Немачке, Италије и Јапана. Овим пактом оне су се обавезале на војну, привредну и политичку сарадњу. Такође, њиме су биле подељене и интересне сфере: Немачка и Италија требало је да владају Европом и Средоземљем, а Јапан Далеким истоком, односно, већим делом Азије. Посебно на простору Европе, многе до тада неутралне земље нашле су се под притиском да приступе Тројном пакту. Мађарска, Румунија, Бугарска и Словачка учиниле су то до краја 1940. године. Краљевина Југославија потписала је приступање Пакту 25. марта 1941. године, што је довело до пуча од 27. марта и смене власти. Касније је Тројном пакту приступила Независна Држава Хрватска.

ПРИСТУПАЊЕ ТРОЈНОМ ПАКТУ

Акције у Средоземљу и на Афричком фронту

Генерал Ервин Ромел

Половином 1940. године, Италијани су опсели Малту, стратешки важно острво у Средоземљу, на коме су се налазиле базе британског ратног ваздухопловства. Напали су и британске колоније на северу и истоку Африке. Упркос почетним успесима, продор италијанских снага био је заустављен. Мусолини је у октобру 1940. године напао и Грчку. Након почетних успеха, италијанска војска је заустављена, а потом у контранападу грчке војске потиснута до северне Албаније. Хитлер је, иако то није планирао, морао да се умеша како би помогао свом савезнику. На **Афрички фронт** послао је генерала **Ервина Ромела**, који је због вештине ратовања на том тлу добио назив „пустињска лисица“. Истовремено, британске снаге распоредиле су се у копненим деловима Грчке и на острву Крит.

У пролеће 1941. године, нацистичка Немачка повела је још два агресорска рата на тлу Европе. Истог дана, 6. априла 1941. године, нападнуте су Краљевина Југославија и Грчка. Југославија је капитулирала 17. априла 1941. године, а Грчка крајем истог месеца. У Грчкој су немачке снаге заробиле велики број савезничких јединица, а Осовина је успела да освоји и стратешки веома значајно острво Крит.

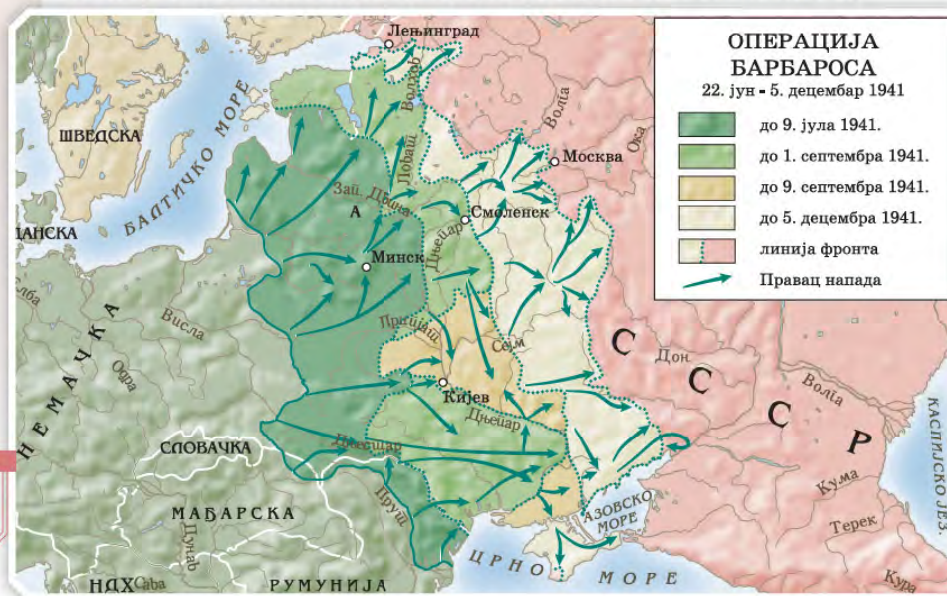
Источни фронт

Освајања на Балкану имала су стратешки значај, јер су била део ширег плана: напада на Совјетски Савез и отварања **Источног фронта** у Европи. Наиме, Хитлер је већ дуго припремао напад на СССР. Освајање на Истоку и ширење немачког „животног простора“ на простор богат плодним равницама и стратешким ресурсима био је део нацистичке политике, а постојала је и снажна жеља да се уништи непријатељска идеологија – комунизам.

Назив за инвазију на СССР био је „Операција Барбароса“ – назван по великом немачком владару из средњег века. Операција је почела 22. јуна 1941. године, и њоме је отворен Источни фронт, који је постојао до краја рата. Овај фронт био је поприште најтежих битака и највећих губитака у целом Другом светском рату.

Немачки војници на Источном фронту

Карта операције Барбароса и три правца немачког напада

Већ током лета, у свега три месеца ратовања, немачке снаге освојиле су велике делове данашње Украјине и Белорусије, заузеле Кијев и Минск, као и највећи део полуострва Крим. Губици совјетских армија у том периоду износили су милионе убијених и заробљених. Немци су опсели Севастопољ и Лењинград (данас Санкт Петербург), а у октобру 1941. године почео је и напад на Москву. Битка за Москву трајала је више месеци, и у њој је зима постала совјетски савезник. Уз велике губитке, совјетске снаге су, под командом генерала **Георгија К. Жукова**, успеле да одбаце немачке трупе даље од престонице. Ово је била друга значајна победа антифашистичких снага у Другом светском рату.

Генерал Георгиј К. Жуков

Опсада Лењинграда: грађани сакупљају воду из кратера на улици, јер је град месецима био без струје, грејања и снабдевања водом, хиљаде људи су умрле од глади и смрзавања.

САЖЕТАК

Други светски рат почео је 1. септембра нападом Немачке на Пољску. Немачка је, у првих пола године ратовања, освојила Пољску, Норвешку и Данску. У великој офанзиви на Западном фронту немачке снаге су, применом блицкрига, до лета 1940. године, освојиле Белгију, Холандију, Луксембург и Француску. Велика ваздушно-поморска битка за Британију завршила се немачким поразом и одустајањем од инвазије. У септембру 1940. године, потписан је Тројни пакт: војно-политички савез Немачке, Италије и Јапана. Италијанске снаге имале су много мање успеха од немачких, јер су њихове офанзиве у Северној Африци и Грчкој заустављене након почетних успеха. Немачка је, у априлу 1941. године, напала, и за кратко време окупирала Југославију и Грчку.

У јуну 1941. године, Немачка је напала Совјетски Савез и отворила Источни фронт. У првим месецима ратовања, освојила је највећи део данашње Украјине и Белорусије. Немачке трупе заустављене су код Москве крајем 1941. године.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Наведи узроке Другог светског рата.
2. Које је државе нацистичка Немачка окупирала током офанзиве на Западном фронту до јесени 1940. године?
3. Која освајања је предузела Италија од 1940. до 1941. године и са каквим успехом?
4. Шта знаш о бици за Британију?
5. Какав је био ток „Операције Барбароса“?

ПРЕОКРЕТ НА РАТИШТИМА И УЛАЗАК САД У РАТ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Стаљинградска битка / битка код Ел Аламејна / Пацифички фронт / Перл Харбор / битка за Мидвеј / Атлантска повеља

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Фон Паулус – Хитлеру, 24. јануар 1943.

Трује су без муниције и хране. Ефикасно командовање више није могуће. Рањених је 18.000, без икаквих залиха, лекова или одеће. Даља одбрана је бесмислена. Слом је неизбежан. Армија захтева хитну дозволу да се преда, како би се сачували животи преосталих трупа.

Хитлер – Фон Паулусу, 24. јануар 1943.

Предаја је забрањена. Шестна армија ће задржати своје положаје до последњег човека и последњеј метка, и својим херојским држањем даће вечни допринос успостављању дефанзивног фронта и сачувању Западне Европе.

Нападом на Совјетски Савез у јуну 1941. године, нацистичка Немачка отворила је и трећи фронт на коме су биле ангажоване њене оружане снаге. Након великих почетних успеха, Хитлерове армије зауставиле су сурова руска зима и отпор Црвене армије у предграђима Москве и током опсаде Лењинграда. Тиме је пропала стратегија блицкрига на Источном фронту, што је имало велике последице на даљи ток рата. Крајем 1941. године, одиграо се још један догађај који је имао огроман утицај на исход рата: Јапан је нападом на луку Перл Харбор ушао у рат са САД. Тако је отворен Пацифички фронт, на коме су се интензивно сукобљавале јапанска и америчка морнарица и авијација. Већ током 1942. године, на овом фронту одиграле су се битке за Мидвеј и Гвадалканал, у којима је уништен значајан део јапанске флоте и војске. Крајем лета исте године, дошло је и до промене ратне среће на Афричком фронту. Немачке снаге под командом Ромела доживеле су тежак пораз у бици код Ел Аламејна, па су Савезници успели да у потпуности овладају Северном Африком до краја 1942. године. Победом совјетских трупа у Стаљинградској бици, трајно је промењен однос снага на Источном фронту. Ова победа најавила је велике успехе Савезника и слом Осовине, који ће уследити.

Стаљинградска битка и преокрет на Источном фронту

Немачка офанзива на Истоку заустављена је, крајем 1941. године, пред Москвом. Обе стране имале су велике губитке, али су сурова клима и прве значајније победе дале нову снагу СССР-у. Прекретницу у ратовању на Источном фронту представљала је **Стаљинградска битка**. Она је вођена од лета 1942. године до фебруара 1943. године. Процењује се да је у бици за град учествовало преко два милиона војника на обе стране. Немачке снаге биле су помогнуте румунским, мађарским, италијанским и снагама Независне Државе Хрватске. Борбе су вођене непрестано и немилосрдно, за сваки део улице, сваку зграду и сваку кућу. Стаљинград је носио име совјетског вође и био главна брана немачком продору у регион Каспијског мора, богат нафтом и другим стратешким ресурсима. Иако су совјетске снаге испрва биле потпуно потиснуте и на прагу слома, уследила је успешна контраофанзива. Немачке трупе потпуно су десетковане, па се њихов командант фелдмаршал **Фридрих фон Паулус** предао са великим бројем својих војника.

Стаљинградска битка била је једна од кључних прекретница Другог светског рата. Немачка војска није успела да се опорави од последица пораза, а победа совјетских снага имала је огроман морални значај и за Совјетски Савез и за Антифашистичку коалицију у целини.

Борбе у предграђима Стаљинграда

Центар Стаљинграда по окончању битке

Јапанска освајања, улазак САД у рат и ратна ситуација 1942. године

Јапан је од 1937. године био у рату против Кине, чије је велике делове територије освојио. Током Другог светског рата проширио је своје царство и на територије које су се налазиле под француском и британском управом. Постао је господар највећег дела пацифичког приобаља и контролисао велика пространства у Азији. САД су биле званично неутрална страна у рату, али су помагале Британију кроз трговинске аранжмане и продају наоружања. Оне су биле покровитељ стварања **Атлантске повеље** у августу 1941. године, и једина сила која је стајала на путу Јапану да оствари потпуну контролу над целим Пацификом.

Атлантску повељу први су потписали председник САД Френклин Делано Рузвелт и британски премијер Винстон Черчил на једном ратном броду у Атлантском океану, а касније и десетине других држава. У овом документу дефинисани су ратни циљеви савезника и изнети принципи на којима ће бити уређен послератни свет и настати Организација уједињених нација. Повеља је подржавала право поробљених народа и држава да обнове своју државност, као и право свих народа да одаберу облик власти под којим ће живети. Међу потписницима се нашла и Краљевина Југославија.

Јапанска освајања на Далеком истоку од 1931. до 1942. године

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Немачки државни радио, 3. фебруар 1943. године:

Стаљинградска битка је завршена. Верна заклетви да ће се борити до последње даха, Шеста армија, под изванредним вођством фелдмаршала Фон Паулуса, савладана је од надмоћног непријатеља и нејовољних околности са којима су се наше снаге суочиле.

Брод „Аризона“, потопљен током јапанског напада на Перл Харбор

Јапанске војне власти су биле свесне велике снаге војске и привреде САД. Због тога су се определиле да ову државу нападну изненада и покушају да једним концентрисаним ударом слома њену целу пацифичку флоту. Тако је, 7. децембра 1941. године, извршен велики ваздушни напад на америчку поморску базу **Перл Харбор**, која се налазила на Хавајима. У нападу, без објаве рата, уништен је највећи део америчке пацифичке флоте. Уследила су јапанска освајања Филипина, Индокине, Сингапура, Малезије, Индонезије и бројних мањих острва у Пацифику (Тихом океану). САД су се званично нашле у рату и постале једна од водећих сила Антифашистичке коалиције.

У великој поморској **бици код Мидвеја**, у јуну 1942. године, САД су се осветиле за Перл Харбор, уништивши највећи део јапанске флоте. Нанеле су пораз Јапанцима у дугој **бици за Гвадалканал**, која је трајала од лета 1942. до почетка 1943. године. То је била прва копнена инвазија коју су савезничке снаге извеле у рату против Јапана, и у њој је било много жртава на обе стране. Ове битке представљале су прекретницу на **Пацифичком фронту**, на исти начин на који је то била Стаљинградска битка на Источном фронту.

Прекретница у ратовању на афричком тлу догодила се у јесен 1942. године. До тада веома успешна офанзива осовинских снага под Ромеловом командом, заустављена је у великој **бици код Ел Аламејна**. У овом сукобу, савезничке снаге под командом генерала Монтгомерија задале су пресудан ударац и уништиле велики број немачких и италијанских тенкова. Након ове битке, Ромелове снаге биле су у константном повлачењу и фронт се померио – прво у Либију, а потом у Тунис. Уследило је искрцавање савезничких трупа у Мароку крајем 1942. године. Оне су брзо овладале данашњим Алжиром и Мароком (територије које су биле под контролом француске владе у Вишију), и тиме решиле питање Афричког фронта.

Генерал Монтгомери посмарту напредовање савезничких трупа из свог тенка

САЖЕТАК

Немачка офанзива на Источном фронту успешно је заустављена у Стаљинградској бици. Предајом фелдмаршала Фон Паулуса и његових бораца задат је ударац Хитлеровим освајачким плановима, ударац од кога се нацистичка Немачка није могла опоравити. Јапан је, без објаве рата, напао САД у децембру 1941. године. Напад на Перл Харбор омогућио је Јапанцима период иницијативе на Пацифичком фронту, али су Американци брзо обновили своје снаге. Победама у биткама за Мидвеј и Гвадалканал Американци су преокренули ток рата на Пацифику. До преокрета је дошло и на Афричком фронту. У јесен 1942. године, савезничке снаге под командом британског генерала Монтгомерија тријумфовале су у бици код Ел Аламејна. Већ до краја 1942. године, цела Северна Африка нашла се под контролом савезника, и ратовање у Африци практично је било завршено.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Када је завршена Стаљинградска битка и које су биле њене последице?
2. Како је Хитлер желео да пропагандно употреби страдање немачких армија код Стаљинграда?
3. Када су САД ушле у Други светски рат?
4. Када је највише страдала америчка флота на Пацифику, а када јапанска?
5. Које су битке представљале прекретнице у рату на сваком од фронтова?

СЛОМ ОСОВИНЕ И ТРИЈУМФ АНТИФАШИСТИЧКЕ КОАЛИЦИЈЕ

Курска битка / Операција Оверлорд / Хирошима / Нагасаки / атомска бомба / капитулација

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Силе Осовине имале су превласт на већини фронтава током првих година Другог светског рата. До успостављања равнотеже снага на фронтима дошло је током 1942. године, када су се савезничке снаге организовале и задале прве значајније противударе. Порази Осовине у Стаљинграду и код Ел Аламејна променили су ток рата. Од лета 1943. године савезници су били у офанзиви на свим фронтима, и слом Осовине почео је да се назире. Током лета 1943. Немци су поражени у Курској бици, а савезничке снаге искрцале су се на Сицилију. У лето наредне, 1944. године, искрцавањем Савезника у Нормандији почела је операција „Оверлорд“. Она ће, у пролеће 1945. године, довести до коначног пораза нацистичке Немачке. Рат на Пацифику трајао је до септембра 1945. године и капитулације Јапана. Други светски рат је, након шест година борби и огромних страдања и разарања, завршен потпуним тријумфом Антифашистичке коалиције.

Развој стања на фронтима и победа савезника у Европи

Након Стаљинградске битке, трупе нацистичке Немачке и њених савезника биле су знатно ослабљене на Источном фронту. У жељи да поново преузму иницијативу, Немци су у лето 1943. године повели нову офанзиву. До одсудне битке дошло је недалеко од града Курска. Због огромног броја тенкова и артиљеријског оружја, ова битка назива се и „битком тенкова“ или „битком челика“. У борбама које су трајале близу два месеца погинуло је преко милион војника, а уништено око 6.000 тенкова. **Курска битка** сматра се највећом тенковском битком у историји. Само у тешким борбама вођеним око варошице Прохоровка учествовало је преко 1.200 тенкова. Пораз Немаца код Курска означио је крах њихових офанзива на Истоку. Од тог тренутка немачке снаге непрестано су се повлачиле и биле у дефанзиви. Црвена армија потискивала их је у походу на Запад, све до пролећа 1945. године и уласка у Берлин.

Совјетски пешадинци и тенкови у противнападу код Прохоровке

Деца на британском тенку у близини Катаније на Сицилији

Мусолинијев крај

Успешне операције на Афричком фронту 1942. и 1943. године омогућиле су Савезницима покретање нових офанзива. У лето 1943. године савезничке снаге, које су чинили британски и амерички војници, искрцале су се на Сицилији. Њихов циљ био је да сломи фашистички режим на челу са Мусолинијем и избаце Италију из рата. Ослобађали су Италију од југа ка северу. У септембру 1943. године, Италија је капитулирала, а Мусолини је побегао на север земље, где се, уз подршку Немаца, још кратко време одржао на власти. У априлу 1945. године Мусолинија и групу његових блиских сарадника заробили су италијански партизани. Они су стрељани, а потом су њихова тела обешена у Милану.

Након великих успеха на Источном фронту и у Италији, Савезници су спремали војну операцију којом ће довести до коначног слома нацистичке Немачке. На Техеранској конференцији, крајем 1943. године, састали су се Черчил, Рузвелт и Стаљин. Они су донели одлуку да се отвори нови фронт у Европи великом савезничком акцијом. Ту акцију представљала је **операција „Оверлорд“**, која је почела 6. јуна 1944. године. Дан почетка операције назван је „даном де“. Савезничке снаге под командом америчког генерала **Двајта Ајзенхауера** почеле су искрцавање у Нормандији. Жестоке борбе одвијале су се на плажама Нормандије, уз учешће артиљерије и авијације и велике губитке на обе стране. До краја лета ослобођени су велики делови Француске, укључујући и престоницу земље, Париз. Немачка војска налазила се у повлачењу.

Искрцавање савезника на плажу Омаха у Нормандији

Савезнички војници у снегу у Арденима

У намери да спрече продор савезничких снага ка Немачкој, немачке снаге груписале су се у области Ардена, на територији Белгије. **Битка у Арденима** вођена је од половине децембра 1944. до краја јануара 1945. године, у планинском крају обраслом у густе шуме, по снегу и веома неприступачном терену. Америчке снаге имале су велике губитке, а забележени су и случајеви масовних стрељања ратних заробљеника од стране немачких снага, што се до тада догађало само на Источном фронту. Немци су ипак поражени и морали су да напусте Белгију и утврде се на самој територији Немачке, први пут од почетка рата.

Коначни слом нацистичке Немачке догодио се у пролеће 1945. године. Црвена армија ослободила је Совјетски Савез и, преко територије Пољске, наставила да напредује све до Берлина. Из супротног правца надирале су снаге западних савезника. Уследила је **битка за Берлин**, у којој је немачка војска била потпуно уништена. Када је пораз у рату постао неминован, Хитлер је извршио самоубиство у свом бункеру у Берлину, а Немачка је потписала безусловну капитулацију 8. маја. **Капитулација** је ступила на снагу дан касније, чиме је окончан Други светски рат у Европи и завршена ера нацизма у Немачкој.

Пацифички фронт и победа савезника над Јапаном

Јапанци су, након претрпљених великих губитака у биткама за Мидвеј и Гвадалканал, изгубили могућност за предузимање офанзива против америчких снага. Нова тактика јапанског војног руководства подразумевала је утврђивање јапанских снага на свим местима које су заузимале и пружање отпора до последње капи крви. Неприступачан терен и милитаристички карактер јапанског друштва изузетно су погодовали оваквом начину ратовања. Америчке снаге искрцавале би се на острва под јапанском контролом и потом се недељама бориле за сваки део територије, уз велике губитке на обе стране. На тај начин, Американци су успели да поразе јапанске снаге на Филипинима, крајем 1944. године, као и на острвима Иво Џима (фебруар–март 1945) и Окинава (април–јун 1945).

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Камиказе

Јапанци су, током дефанзивне фазе ратовања на Пацифику, употребљавали најразличитија оружја и тактике. Велику штету америчкој морнарици и авијацији зададе су камиказе – јапански пилоти самоубице. Камиказе су добиле име по разорном циклону који је у 13. веку уништио монголску флоту Кублај-кана и спречио њен напад на Јапан. Њихов задатак био је да изврше пробој и намерно се сударе са непријатељским бомбардерима или бродовима. Крајем 1944. године по први пут је, током борби на Филипинима, био употребљен каитен – торпедо којим је управљао морнар камиказа. Пилоти камиказе нанели су велике губитке америчкој морнарици током битке за Окинаву, у којој је учествовало око 1.500 камиказа. У нападима јапанских пилота-самоубица уништено је преко 20, а оштећено близу 300 америчких бродова.

Јапан је у више наврата одбио захтев да капитулира и оконча рат и страдање. У лето 1945. године амерички војни и политички врх донели су одлуку о употреби новог оружја: **атомске бомбе**. Намера Американаца била је да употребом овог оружја за масовно уништење приморају Јапан на предају и истовремено поштеде своје снаге великих губитака, који би били неминовни у случају даљих искрцавања и ратовања за сваки педаљ јапанске територије. Атомска бомба први

Црвеноармејци на згради Рајхстага, у Берлину 1945. године

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Дан победе над фашизмом

Немачки маршал Вилхелм фон Кајтел потписао је безусловну капитулацију немачких снага у Берлину, 8. маја 1945. године, у вечерњим часовима (односно, у јутарњим часовима 9. маја, по московском времену). Због ове околности, 9. мај слави се као Дан победе над фашизмом и свечано се обележава у многим земљама.

Амерканци подижу заставу на Иво Џими

Напад камиказе на амерички ратни брод „Колумбија“, јануара 1945. године

„Мали дечак“, атомска бомба од шест тона бачена на Хирошиму

Рушевине после бомбардовања Хирошиме

пут је употребљена 6. августа, када је бачена на **Хирошиму**. Друга атомска бомба бачена је на **Нагасаки** три дана касније. Употреба атомског оружја изазвала је огромне жртве: десетине хиљада људи погинуле су одмах од последица разорне експлозије, али је знатно већи број преминуо у наредним годинама и деценијама од последица радијације. Након катастрофалних последица бомбардовања Хирошиме и Нагасакија – Јапан се предао. Капитулација је потписана на америчком броду Мисури, 2. септембра 1945. године, чиме је и званично завршен Други светски рат.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Јапански фотограф Јошито Мацушиге о бомбардовању Хирошиме

Завршио сам доручак и сјремао се да одем до новина када се то догодило... нисам чуо никакав звук... како бих рекао... само је свећо око мене постојао свећло-бео. У моменћу сам ослейео, као да се пред мојим очима ујалило мајнезијумско свећло. Одмах поћом уследила је експлозија. Био сам то од појаса на горе, а експлозија је била тако интензивна да сам осећао као да ме хиљаде ијала пробудају истовремено. Експлозија је направила велике рује у зидовима на првом и другом сјраћу. Једва да сам мојао да видим собу... Недалеко од мосћа Мијуки, налазила се полицјска постојаја. Већина жрћава које су се по окућиле биле су млађе средњошколке из пословне школе и гимназије. Оне су мобилсане да евакуишу зграде и биле су најољу када је бомба појала. Дирекћно изложене врелим зрацима биле су покривене поиковима. Пликови величине појће били су на поховим лећима, лицима, рукама и раменима. Пликови су поуцали и кожа им је висила као некакве рипе. Нека од деце имала су покеоћине чак и на поабанима. Изјубили су своју обућу и сјрчали боси кроз ваћру.

САЖЕТАК

Последње године Другог светског рата протекле су у офанзиви савезника на свим фронтovima. У бици код Курска задат је нови тежак ударац Немцима, који су се од тада повлачили и бранили на Источном фронту. У лето 1943. године, савезничке снаге искрцале су се у Италију и срушиле Мусолинијев режим. Рат у Европи ушао је у последњу фазу почетком операције „Оверлорд“. Савезници су се искрцали у Нормандији у лето 1944. године и убрзо ослободили Француску. Немачки противудар сломљен је у Арденима, јануара 1945. године. Црвена армија напредовала је ка Берлину, ослобађајући државе Источне Европе. Последњи отпор Немаца окончан је Битком за Берлин, Хитлеровим самоубиством и капитулацијом која је ступила на снагу 9. маја. Јапан је наставио да пружа грчевит отпор и одбио предлоге да капитулира. У августу 1945. године, на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки бачене су атомске бомбе које су проузроковале огромно уништење и страдање цивила. Након ових догађаја, Јапан је капитулирао 2. септембра, чиме је Други светски рат и званично завршен.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Које су се значајне битке и војне операције одиграле у Европи од лета 1943. године, до краја рата?
2. Које су најзначајније битке на Пацифичком фронту вођене током последње две године рата?
3. Када је завршен Други светски рат у Европи, а када на Пацифику?
4. Размисли о последицама употребе атомског (нуклеарног) наоружања.

ХОЛОКАУСТ И НЕМАЧКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ (1939–1945)

Антисемитизам / Холокауст / геноцид над Ромима / нацисти / концентрациони логори / Нирнбершки процес

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Јевреји су народ са дугом традицијом. Још у старом веку насељавали су Блиски исток и тамо имали сопствену државу. Након што су њену територију освојили други народи, Јевреји су почели да се насељавају широм света како би опстали и сачували свој верски и национални идентитет. Прихватили су језик и поштовали обичаје и законе држава у којима су живели, чувајући, истовремено, сопствену веру и традицију.

Живот Јевреја широм света кроз историју пратио је **антисемитизам**. То је појам којим се означава мржња или нетрпељивост према Јеврејима као народу, верској или расној групи. Таква врста нетрпељивости често је доводила до дискриминације, тј. ускраћивања бројних права и могућности за развој припадницима јеврејског народа. Антисемитизам и дискриминација Јевреја свој врхунац достигли су у нацистичкој Немачкој (1933–1945), као и на територијама које је она окупирала током Другог светског рата.

Адолф Хитлер је, још пре доласка на власт, означио Јевреје као главне непријатеље немачке нације и државе. Између осталог, тврдио је да они кроз светску заверу владају светом, и да су створили масонерију и комунизам. Због тога их је, од првих дана своје власти, сурово прогонио и желео да их потпуно уништи. У нацистичкој Немачкој и на територијама које је она окупирала догодио се један од највећих злочина у историји: Холокауст. У Холокаусту, геноциду над јеврејским народом у Европи, убијено је шест милиона Јевреја. Многе јеврејске породице, укључујући и оне у Србији, потпуно су нестале. У неким деловима Европе, страдало је и преко 90% јеврејског становништва.

Антисемитска пропаганда и законодавство

Ширење гласина и објављивање неистинитих садржаја у јавности, са циљем да се тиме створи нетрпељивост према Јеврејима, постојали су и знатно пре нациста. Ипак, управо су нацисти били ти који су читаву идеологију и политички програм изградили на мржњи према Јеврејима. За време владавине нациста у Немачкој, антисемитски садржаји свакодневно су објављивани у штампи и на радију, били су део државне политике и школских програма.

Нацисти су, недуго по доласку на власт, почели са доношењем **антисемитских закона**. Међу првим и најзначајнијим били су tzv. *Нирнбершки закони* из јесени 1935. године, а посебно *Закон о заштити немачке крви и части* и *Закон о држављанству Рајха*.

Предизборни постер Нацистичке партије за изборе 1928. године: Рука нацисте удара мушкарца, чији изглед одговара нацистичким представама о Јеврејима

Нацистички постер: Јеврејин у позадини као господар демократије, капитализма и комунизма

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Протоколи сионских мудраца

Почетком 20. века у Русији је настао антисемитски памфлет под називом „Протоколи сионских мудраца“, у коме се говори о наводној завери Јевреја да, помоћу економије и политике, завладају светом. Реч је о фалсификату за који се тврдило да представља записник са једног састанка утицајних Јевреја одржаног у Базелу 1897. године. Овај спис преведен је на велики број језика и штампан широм света, чак и у земљама у којима није ни било Јевреја. Налази се у основи великог броја теорија завера актуелних и данас.

Овим законима – Јеврејима је било забрањено да ступају у бракове са припадницима немачког народа и одузета су им грађанска права која су уживали Немци. Нирнбершки закони примењивали су се и на друге непожељне, тзв. „не-аријевске“ расе и народе, а посебно на **Роме**, али су њихова главна мета били Јевреји. Следили су нови закони и уредбе, којим је Јеврејима било забрањено да посећују позоришта, биоскопе, јавне догађаје, да се школују или да раде у одређеним професијама, да користе јавни превоз или купују у радњама заједно са осталим грађанима. Ови закони важили су у Немачкој, али и на оним територијама које је, у периоду од 1939. до 1945. године, окупирао немачка војска. Циљ антисемитске пропаганде и законодавства био је да Јевреје дехуманизује, на сваки начин искључи из друштва и тиме припреми терен за њихово физичко уништење.

Насиље над Јеврејима: од доласка нациста на власт до „коначног решења“

Физички напади на Јевреје, њихову имовину, верске објекте и културно наслеђе, почели су одмах по доласку нациста на власт. Припадници СА некажњено су малтретирали јеврејске грађане на улици и били насилни према њима, организовали блокаде јеврејских продавница и пљачкали њихову имовину.

Велики талас насиља одиграо се за време тзв. **Кристалне ноћи**, у новембру 1938. године. Повод за овај погром је био атентат на једног немачког дипломату у Паризу. Тада су уништене бројне јеврејске куће и радње (преко 7.000 њих), спаљено је или оштећено преко 200 синагога, а хиљаде синагога широм Немачке биле су предмет напада и оштећења. Оскрнављена су чак и бројна јеврејска гробља, а у масовном насиљу живот је изгубило више десетина Јевреја. Након Кристалне ноћи и нових антисемитских закона, преко којих су јеврејске радње и предузећа одузети власницима, многи Јевреји решили су да се иселе са простора Трећег рајха. Они су углавном настојали да дођу до Палестине, која се налазила под колонијалном управом Велике Британије, или до прекоокеанских земаља попут САД, Канаде или држава Јужне Америке. У годинама уочи Другог светског рата, нацистичке власти дозвољавале су и подржавале исељавање Јевреја, али су га касније забраниле. Стога многи Јевреји нису били у могућности да побегну од страшне судбине коју им је Хитлер наменио.

Два припадника СА блокирају улаз у радњу чији је власник Јеврејин и позивају Немце да не купују робу од Јевреја (Берлин, април 1933. године)

Кристална ноћ:

- а) уништена радња у Магдебургу,
- б) разрушена синагога у Минхену

а)

б)

Нацистичка Немачка спроводила је сопствене антисемитске законе и на готово свим територијама које је окупирала током Другог светског рата. Јеврејима су одузимана грађанска и људска права и имовина. У местима са већим бројем јеврејских становника Јеврејима је наређено да се иселе из својих домова и преселе у посебно одређене четврти: **гета**. У гетима, Јевреји су живели одвојено од других грађана, били онемогућени да се слободно крећу и налазили су се под константним надзором и репресијом. Такође, они су често одвођени на принудни рад у руднике и фабрике, где су бесплатно радили за потребе немачке ратне индустрије и живели у веома лошим хигијенским условима. Јевреји су најчешће следили наређења немачких и окупационих власти и нису пружали отпор, с обзиром на то да је, за непоштовање закона и уредаба које су се на њих односиле, углавном била прописана смртна казна.

У јануару 1942. године, у берлинском предграђу Ванси одржана је конференција на којој су учествовали представници немачког политичког руководства и СС-а. На њој је донета одлука о тзв. „коначном решењу јеврејског питања“. Нацисти су тада одлучили да се сви Јевреји са територија под контролом Немачке депортују у логоре на територији Пољске, и тамо ликвидирају. Од пролећа 1942. године, немачке власти пребацивале су јеврејско становништво у посебно основане **концентрационе логоре** попут **Аушвица, Собибора, Мајданека и Трелинке**. Јеврејима који су депортовани говорено је да их пресељавају на Исток, у складу са познатом расном политиком Рајха, али су они, заправо, одвођени у смрт.

Јевреји су у логоре одвођени у теретним железничким вагонима, приморани да понекад путују данима без воде или хране. По доласку у логоре одмах су одвајани мушкарци од жене и деце. Стари, болесни и неспособни за рад најчешће су убијани одмах. У логорима смрти Јевреји су радили даноноћно и у најтежим условима, добијали су веома мало хране и живели у неподношљивим хигијенским условима. Многи од њих свакодневно су били физички малтретирани од стражара, а на неким су вршени и опасни медицински експерименти. Стотине хиљада логораша умрло је од глади, болести или исцрпљености, а остали су убијени у гасним коморама. Тачан број Јевреја који је страдао у Холокаусту није утврђен, али се на основу спискова утврђених појединачних жртава говори о близу шест милиона убијених.

Геноцид над Ромима: Порајмос/Самударипен

Нацисти су међу непожељне, „не-аријевске“ расе и народе – убрајали и Роме. Стога су Роми, попут Јевреја, такође били мета расних закона, дискриминације и репресије у Трећем рајху и на територијама које је ова држава окупирала. Након одузимања имовине и принудног рада, Роми су депортовани у концентрационе логоре. Тачан број жртава **геноцида над Ромима** никада није тачно утврђен, али се процене крећу од 25% до 50% укупне ромске популације у Европи. Овај страشان ратни злочин назван је посебним именима: Порајмос (уништење) и Самударипен (масовно убијање).

Зид у Варшави којим је гето, највећи у Европи, био одвојен од остатка града

Долазак Јевреја у гето у Гродном (Пољска, 1941)

Јевреји на улазу у логор Аушвиц (1944)

Преживели логораша у логору Бухенвалд

Роми у концентрационом логору Белзец (Пољска)

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Осуђени на

Нирнбершком процесу

Читањем појединачних пресуда окривљенима, 1. октобра 1946. године, завршено је главно суђење на Нирнбершком процесу. На смрт вешањем осуђени су, поред осталих: **Вилхелм Фрик**, министар унутрашњих послова Рајха и један од аутора нирнбершких расних закона; **Ханс Франк**, министар правде и шеф немачке окупационе управе у Пољској; **Херман Геринг**, маршал Рајха и командант немачког ваздухопловства; **Јоаким фон Рибентроп**, дипломата и министар спољних послова Рајха, као и **Алфред Розенберг**, идеолог расизма, пропагандиста и министар за окупиране територије на Истоку. На смрт је осуђено и највише руководство Вермахта: генерали **Јодл** и **Кајтел**, као и шеф немачких служби безбедности **Ернст Калтенбрунер**. Укупно је било оптужено 23 лица. Три пресуде биле су ослобађајуће, један оптуженик извршио је самоубиство пре изрицања пресуде, а један (Геринг) након, док је **Мартину Борману**, секретару Нацистичке партије, суђено у одсуству, јер се није знало да је, још 1945. године, извршио самоубиство у Берлину.

Остали немачки ратни злочини током Другог светског рата

Немачка војска (Вермахт), СС и полицијске јединице учествовале су у великом броју појединачних ратних злочина током Другог светског рата. Међу највеће се убраја малтретирање и убијање преко три милиона совјетских ратних заробљеника. На територији Источне Европе немачке оружане снаге починиле су бројне злочине правдајући их тобожњим акцијама против припадника покрета отпора. Током рата, оне су вршиле сурове одмазде над цивилним становништвом, што такође представља ратни злочин. Познати су масакри цивила које су немачке снаге починиле у Крагујевцу, октобра 1941. године, као и селима Лидице у Чешкој (јун 1942) и Калаврита у Грчкој (децембар 1943).

Суђење ратним злочинцима

Након слома нацистичке Немачке организован је низ судских процеса пред међународним судовима и судовима појединих земаља. За ратне злочине оптужени су и осуђени припадници највишег немачког политичког и војног руководства. Најзначајније суђење одржано је пред међународним судом у граду Нирнбергу, током 1945. и 1946. године, и у историји је познато као **Нирнбершки процес**. У њему је двадесетак највиших руководилаца осуђено на смртне или дугогодишње казне затвора. Ратни злочинци извођени су и пред судове оних земаља на чијој су територији починили злочине. Многи ратни злочинци покушали су да избегну суочавање са правдом. Они су се годинама крили и живели са лажним идентитетима. Један од најзначајнијих нациста, Адолф Ајхман, откривен је у Аргентини и ухапшен 1960. године. Њему је суђено у Израелу, а осуђен је на смртну казну. Истраживачки центар „**Симон Визентал**“ деценијама прикупља податке и трага за преосталим злочинцима, како би и они одговарали за своја недела.

Симон Визентал, ловац на нацисте

Зграда суда у Нирнбергу

Геринг, први с лева у доњем реду

Чување сећања на жртве Холокауста, Порајмоса и геноцида у Другом светском рату

У деценијама након Другог светског рата постепено се изграђивала култура сећања на жртве **Холокауста**, и остале жртве геноцида и ратних злочина. На местима некадашњих концентрационих логора направљени су посебни меморијални центри и музеји, који сведоче о страхотама логораша и чувају сећање на жртве.

У Израелу је, 1953. године, основан меморијални центар Јад Вашем, који се бави прикупљањем информација о страдалима у Холокаусту и одавањем поште жртвама. Уједињене нације прогласиле су 27. јануар – Међународним даном сећања на жртве Холокауста. Овај датум обележава се широм света и у Србији полагањем венаца на местима страдања и споменицима посвећеним жртвама. Држава Србија има и свој национални Дан сећања на жртве Холокауста, геноцида и друге жртве фашизма у Другом светском рату, који се сваке године обележава 22. априла.

Споменик Ромима и Синтима (средњевропским Ромима), жртвама нацизма (Берлин, 2012)

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Нандор Глид (1924–1997) и његова дела

Нандор Глид рођен је у јеврејској породици, у Суботици. У Холокаусту је изгубио велики број чланова породице и блиских рођака. Придружио се партизанима, преживео рат и 1951. године, дипломирао на Академији примењених уметности у Београду. Истакао се као веома даровит вајар. Његова највреднија дела инспирисана су страдањем Јевреја у Холокаусту. Страдање је приказивао комбиновањем симболичких објеката (бодљикава жица која симболише логор, или менора – јеврејски свећњак, која симболише Јевреје) са деловима људског тела или изразима лица у агонији.

Меморијални комплекс убијеним европским Јеврејима (Берлин, 2005)

Скулптура Нандора Глида у Дахауу, постављена 1968. године

САЖЕТАК

Током Другог светског рата почињени су неки од најстрашнијих злочина у историји. Нацисти су, половином тридесетих година, донели расне законе, и одузели Јеврејима и Ромима грађанска и људска права. Јевреји су дехуманизовани путем штампе и пропаганде, а потом су уследили напади на њих и њихову имовину. За време Другог светског рата, нацисти су одлучили да остваре план о потпуном уништењу Јевреја у Европи. Од почетка 1942. године спроводило се тзв. „коначно решење“. Јевреји су одвођени у гета, а из гета у логоре, с циљем да буду убијени. Страдало је близу шест милиона Јевреја. Велико страдање доживели су и Роми. Геноцид над Ромима (Порајмос/Самударипен) однео је између четвртине и половине укупног броја европских Рома. Немачке оружане снаге чиниле су и друге ратне злочине над цивилима и ратним заробљеницима. Након Другог светског рата злочинцима се судило, а поједине установе и данас трагају за одбеглим злочинцима. У Србији и свету развијено је сећање на жртве Холокауста и других геноцида током Другог светског рата и оно се брижљиво негује.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Шта је антисемитизам?
2. Наброј и објасни антисемитске законе у нацистичкој Немачкој.
3. Шта је тзв. „коначно решење“ и када је почела његова примена?
4. Због чега се Јевреји углавном нису одупирали спровођењу антисемитских мера?
5. Шта је Порајмос/Самударипен?
6. Прочитај *Дневник Ане Франк*, или неку од животних прича наших суграђана који су преживели Холокауст, објављену у књигама *Ми смо преживели* (доступно на страници: <http://www.jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/handle/123456789/910?show=full>).

АПРИЛСКИ РАТ И ОКУПАЦИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Тројни пакт / Пуч 27. марта / Априлски рат / Независна држава Хрватска (НДХ) / окупација

У периоду од половине 1940. године државе на југоистоку Европе нашле су се под појачаним притиском Немачке да се укључе у рат на њеној страни. До пролећа 1941. године, готово све Југославији суседне државе потписале су приступање Тројном пакту и прихватиле сарадњу са Немачком. Након више месеци одлагања и великих притисака, југословенски представници потписали су приступање Пакту, у бечком дворцу Белведере, 25. марта 1941. године.

Чин приступања **Тројном пакту** изазвао је велико незадовољство међу југословенским официрима српске националности, и они су, у ноћи између 26. и **27. марта 1941.** године, извршили **државни удар** и збацили са власти кнеза Павла и владу Цветковић–Мачек. На улицама многих градова одржане су спонтане масовне демонстрације против приступања Пакту. Ови догађаји разбеснели су Хитлера, који је наредио припрему напада на Југославију и издао директиву за њено уништење. Немачки напад почео је 6. априла суровим бомбардовањем Београда. Оружани отпор југословенске војске, тзв. **Априлски рат**, трајао је кратко, свега 11 дана. Након њене капитулације, нацистичка Немачка окупирала је територију Краљевине Југославије. Немачке власти тврдиле су да Југославија више не постоји, а делове њене територије окупирале су или анектирале суседне државе. На простору централне Србије са Банатом уведена је немачка војна управа.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Драгиша Цветковић и немачки министар Јоаким фон Рибентроп потписују протокол о приступању Југославије Тројном пакту (25. март 1941. године, Беч)

Тројни пакт

Југословенски министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић и председник владе Драгиша Цветковић потписали су протокол о приступању Југославије Тројном пакту. Додатним дипломатским нотама, које су сматране анексима овог уговора, Краљевини Југославији дата су обећања везана за суверенитет и неповредивост граница Југославије, уз истицање да од ње неће бити тражено да дозволи прелазак војске преко своје територије.

Потписани протокол и додатне ноте формално су омогућавале Краљевини Југославији да настави дотадашњу политику неутралности у рату. Иако су, на први поглед, изгледали повољно по југословенске интересе, искуства других земаља показивала су да се Хитлер није придржавао потписаних споразума, односно, да их је безобзирно кршио.

Приступање Тројном пакту изазвало је велико незадовољство међу српским грађанством и антифашистички опредељеним становницима. Међу противницима ове одлуке били су и патријарх српски Гаврило Дожић, поједини високи официри југословенске војске, део грађанских странака и југословенских комуниста. Група официра, на челу са генералима **Душаном Симовићем** и **Боривојем Мирковићем**, спремала је **војни пуч**, односно државни удар, изведен у ноћи између 26. и 27. марта. Значајну помоћ пружили су им британски обавештајци и британски и амерички дипломатски представници у Београду. Збачена је Цветковићева влада и краљ Петар II проглашен је пунолетним. Пучистичка влада, на челу са генералом Симовићем, преузела је управљање државом, а кнез Павле Карађорђевић са породицом морао је да напусти земљу. У Београду и другим градовима одржане су масовне демонстрације против приступања Тројном пакту. Демонстрације су биле спонтане, и представљале су израз антифашистичког опредељења грађана, пре свега оних српске националности. Овакве манифестације изостале су у Загребу, али су одржане у појединим градовима у Далмацији и другим деловима Хрватске.

Генерал Душан Симовић, председник владе, након пуча 27. марта 1941. године

Демонстрације 27. марта

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Јуџрос рано Јуџославија је нашла своју душу. У Београду је избила револуција, и јавља се да су ухайшени министри који су, колико јуче, ђогазили часић и слободу своје земље. Тај ђаириџски ђокреић резулџаић је ђнева одважној и раићничкој народа збој издаје земље, до које је дошло збој слабости оних који владају њим и ниских инџирија сила Осовине.

Винстон Черчил о пучу у Београду

ПРОЧИТАЈ И ОВО

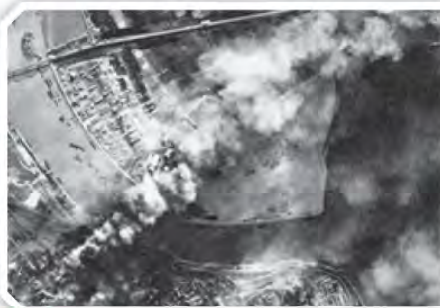
Демонстрације одржане 27. марта 1941. године биле су општенародног карактера. На београдским улицама нашли су се припадници свих генерација становништва, а посебно је много било младих. Демонстранти су узвикивали антифашистичке пароле „Боље рат него пакт, боље гроб него роб!“, носили југословенске заставе и слике краља Петра II. Током трајања демонстрација, окупљенима су се обраћали патријарх Гаврило и представници политичких странака. Поједини демонстранти оштетили су зграде немачких предузећа у Београду, а немачки посланик Виктор фон Херен вређан је на улици. Ове инциденте нацистичка пропаганда приказала је касније као напад на Немце и користила их да немачку јавности припреми за рат против Југославије.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Фирер је одлучио, без да се чека на мојуће изјаве лојалности од стране нове владе, да се изврше све његове наредбе, како би се Југославија војнички и као држава разбила.

Хитлерова одлука о уништењу Југославије као државе (27. март 1941. године)

Вест о државном удару и масовним демонстрацијама у Београду брзо се раширила светом. Британски премијер Винстон Черчил изјавио је да је „Југославија пронашла своју душу“. С друге стране, револтиран због преврата, Адолф Хитлер наредио је кажњавање Југославије, посебно Срба које је сматрао одговорним за пуч и антинемачке манифестације. Рано ујутру 6. априла 1941. године, отпочео је напад нацистичке Немачке на Југославију, иако није дошло до формалне објаве рата. Тиме се Други светски рат проширио и на територију Југославије.

Немачко бомбардовање Београда – 6. април 1941. године

Технолошки и бројчано надмоћна немачка војска надирала је из три правца. Југословенска војска није била у стању да пружи адекватан отпор. На то је утицао низ разлога, међу којима су најзначајнији неприлагођени ратни план и командовање трупама, обесхрабреност и масовно дезертирање официра и војника на простору Хрватске. Краљ Петар и влада напустили су земљу, и већи део рата провели су у Лондону. Капитулација југословенске војске потписана је 17. априла 1941. године, чиме је краткотрајни Априлски рат завршен. Влада и краљ Петар II задржали су статус легитимних власти Југославије и од савезника били признати као део Антифашистичке коалиције.

Још током трајања Априлског рата, 10. априла 1941. године, у Загребу је проглашена **Независна Држава Хрватска (НДХ)**. Њоме су управљале **ушаше**, на челу са поглавником **Антон Павлићем**. НДХ је била сателитска творевина, а у спољној политици у потпуности је следила нацистичку Немачку. У њен састав ушла је територија већег дела данашње Хрватске, Босне и Херцеговине, као и делови Србије: Срем са Земуном. Званична војска НДХ су били домобрани, али су и ушаше имале своју партијску војску, слично нацистима у Немачкој и фашистима у Италији. Супротно међународном праву, Немачка је прогласила да Југославија више не постоји, а делове њене територије поделила је суседним ревизионистичким државама. Бугарска је анектирала југословенски део Македоније и делове источне Србије, Мађарска – Бачку, Барању и Прекомурје, а већи део Косова и Метохије припојен је тзв. Великој Албанији, која се налазила под италијанским протекторатом. Црна Гора нашла се под италијанском **окупацијом**. Делови Далмације и Словеније били су анектирани од Италије и Немачке. На територији уже Србије са Банатом и северним делом Косова успостављена је немачка војно-административна управа.

Заробљени југословенски војници предају оружје у Дравској бановини

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Немачки народ налази се од данас ујутро у рајуу њихових узурпатора у Београду и у борби њихових оних снага које је Велика Британија пронашла на Балкану да их њихови њихови мира у Европи...

Одломак из Хитлеровог прогласа немачком народу, 6. април 1941. године

Карта окупаторске поделе Југославије 1941. године

САЖЕТАК

Југославија се од лета 1940. до марта 1941. године налазила под великим притиском да приступи Тројном пакту, што су у међувремену учиниле готово све суседне државе. Протокол о приступању пакту југословенски представници потписали су 25. марта 1941. године у Бечу. Већ у ноћи између 26. и 27. марта група официра предвођена генералима Симићем и Мирковићем извршила је државни удар и преузела власт у земљи. Краљ Петар II проглашен је пунолетним и формирана је нова влада на челу са Душаном Симићем. У Београду и другим градовима одржане су велике демонстрације против приступања пакту. Догађаји у Београду револтирала су Хитлера, који је наредио напад и комадање Југославије. Априлски рат почео је бомбардовањем Београда 6. априла и трајао је 11 дана до капитулације југословенске војске. Краљ и влада напустили су земљу и наставили борбу против фашизма и нацизма из емиграције. На простору данашње Хрватске и Босне и Херцеговине проглашена је тзв. Независна Држава Хрватска, нацистички сателит, на чијем су се челу нашле усташе. Територија Србије знатно је смањена и стављена под немачку војну управу, док су делови југословенске територије окупирани од суседних земаља: Италије, Немачке, Бугарске и Мађарске.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Под којим условима су власти Краљевине Југославије потписале протокол о приступању Тројном пакту?
2. Ко су били противници приступања Југославије Тројном пакту и које су их стране државе подржавале?
3. Које су околности допринеле брзом поразу југословенске војске у Априлском рату?
4. Како је подељена територија Краљевине Југославије по њеној окупацији?
5. Погледај политичку карту Европе на почетку Другог светског рата на страници 85 и карту окупаторске поделе Југославије 1941. године. Упореди их и размисли о околностима приступања Југославије Тројном пакту, као и о немачком и британском утицају на догађаје из марта 1941. године.

САРАДЊА СА ОКУПАТОРОМ И ПОКРЕТИ ОТПОРА У ЈУГОСЛАВИЈИ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

„окупациона управа“ / Димитрије Љотић / Драгољуб Михаиловић / Југословенска војска у отаџбини (ЈВуО) / четници / Јосип Броз Тито / партизани / Милан Недић / одмазда окупатора / грађански рат

Након завршетка Априлског рата, на простору централне Србије са Банатом, успостављена је немачка окупациона управа. Окупатор је завео веома строг и репресиван режим. Већ крајем априла оформљени су органи домаће управе који су били потчињени Немцима. Они су спроводили немачка наређења и политику. Крајем пролећа и током лета настали су покрети отпора, који су желели да воде оружану борбу против окупатора. Један је настао окупљањем појединих југословенских официра који су одбили да се предају. Они су се на Равној гори окупили око пуковника Драгољуба Драже Михаиловића и успоставили везу са краљевском владом у емиграцији. Вођство другог покрета отпора чинили су комунисти, који су желели ослобођење земље од окупатора, али и револуцију. Када је нацистичка Немачка напала Совјетски Савез, створили су се повољни услови за подизање масовног устанка у Србији. Покрети отпора испрва су сарађивали и успели су да за неколико месеци ослободе велике делове Србије. Окупатор је, суочен са војним губицима, увео бруталне одмазде над цивилним становништвом. Снаге окупатора и колаборационистичке управе бориле су се да угуше устанак. То им је у великој мери и успело када је дошло до престанка сарадње и почетка сукоба између покрета отпора. Ови сукоби касније су прерасли у грађански рат, који се на територији окупиране Југославије одвијао упоредо са окупацијом и борбом за ослобођење земље.

Окупациона и колаборационистичка управа у Србији од 1941. до 1944. године

Након Априлског рата, немачке војне и управне институције оформиле су **окупациону управу** у Србији. На њеном челу налазио се тзв. војни заповедник у Србији, који је, по правилу, био немачки генерал, и са групом сарадника он је представљао врховну власт у земљи. Окупациона управа имала је посебне органе за привреду, безбедност, спољне послове, пропаганду и друго. Крајем априла 1941. године, војни заповедник формирао је Савет комесара, прву колаборационистичку управу у Србији. Њега су чинили политичари и стручњаци које су Немци поставили на те положаје. За председника Савета комесара постављен је **Милан Аћимовић**, некадашњи сарадник Милана Стојадиновића. Савет комесара био је продужена рука немачке управе у Србији и није

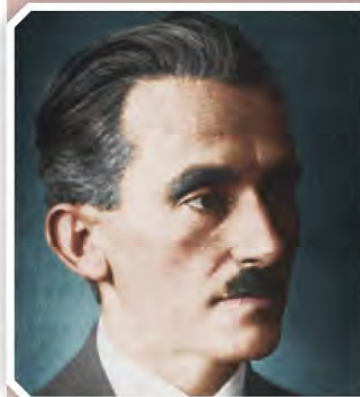
Милан Аћимовић

водио самосталну политику. Део комесарске управе чинили су и чланови **Југословенског народног покрета Збор**, предратне профашистичке политичке странке коју је предводио **Димитрије Љотић**. Збораша или Љотићевци, како их је народ називао, били су идеолошки блиски окупатору и користили су окупацију како би приграбили власт. Они су имали и сопствене оружане одреде, који су деловали под именом **Српског добровољачког корпуса (СДК)**.

Равногорски покрет отпора – Југословенска војска у отаџбини (ЈВуО)

Група југословенских официра која је одбила предају и избегла заробљавање након Априлског рата окупила се око пуковника **Драгољуба Драже Михаиловића**. Ова група је средином маја, на Равној гори, формирала покрет отпора, чији је званични назив био **Југословенска војска у отаџбини (ЈВуО)**. Овај покрет у народу је још називан Равногорским, по месту настанка, као и **четничким**, по узору на добровољце који су ратовали за ослобођење и уједињење српског народа. Михаиловић и његови саборци ступили су у везу са Југословенском владом у Лондону и добили њену подршку. Покрет се борио за ослобођење Југославије и повратак монархије, као и за кажњавање свих оних који су у Априлском рату и потоњим догађајима чинили злочине над Србима.

Димитрије Љотић

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Колаборација

Колаборација је појам којим се у српском језику након 1945. године најчешће означава сарадња са окупатором у Другом светском рату. У домаћим управама које су сарађивале са Немцима у Србији од 1941. до 1944. године, било је више десетина различитих личности. Неки од њих прихватили су се ове сарадње и служења окупатору, јер су били германофили или профашисти, или зато што су веровали у победу Немачке. Међу колаборационистима било је и оних који су желели да искористе рат и окупацију како би освојили власт, политичку моћ или увећали сопствено богатство. Међу сарадницима окупатора било је пак и часних људи који су веровали да својим деловањем могу да помогну српском народу и који нису злоупотребили своје функције ради стицања привилегија или богаћења.

ЖИВОТОПИС

Генерал Михаиловић

Драгољуб Михаиловић (1893–1946) био је југословенски официр и командант ЈВуО. Учествовао је у балканским ратовима и у Првом светском рату. Истакао се у Церској и Колубарској бици и одликован је Златном медаљом за храброст, а на Солунском фронту био је тешко рањен. У међуратном периоду служио је у штабовима Дунавске и Дравске дивизије, као и у Краљевској гарди. Био је ангажован и у дипломатији: као војни аташе службовао

је у посланствима у Софији и Прагу. Након Априлског рата, избегао је заробљавање и основао Равногорски покрет отпора. Активно је сарађивао са краљевском владом и савезницима у борби против окупатора. Унапређен је у чин генерала у децембру 1941, а у јануару 1942. године именован је за министра војске и морнарице југословенске владе. Услед сукоба са партизанским покретом отпора, ЈВуО је, поред антифашистичког, добио и антикомунистички карактер. На захтев владе у Лондону, генерал Михаиловић обуставио је директне нападе на немачке снаге након сурових одмазди над цивилима. Када је остао без подршке савезника, краља Петра и владе у Лондону, прешао је у Босну, где се крио од нових власти. Ухапшен је и осуђен на смрт стрељањем због сарадње са окупатором. Рехабилитован је одлуком Вишег суда у Београду 2015. године, уз образложење да му је било ускраћено право на правично суђење.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Наша држава Краљевина Југославија налази се још у рајном стању са непријатељем – Немцима, и њиховим савезницима. Према њиховој закључци Оштрабини и Краљу, дужности нам налаже, да се по свакој цени одујемо својој савести, ослобођењем своје Оштрабине од непријатеља.

Наређење пуковника Михаиловића о формирању четничких јединица (август 1941. године.)

Јосип Броз Тито

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Радници и раднице Југославије! Куцнуо је судбоносни тренућак. Зајочела је одсудна биљка њојив највећих непријатеља радничке класе, биљка коју су фашистички злочинци сами замјинули мучким најагом на Совјетски Савез, нају свих њудбеника свећа. Драгоцена крв херојској совјетској народа њролива се не само ради одбране земље социјализма нејо и ради коначној социјалној и националној ослобођења чивавој радној човечанствима. Према њојме, њо је и наша борба, коју смо ми дужни њодујирајив свим снајама, ња и својим животијима.

Одломак из Прогласа ЦК КПЈ поводом напада Немачке на СССР (22. јун 1941. године)

Партизански покрет отпора – Народноослободилачки покрет (НОП)

Други покрет отпора у Југославији настао је око **Комунистичке партије Југославије**. Комунисти су до 1941. године у Југославији углавном били малобројни, али веома истрајни у политичкој борби и добро организовани. На челу КПЈ налазио се **Јосип Броз Тито**, Хрват родом из Кумровца. КПЈ је била секција Коминтерне и своју политику усклађивала је са инструкцијама добијеним из СССР-а. Југословенски комунисти били су веома дисциплиновани и лојални руководству на челу са Брозом. Партизански покрет отпора имао је југословенски карактер и залагао се за ослобођење земље. Истовремено, тежио је социјалистичкој револуцији, освајању власти, укидању монархије и завођењу система налик ономе који је постојао у СССР-у.

Када је Немачка напала СССР, југословенски комунисти почели су да се наоружавају и организују партизанске одреде. Пре овог догађаја, КПЈ није организовала отпор окупатору, већ је чекала инструкције из Москве. Већ почетком јула 1941. године, у Србији су извршени први напади на снаге окупатора и колаборациониста, као и прве диверзантске акције у којима су **партизани** уништавали комуникације, индустријска постројења и инфраструктуру с циљем да ослабе ратни потенцијал Немачке и отежају јој ратовање на истоку. У селу Бела Црква код Крупња, 7. јула 1941. године, комуниста **Жикица Јовановић-Шпанац** убио је два српска жандарма. Овај догађај годинама се сматрао почетком устанка у Србији, и био је слављен као државни празник у послератној Југославији.

Устанак и реакције окупатора

Општенародни устанак против окупатора развио се у Србији током лета 1941. године. Устанак су предводила два антифашистичка покрета отпора: партизански и равнорски. Српски народ дигао се на оружје и у другим деловима Југославије. На простору НДХ, суочени са усташким покољима и политиком истребљења, Срби су одлазили у шуме, где су се груписали и наоружавали ради пружања отпора усташама. Готово истовремено, оружани сукоби са усташама почели су на простору Лике, Баније, Кордуна, Далмације, Босанске Крајине и Херцеговине. Устанак против усташког терора имао је, у почетку, карактер борбе за опстанак. Подела устаника на партизане и четнике уследила је тек касније. На простору Црне Горе такође је букнуо масовни устанак против окупационих власти. Он је испровоциран проглашењем обнове црногорске државности на Петровданској скупштини црногорских сепаратиста, а званично је почео 13. јула 1941. године. Устаници у НДХ и Црној Гори успели су, за кратко време, да задају снажне ударце непријатељу и ослободе значајне делове територије.

Покрети отпора на простору Србије сарађивали су у првим месецима устанка. Током августа 1941. године извршили су значајније нападе на немачке снаге, а крајем тог и током следећег месеца дошло је и до привременог ослобођења појединих српских градова. Војно-четнички одред под командом мајора Веселина Мисите ослободио је Лозницу 31. августа 1941. године. Недуго затим, ослобођени су Горњи Милановац и Чачак, као и поједина околна места. На простору западне Србије настала је пространа слободна територија. Главни штаб партизанског покрета отпора налазио се у Ужицу, па је и поменута територија називана **Ужичка република**. На врхунцу устанка, четнички штаб налазио се у Пожеги.

Успеси покрета отпора довели су до нових политичких и оружаных акција окупатора. Крајем августа 1941. године, Немци су заменили Савет комесара владом на чијем челу се налазио **Милан Недић**, генерал југословенске војске и бивши министар војске и морнарице. Недићева влада имала је нешто шира овлашћења од Савета комесара, али такође није могла да води самосталну политику. Главни задатак ове владе био је да помогне у гушењу устанка, одржава мир у земљи и снабдева немачку управу производима српске привреде који су јој били потребни. Сам Недић био је велики противник комуниста и веровао је у немачку победу у рату. Недићева влада учествовала је у прогону антифашиста у земљи и верно служила окупатору. Под њеном командом налазила се жандармерија, која је касније реформисана у Српску државну стражу, чији су војници у народу називани „недићевци“. Ипак, овој влади припадају и неке позитивне заслуге. Она је извршила прихват између 250.000 и 400.000 избеглица из НДХ и других окупираних делова Југославије и збринула их у Србији.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Рад Савета комесара и владе Милана Недића осудили су и влада Краљевине Југославије у емиграцији и покрети отпора. Према међународном праву, југословенска влада која је деловала у Лондону, била је једина легитимна влада и, као таква, призната је од савезника. Низом њених одлука осуђено је деловање усташа и колаборациониста широм Југославије, а истакнутим официрима који су учествовали у колаборацији одузети су војни чиновни.

Окупатор је, у септембру 1941. године, покренуо велику офанзиву, са циљем да сломи отпор и угуши устанак у Србији. Уведена је политика строгих репресалија и одмазде. Одлуком војног заповедника, генерала Франца Бемеа, за једног убијеног немачког војника требало је стрељати сто цивила, а за сваког рањеног педесет. Највеће одмазде извршене су у Мачви, Подрињу (Јадар и Рађевина), у Крагујевцу и Краљеву, где је стрељано више хиљада цивила. Одмазду је представљало и спаљивање Горњег Милановца, у октобру 1941. године.

Потерница за Брозом и Михаиловићем

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Сусрети Јосипа Броза Тита и пуковника Михаиловића

У циљу превазилажења сукоба и успостављања чврсте сарадње, вође два покрета отпора – Јосип Броз Тито и пуковник Михаиловић – састали су се два пута: у селу Струганику код Ваљева (19. 9. 1941, у кући војводе Живојина Мишића) и селу Брајићи код Горњег Милановца (26. 10. 1941). Услед идеолошких разлика и другачијег виђења стратегије ратовања, преговори су пропали. Недуго затим, уследио је почетак грађанског рата.

Милан Недић

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Стрељање у Крагујевцу

Као одмазду за погибију 10 и рањавање 26 немачких војника, Немци су, 20. и 21. октобра 1941. године, ухапсили и стрељали близу 3.000 цивила из Крагујевца и околине. Хапшења и довођења цивила на стрељање извршиле су немачке снаге, уз помоћ припадника Љотићевих добровољачких одреда. Међу страдалима нашао се и велики број ученика Крагујевачке гимназије. Песникиња Десанка Максимовић, дубоко дирнута овом трагедијом, написала је песму „Крвава бајка“.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Динарска четничка дивизија

На простору Лике, северне Далмације и југозападне Босне, локални Срби организовали су страже и одреде већ након првих усташких злочина. Током лета 1941. године, одржавали су везе са италијанским снагама и са њима организовали заштиту српских села и становника. Крајем 1941. године, од више таквих одреда, настала је Динарска четничка дивизија. За њеног команданта изабран је свештеник **Момчило Ђујић**. Ова дивизија била је веома активна у борбама против усташа. Одржавала је контакт са генералом Михаиловићем, али је практично била независна у свом деловању. Након капитулације Италије, сарађивала је са немачким снагама на простору свог деловања и сукобљавала се са партизанским одредима. Крајем 1944. године снаге НОП-а водиле су тзв. Книнску операцију, с циљем уништења Ђујићевих четника. Динарска четничка дивизија организовано се повукла преко територије НДХ до Словеније, где се крајем рата предала западним савезницима. Ђујић и његови саборци су после рата живели у емиграцији, углавном у САД.

Слом устанка и ратна дешавања
током 1942. године

Немачком офанзивом, с краја јесени 1941. године, задати су велики ударци покретима отпора. Крајем новембра, Немци су поново заузели Ужице, а почетком децембра 1941. године, покренули и операцију за уништење Равногорског покрета. Руководство оба покрета и велики број бораца били су принуђени да напусте Србију. Током 1942. године, они су деловали на простору данашње Босне и Херцеговине, као и у Црној Гори.

Генерал Михаиловић променио је стратегију деловања ЈВуО. Он се определио за избегавање директних напада на снаге окупатора, како би цивилно становништво било поштеђено сурових **одмазда**. Ова „стратегичка чекања“ прелазила је у сарадњу појединих локалних четничких команданата са окупационом управом и војском, посебно на просторима где су италијанске власти штитиле српске цивиле од усташких злочина. Михаиловићеве снаге наставиле су ратовање против партизана, а све до јесени 1944. године често су се сукобљавале и са Српским добровољачким корпусом. Партизански покрет отпора наставио је са оружаним акцијама против окупаторских, колаборационистичких и четничких снага широм НДХ и Црне Горе, а на простору Србије нападао је четнике, недићевце и љотићевце, као и цивиле који су им пружали уточиште или подршку.

Партизани у ослобођеном Бихаћу, 1942. године

Власти НДХ и немачке снаге предузимале су нове акције с намером да униште покрете отпора. Једна од највећих операција био је напад на партизанске снаге у области Козаре, у лето 1942. године. Током њега усташе су извршиле и масовне злочине над цивилима, између осталог, одводећи и десетине хиљада жена и деце у концентрационе логоре. Упркос великим губицима, партизански покрет у Босни стално је јачао, тако да је већ крајем 1942. године, настала нова слободна територија са седиштем у Бихаћу. Названа **Бихаћком републиком**, обухватала је делове Лике, Баније, Кордуна и Босанске Крајине.

Карта ослобођене територије 1941–1943.

САЖЕТАК

Након Априлског рата, на простору централне Србије са Банатом успостављена је немачка окупациона управа, на чијем се челу налазио војни заповедник у Србији. Немци су формирали и органе домаће (колаборационистичке) управе: Савет комесара (април–август 1941) и Владу Милана Недића (август 1941– октобар 1944). Крајем пролећа и током лета 1941. године настала су два покрета отпора у Србији: Равногорски и партизански. Они су се борили за ослобођење земље, и у почетку успешно сарађивали. Током августа и септембра створена је велика слободна територија у Србији, а успеха у борби имали су и устаници у Црној Гори и НДХ. Окупатор је реаговао увођењем сурових одмазди у којима су страдале хиљаде цивила и били уништавани читави градови. Идеолошке разлике између партизана и ЈВУО допринеле су крају њихове сарадње и почетку сукоба, тј. грађанског рата.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Који су органи домаће управе основани од окупатора и када?
2. Како је настао Равногорски, а како партизански покрет отпора?
3. Какав је био карактер оружаног отпора у НДХ у лето 1941. године?
4. Наброј идеолошке разлике између партизана и четника и размисли о разлозима прекида њихове сарадње. Ко су били покровитељи ових покрета у иностранству?
5. Какав је био одговор Немаца на устанак у Србији и који су градови највише страдали у немачким одмаздама?

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ДОЛАЗАК КОМУНИСТА НА ВЛАСТ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Генерал Михаиловић / битке на Неретви и Сутјесци / десант на Дрвар / друго заседање АВНОЈ-а / споразум Тито–Шубашић / битка на Зеленгори / Београдски процес

ЗАНИМЉИВОСТ

Мартовски преговори

Током трајања битке на Неретви, 1943. године, одржани су вишенедељни преговори између партизана и представника Вермахта (немачке војске) на простору НДХ. Партизански штаб искористио је заробљавање једног броја немачких официра, на челу са мајором Штрекером, како би покренуо преговоре са Немцима. У име НОП-а преговарали су истакнути чланови КПЈ Коча Поповић, Милован Ђилас и Владимир Велебит. Формално, преговори су вођени ради размене заробљеника и признавања статуса непријатељске војске партизанима, у складу са међународним правом и конвенцијама. Током преговора са Немцима партизанска делегација понудила је обуставу непријатељства и означила четнике као свог главног непријатеља. Ова околност годинама је прикривана и порицана у социјалистичкој Југославији. Договорена је размена заробљеника која је касније извршена.

Током 1943. и 1944. године, крупни војни и политички догађаји пресудно су утицали на omasовљавање партизанског покрета. Пропали су покушаји усташа и Немаца да слома партизанае, а капитулација Италије крајем лета 1943. године дала је додатни подстрек ослободилачкој борби. КПЈ је уобличио политички програм партизанског покрета и представила га на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ), крајем 1943. године. Тај програм подразумевао је изградњу нове Југославије, на федералистичкој основи и уз остваривање права свих југословенских народа. Равногорски покрет није имао политички програм, и тек је, као реакцију на одлуке АВНОЈ-а, организовао Светосавски конгрес у селу Ба, крајем јануара 1944. године. Након великих прекретница на светским фронтима и важних међународних конференција, Савезници су окренули леђа ЈВуО и подржали партизански покрет. У завршној фази рата влада у емиграцији и краљ Петар II, под притиском Савезника, стали су на страну Јосипа Броза Тита и његових бораца. Југославију су заједничким напорима ослободили припадници партизанског покрета и Црвене армије. Истовремено, у земљи се одвијала социјалистичка револуција, праћена прогоном политичких неистомишљеника и револуционарним насиљем.

Ситуација на југословенском ратишту током 1943. године

Суочене са непрестаним јачањем партизанског покрета и његовом све већом популарношћу на простору НДХ, усташе и немачке војне власти организовале су нове акције са циљем да униште партизанае. Ове операције носиле су шифроване називе „**Вајс 1**” и „**Вајс 2**” (нем. *weiß* значи *бео*). Бројне партизанске снаге, са којима се налазио и велики број рањеника, биле су окружене непријатељским снагама и нападнуте у долини реке **Неретве**, почетком 1943. године. Партизани су успели, после дугих и исцрпљујућих окршаја, да пробију непријатељски обруч и пређу срушени мост на реци Неретви почетком марта 1943. године. Након преласка моста, сукобили су се са снагама ЈВуО и нанели им тежак пораз. Поразом на Неретви, снаге **генерала Михаиловића** на простору Босне и Херцеговине биле су готово потпуно неутралисане.

После преласка Неретве, партизани су наставили продор у правцу Херцеговине. Истовремено, немачке снаге покренуле су **операцију „Шварц“** (нем. *schwarz*, значи *црн*), чији је циљ био сламање партизана и разоружавање четника. У **лето 1943.** године одиграла се велика **битка на Сутјесци**. Крајем маја и почетком јуна Главни штаб партизанског покрета и партизанска болница са више хиљада рањених и болесних нашли су се опкољени у обручу немачких и италијанских снага. Половином јуна 1943. године овај обруч је пробијен и главнина партизанских снага успешно се пробила ка Босни, али су претрпљени губици били изузетно велики. Страдало је више од трећине партизанских бораца, а међу њима и **Сава Ковачевић**, један од најистакнутијих команданата.

Неуспех Немаца да у биткама на Неретви и Сутјесци униште партизане представљао је прекретницу у Другом светском рату на простору Југославије. Након капитулације Италије, партизански одреди постали су бројнији, захваљујући, између осталог, већем приливу хрватског становништва (посебно из Далмације).

Друго заседање АВНОЈ-а

Капитулација Италије представљала је значајну промену на балканском ратишту и била покретач нових војних и политичких акција. Партизански покрет успео је у јесен 1943. године да прошири слободну територију на делове Далмације. Комунисти су, на ослобођеној територији, успостављали сопствену власт. Они нису признавали легитимну владу Краљевине Југославије, која се налазила у емиграцији, нити краља Петра II. У босанском граду Јајцу, 29. новембра 1943. године, одржано је **друго заседање АВНОЈ-а**, које је представљао својеврсну револуционарну скупштину. На њему су донете значајне политичке одлуке. Створен је Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ), на челу са Јосипом Брозом Титом. НКОЈ је имао функцију извршне власти (влада) и био је под контролом КПЈ. На Другом заседању АВНОЈ-а проглашени су и принципи на којима ће се градити Југославија након ослобођења земље. Нова Југославија требало је да буде уређена на федералистичкој основи и да у њој буду призната права свих југословенских народа. Иако је питање да ли ће Југославија бити монархија или република остављено отвореним, краљу Петру II и влади забрањен је повратак у земљу. Истовремено, комунисти су на ослобођеним територијама и у партизанским одредима вршили снажну пропаганду против краља, монархије и владе у емиграцији.

Прелазак партизана преко Неретве на импровизованом мосту

Импровизовани мост на Неретви

Тито на Сутјесци

Сава Ковачевић

ПРОЧИТАЈ И ОВО

У периоду од 28. новембра до 1. децембра 1943. године одржана је важна савезничка конференција у Техерану. Током конференције лично су се састали британски премијер Черчил, председник САД Рузвелт и совјетски лидер Стаљин. Донели су одлуку да се у Европи отвори други фронт, са циљем да се растерети положај Црвене армије на Истоку. Као место савезничког искрцавања и отварања фронта одабрана је Нормандија, чиме је стратегија генерала Михаиловића која се заснивала на савезничком искрцавању на Јадрану осуђена на пропаст. Међу значајнијим донетим одлукама била је и она да се југословенским партизанима пружи помоћ у оружју и опреми, и да се признају за савезничку војску. Ове одлуке имале су снажне последице на развој војних и политичких догађаја у Југославији.

Стаљин, Рузвелт и Черчил на Техеранској конференцији

Ратна ситуација у Југославији 1944. и 1945. године

Током прве три године окупације Равногорски покрет имао је превасходно војни карактер. Након пораза на Неретви и Другог заседања АВНОЈ-а, суочен са губитком људства и смањењем подршке ван Србије, био је принуђен да и сам усвоји и објави политички програм деловања. У том циљу организован је, крајем јануара 1944. године, тзв. **Светосавски конгрес у селу Ба**. На њему су, осим војног вођства Равногорског покрета, учествовали и представници предратних грађанских странака, и то Демократске странке, Републиканске странке, Социјалистичке партије и Југословенске националне странке. На конгресу је одлучено да би Југославија након рата требало да буде обновљена као парламентарна монархија, уређена по федералистичком принципу са три федералне јединице: Србијом, Хрватском и Словенијом. Одлуке конгреса у селу Ба донете су у тренуцима када их више није било могуће спровести и када су савезници већ одлучили да подрже Тита и партизане.

Од пролећа 1944. године, партизани су поново били бројни и у Србији, где су се сукобљавали са окупатором, снагама Недићеве владе и ЈВуО. Немци нису одустајали од намере да униште партизански покрет, који им је представљао главног непријатеља на Балкану. У мају 1944. године покушали су да падобранским **десантом на Дрвар**, у коме се Броз налазио са најужим руководством покрета, учине оно што нису могли на Неретви и Сутјесци. У овој акцији било је значајних губитака на обе стране, али је покушај заробљавања или ликвидације Броза и његових најближих сарадника пропао. Британци су потом пребацили Броза на острво Вис у Јадранском мору, где је остао изван домашаја немачких снага.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Савезничко бомбардовање

Концентрација немачких снага на простору Србије, али и других делова окупираних Југославије, као и стратешки значај пруга и путева на овом простору, утицали су на то да се српски градови поново нађу на мети бомбардера, овога пута – савезничких. Удари америчке и британске авијације трајали су од октобра 1943. до септембра 1944. године. Иако су главни циљеви бомбардовања били путна инфраструктура, ратна индустрија и немачка војна сила, цивилне жртве и разарања су такође били велики. Посебно су тешко страдали Ниш и Лесковац на југу Србије. Центар Лесковца био је готово потпуно уништен, а у изјавама савременика помињало се више хиљада жртава. Београд је бомбардован у више наврата. Најтеже последице оставило је бомбардовање 16. и 17. априла, на православни Васкрс. Савезничко бомбардовање изазивало је велику узнемиреност грађана и било употребљено у пропаганди окупатора и његових сарадника.

Постер Недићеве владе: „Зашто?“

Током лета 1944. године, питање односа партизанског покрета и владе Краљевине Југославије препознато је као веома важно од стране савезника, посебно Британаца и Винстона Черчила. У јеку операција за ослобођење Југославије и велике офанзиве антифашистичке коалиције на другим фронтovima, било је потребно омогућити бар извесну сарадњу југословенских снага које су биле на страни савезника. Британци су, након Техеранске конференције, ускратили подршку генералу Михаиловићу и подржали Јосипа Броза Тита и НОП, у војном и политичком погледу. Почетком јуна 1944. године на чело нове владе у емиграцији дошао је Хрват Иван Шубашић, који је сменио генерала Михаиловића са места министра војске и морнарице. Шубашић и Броз имали су два важна састанка: на острву Вис (јун 1944) и у Београду (новембар 1944). **Споразумима између Броза и Шубашића** влада у емиграцији и краљ Петар II били су приморани да признају НКОЈ, АВНОЈ и партизански покрет. Броз се, с друге стране, обавезао да ће питање будућег уређења Југославије бити решавано на референдуму након ослобођења земље. Шубашић је јавно осудио деловање свих сарадника окупатора, а међу њима и генерала Михаиловића. У септембру 1944. године, краљ Петар II је у обраћању путем радија позвао све припаднике ЈВуО и друге Југословене да приступе **Народно-ослободилачкој војсци Југославије (НОВЈ)**, како се партизанска војска у то време називала, и ставе се под врховну Брозову команду. У марту 1945. године краљ Петар II пристао је на формирање Намесништва и поверио Брозу мандат за стварање Привремене владе. Држава је променила име у **Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ)**.

Почетком јесени 1944. године, на југословенском ратишту одвијале су се интензивне борбе за ослобођење Србије. Након договора Стаљина и Броза, у септембру 1944. године снаге Црвене армије прешле су Дунав, и са простора Румуније ушле у Србију. За разлику од партизана, Црвена армија располагала је великим бројем тенкова, артиљеријског оружја и авијацијом. Помогнути моћним савезником, припадници НОВЈ успешно су ослобађали српске градове и гонили окупатора у повлачење. Београд је ослобођен 20. октобра 1944. године, а убрзо затим и Банат и Бачка. Бројне немачке снаге потом су се утврдиле у Срему, где је крајем јесени формиран **Сремски фронт**.

Партизани на Тргу републике

Црвеноармејци у центру ослобођеног Београда

ПОЈМОВНИК

Референдум (плебисцит) представља облик демократског, директног изјашњавања грађана са правом гласа у вези са најзначајнијим политичким одлукама. Грађани се изјашњавају, непосредним и тајним гласањем, ЗА или ПРОТИВ неког предложеног правног акта или политичке одлуке.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Владе КЈ у емиграцији и стварање ДФЈ

Током боравка у емиграцији влада, Краљевине Југославије више пута је мењала свог председника и састав. Председници владе били су Душан Симић (1941–1942), Слободан Јовановић (1942–1943), Милош Трифуновић (лето 1943), Божидар Пурић (1943–1944) и Иван Шубашић (1944–1945). Током трајања рата рад владе обележиле су нетрпељивост и међусобна оптуживања српских и хрватских чланова. Влада није имала значајније могућности да утиче на догађаје у Југославији и грађанима окупираних земља најчешће се обраћала путем Радио Лондона. Британци су од првих дана владе имали велики утицај на њен рад и односе међу министрима, а њихов утицај се временом само увећавао.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Страдање Павла Ђуришића и црногорских четника

Након политичког разлаза са генералом Михаиловићем, четнички командант мајор Павле Ђуришић ступио је у преговоре са Секулом Дрљевићем, црногорским сепаратистом и сарадником окупатора. Дрљевић је позвао Ђуришића и његове трупе, гарантујући им безбедно повлачење преко територије НДХ. Упркос договору и пруженим гаранцијама, Ђуришићеве снаге биле су нападнуте у НДХ. Највећа битка догодила се на **Лијевчем пољу** недалеко од Бањалуке, почетком априла. Четници су поражени, а Ђуришић са групом официра одведен у логор Јасеновац, где је убрзо и ликвидан.

Слом Равногорског покрета, његови узроци и последице

Улазак Црвене армије на простор окупиране Србије срушио је и последње наде равногораца да ће доћи до савезничког искрцавања на Јадрану, те да ће савезници спречити победу комуниста (партизана) у грађанском рату. Иако су се акције ЈВуО против окупатора у Србији поново интензивирале током 1944. године, равногорци су били принуђени на повлачење због доласка Црвене армије и њене сарадње са партизанима. Остављен без подршке савезника, али и краља Петра II и владе у Лондону, четнички покрет се распадао. Генерал Михаиловић био је принуђен да се повуче у Босну, а број бораца који су га следили непрестано је опадао. Црногорски и херцеговачки четници, под командом **Павла Ђуришића**, одвојили су се од Михаиловића и кренули у повлачење према Словенији и Италији, али су их уништиле снаге НДХ.

Међу узроцима пропасти ЈВуО, осим стратегије чекања и опредељења да су главни непријатељ партизани, а не окупатор, били су недисциплина и војна и политичка самосталност појединих одреда. За разлику од Јосипа Броза Тита, који је у потпуности контролисао партизанске одреде, генерал Михаиловић је имао великих проблема због самовоље појединих команданата. Истовремено, у Равногорском покрету су током 1944. године учестали сукоби између официра и политичког дела покрета. Такође, савезничка политика према покретима отпора на југословенском ратишту имала је великог утицаја на коначан исход грађанског рата.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Генерал Михаиловић са спасеним авијатичарима

Халијард – Операција Ваздушни мост

У периоду од почетка 1944. до фебруара 1945. године амерички бомбардери прелетали су простор Србије на путу ка нафтним пољима у Румунији. Много савезничких авиона оборено је изнад Србије. Пилоте и друге чланове посада проналазили су и спасавали припадници ЈВуО. У селу Прањани, недалеко од Горњег Милановца, направљен је импровизовани аеродром, са кога су потом евакуисани спасени савезнички авијатичари и чланови авионских посада. Четници су на овај начин спасили око 500 авијатичара. Председник САД Хари Труман постхумно је одликовао генерала Михаиловића Легијом за заслуге.

Потпуни војни слом Равногорског покрета догодио се у мају 1945. године. У **бици на Зеленгори** страдала је главнина преосталих снага ЈВуО, а сам генерал Михаиловић једва је избегао заробљавање. Након ове битке, ЈВуО је престала да постоји као организација, а њени преостали команданти сакривали су се широм земље. Генерал Михаиловић ухапшен је у околини Вишеграда у марту 1946. године.

На тзв. **Београдском процесу**, осим Михаиловића, било је оптужено више лица, припадника ЈВуО и колаборационистичких снага, министара Недићеве владе и грађанских политичара, укључујући и неколицину која се налазила у емиграцији. Суђење се одвијало у револуционарној атмосфери и уз огромне притиске. У јавности је створена слика да су сви они међусобно сарађивали и били сарадници окупатора, што је умногоме отежало деловање грађанских политичких странака и још снажније утврдило комунисте на власти.

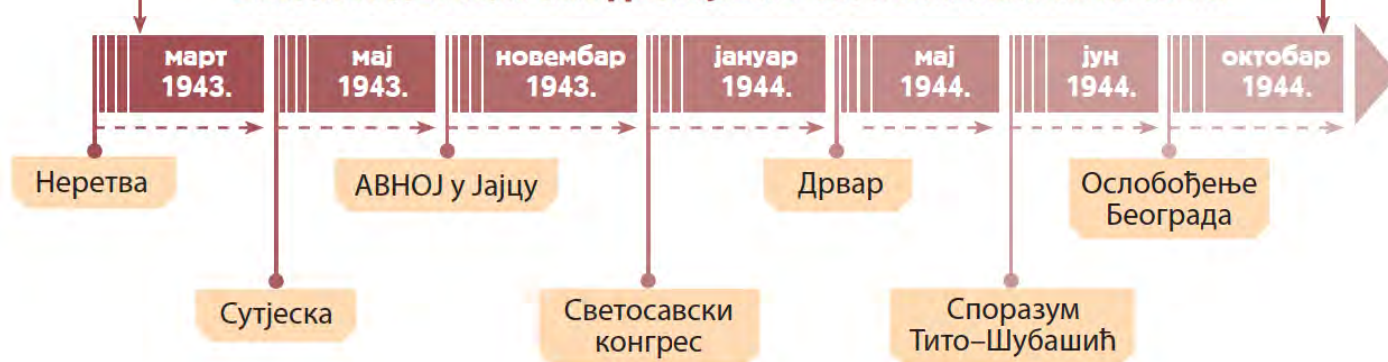

Заробљени генерал Михаиловић

Београдски процес

ВОЈНИ И ПОЛИТИЧКИ ДОГАЂАЈИ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1943-1944.

Завршне борбе за ослобођење Југославије

Након ослобођења Београда, снаге НОВЈ наставиле су да гоне непријатеља и ослобађају земљу у свим правцима. До краја 1944. године ослобођене су Македонија и Црна Гора, као и простор Косова и Метохије. Последња велика битка за ослобођење Југославије био је **пробој Сремског фронта**, у пролеће 1945. године. У Срему су се снажно утврдиле преостале немачке снаге, помогнуте усташама и домобранима. Терен на ком су се одвијала дејства погодовао је немачким тенковима и југословенске снаге имале су значајне губитке. Након ослобођења централне Србије, велики број српских младића био је мобилисан и после изузетно кратке обуке, без икаквог борбеног искуства, послат у борбу против добро опремљених и знатно искуснијих немачких дивизија у сремској равници.

Фронт је коначно пробијен 12. априла 1945. године. Након тога, уследио је пробој НОВЈ ка Хрватској и Словенији. Немачка капитулација ступила је на снагу 9. маја 1945. године, али су делови

њених снага у Југославији, као и усташе, наставили да пружају отпор још неколико дана. Партизанске снаге ушле су у Загреб 8. маја, а у Љубљану дан касније. Југословенске снаге су, крајем априла и почетком маја 1945. године, ушле и у Трст, италијански град у коме је живело много становника словенског порекла. Питање прикључења Трста Југославији било је значајно у међународним односима након Другог светског рата.

Југословенски тенкови у Трсту

САЖЕТАК

Стратегија чекања да се савезници искрцају, сукобљавање са партизанским покретом и одлуке значајних међународних конференција, утицали су да Равногорски покрет изгуби подршку савезника. Партизанске снаге извојевале су значајне победе у биткама на Неретви и Сутјесци (1943), као и приликом десанта на Дрвар (1944). На Другом заседању АВНОЈ-а, у новембру 1943. године, донета је одлука о забрани повратка владе и краља у земљу, и послератном уређењу земље на федералистичким основама. Конгрес у селу Ба, који је Равногорски покрет организовао у јануару 1944. године, предвиђао је обнову Југославије као федерације и парламентарне монархије. Народно-ослободилачка војска Југославије (НОВЈ) ослободила је Србију у јесен 1944. године, уз велику помоћ Црвене армије. До краја те године ослобођени су Косово и Метохија, Македонија и Црна Гора. Даљи отпор окупатора сломљен је половином априла 1945. године, након пробоја Сремског фронта. У првој половини маја, снаге НОВЈ ослободиле су и Хрватску и Словенију. Слом четничког покрета уследио је након битке на Зеленгори. Генерал Михаиловић ухапшен је у марту 1946. године и убрзо осуђен на смрт у тзв. Београдском процесу.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Наброј и опиши најзначајније битке које је НОП водио против окупатора у периоду од 1943. до 1945. године.
2. Шта је представљао АВНОЈ и какве су биле одлуке са његовог Другог заседања, одржаног у Јајцу, новембра 1943. године?
3. Када су савезници признали партизане за савезничку војску и почели да ускраћују подршку генералу Михаиловићу? Који су били разлози за то?
4. Када су одржани састанци између Тита и Ивана Шубашића? Шта је договорено тим споразумима?
5. Када је пробијен Сремски фронт и које су територије ослобођене убрзо након тог пробоја?

ЗЛОЧИНИ НА ПРОСТОРУ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1941–1945)

НДХ / геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима / концентрациони логори / Јасеновац / Рација / злочин у Бојнику / револуционарни терор

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Геноцид над Србима, Холокауст и Порајмос у Независној Држави Хрватској

Током Другог светског рата, на простору Независне Државе Хрватске (НДХ), извршен је геноцид над српским народом. Срби су стављени ван закона; забрањена је употреба ћириличног писма и српских националних и верских симбола и обележја. Српске радње и предузећа одузети су од власника. Широм територије НДХ српске куће су пљачкане, имовина одузимања, а становници злостављани и убијани.

Усташким властима Срби нису били једина мета. Следећи политику Немачке, усташе су донеле низ антисемитских закона којима су потпуно обесправиле Јевреје. Након тога, следила је конфискација и пљачка јеврејске имовине, а убрзо затим и одвођење Јевреја у концентрационе логоре. Сличну судбину доживели су и Роми, који су били настањени на територији НДХ. Највеће страстише на ком су масовно убијани Срби, Јевреји и Роми био је комплекс логора Јасеновац.

Антисрпске и антисемитске мере и закони у НДХ

Већ у првим недељама постојања НДХ, усташке власти донеле су низ закона и уредби којима су Срби, Јевреји и Роми дискриминисани. Крајем априла 1941. године поглавник Анте Павелић донео је законску одредбу којом се забрањује употреба ћирилице. Следиле су одлуке о затварању српских верских и грађанских школа, ограничење кретања за Србе и одузимање имовине. Законом је забрањена употреба речи „Православна вера“ и назива Српска православна црква, као и српског националног имена. Сви Срби који су се на простор НДХ населили након 1918. године – протерани су и депортовани на територију окупирани Србије. Осим њих, десетине хиљада Срба пребегло је преко Дрине у Србију како би се спасло од усташких злочина.

Наредба о присилном исељењу Срба у Србију, Мостар, август 1941.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Забрана ћирилице у НДХ

На подручју Независне Државе Хрватске забрањује се употреба ћирилице.

(Законска одредба о забрани ћирилице, 25. април 1941. године, потпис: Поглавник Др Анте Павелић)

Према шоме, наређујем: да се на цијелом подручју Независне Државе Хрватске одмах обустави свака употреба ћирилице у јавном и приватном животу. Свако штампање ма каквих књижа ћирилицом је забрањено. Сви јавни написи исани ћирилицом имају се неодвлачно, а најкасније у року три дана скинути.

(Наредба о спровођењу Законске одредбе о забрани ћирилице, министра унутрашњих послова НДХ Андрије Артуковића)

Скидање натписа „Српска банка“, у Загребу 1941. године; власти НДХ преузеле су власништво над банком и променили јој име у „Трговачко-индустријална банка“

Јеврејска деца обележена у НДХ знаком „Ž“ – Жидови, хрватски назив за Јевреје

Хрватским Законом о држављанству Јевреји, Роми и Срби, нису сматрани тзв. *аријевцима*, па самим тим нису ни могли уживати права хрватског држављанства. Јевреји су били погођени антисемитским законима које су власти НДХ донеле по угледу на Нирнбершке законе. *Законском одредбом о заштити народне и аријевске културе хрватског народа* и *Законском одредбом о расној припадности* Јевреји и Роми били су искључени из бројних професија и јавног живота, а имали су и обавезу ношења траке којом су обележавани. Иста обавеза постојала је и за Србе у појединим деловима НДХ. Ове законе и одредбе пратиле су посебне мере којима је одузимана имовина Срба, Јевреја и Рома и стављана под управу власти НДХ и усташа.

Убиства Срба, Јевреја и Рома у НДХ

Усташе су већ крајем пролећа 1941. године почеле са масовним хапшењима, злостављањем и убијањем Срба на простору НДХ. Прво су страдали свештеници СПЦ, угледнији и имућнији сеоски домаћини и чиновници. Већ у априлу 1941. године, настали су први **концентрациони логори**. У њих су довођени ухапшени Срби и тамо су мучени и усмрћивани. Први логор настао је у Копривници, на простору фабрике хемијске индустрије „Даница“. Већ у мају направљен је већи логор у Госпићу, на простору окружног затвора. Он је убрзо проширен у **систем логора Госпић–Јадовно–Паг**. Затвореници су присиљавани на дуге маршеве по обронцима планине Велебит, а потом стрељани или живи бацани у кречњачке јаме. На острву Паг, у местима Слана и Метајна, постојали су логори и низ стратишта где су логораши убијани. Логор у Метајни служио је само за жене и децу. Систем логора Госпић–Јадовно–Паг ликвидирао је крајем августа 1941. године и имао је преко 40.000 жртава, од чега 38.000 Срба и 2.000 Јевреја.

Ликвидација система логора Госпић–Јадовно–Паг била је везана за настанак новог **логора – Јасеновац**, који се налазио близу истоименог славонског градића на обали реке Саве. Јасеновац је временом прерастао у систем логора који је остао активан све до априла 1945. године. Био је место највећег и најстрашнијег страдања Срба, Јевреја и Рома на простору НДХ. У њега су одвођени затвореници оба пола и свих узраста, изгладњивани, мучени на различите начине и убијани. Део система логора Јасеновац чинили су логор и стратиште на Доњој Градини, **логори за децу у Сиску и Јастребарском**, као и логор за жене у Старој Градишки. У овим логорима почињен је геноцид на Србима, Јеврејима и Ромима, а међу жртвама је било и Хрвата и муслимана који су били противници усташког режима.

Међу пописаним јасеновачким жртвама налази се преко 20.000 деце узраста до 14 година. Готово целокупна ромска популација Хрватске убијена је у Јасеновцу, као и преко три четвртине хрватских Јевреја. Иако су Срби били најбројније жртве Јасеновца (преко 63% пописаних), број Срба који је страдао изван логора, на различитим стратиштима и кућном прагу, извесно је много већи од броја пописаних јасеновачких жртава.

Део дворишта затвора у Госпићу који је био међу првим концентрационим логорима у НДХ

Одвођење Срба и Рома са Козаре у Јасеновац, јул 1942. године

Уништавање српске и јеврејске културне баштине у НДХ

Усташка идеологија није обухватала само убијање и протеривање Срба и Јевреја, већ и брисање трагова њиховог вишевековног постојања на простору НДХ. Због тога су уништене или тешко оштећене стотине верских објеката, а оскрнављена су и бројна гробља. Широм Хрватске, Босне и Срема порушене су десетине синагога. Прва је страдала синагога у Осијеку, већ половином априла 1941. године, а уништене су и јеврејске богомоље у Загребу, Сарајеву, Тузли, Вуковару, Руми и многим другим местима под контролом усташа. Страдање цркава, манастира и имовине СПЦ било је знатно масовније. На простору НДХ оштећено је или уништено преко 600 објеката СПЦ, а честе су биле и пљачке уметничких дела у овим објектима, као и скрнављење моштију светитеља.

Затирање српства на простору НДХ

Власти НДХ донеле су, већ у мају 1941. године, законе и правила о преласку на католичку вероисповест. Десетине хиљада Срба који су желели да остану на својим огњиштима, у страху за сопствени живот и имовину, обраћали су се властима са захтевом да буду покрштени, тј. преведени из православља у католицизам. Католичко свештенство сарађивало је са усташким властима на овом послу. Режим у НДХ јавно је подржавао и надбискуп **Алојзије Степинац**. Чак ни ова врста одрицања од сопственог идентитета и прихватања друге вере понекад није била довољна да се Срби спасу смрти, о чему сведочи и пример страдања Срба из околине Вргинмоста, у масакру који се одиграо у православној цркви у Глини, крајем јула 1941. године.

Срби окупљени у православној цркви у Глини, у лето 1941. године; уместо покатоличавања, уследио је покољ у коме је убијено више стотина људи.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Број жртава логора Јасеновац

Тачан број жртава система логора Јасеновац никада није утврђен. Усташе су систематски уништавале доказе о раду логора, а послератне власти, из политичких разлога, нису предузеле довољно напора да идентификују и попишу све јасеновачке жртве. Процене броја жртава веома се разликују. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача изнела је, 1946. године, процену о 500.000 до 600.000 жртава. На списку Спомен подручја Јасеновац (Хрватска) налазе се имена 83.145 лица, док је Музеј жртава геноцида (Србија) пописао близу 90.000 појединачно утврђених жртава. Ови спискови представљају најмањи сигуран број жртава, док је реални број извесно већи. У домаћој и страној литератури помињу се процене о 700.000, па и више жртава логора Јасеновац.

Главни улаз у Циглану, један од логора који је припадао Јасеновцу

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

*Саопшћава Вам се, да се
їрчко-їсїочњацї (Србї –
їрїм. ауїї.) кої су їрешлї
на рїмокаїїолїчку веру
– смаїраїу Хрваїїма,
їе се као їакви їмаду
їїїсїваїїи у службеном
їосїїуїку.*

(Из акта Председништва
владе НДХ упућеног Ми-
нистарству унутрашњих
послова НДХ.

Покрштавање Срба није представљало једини напад на веру српског народа и покушај да се путем преласка на католичанство претворе у Хрвате. У пролеће 1942. године, основана је тзв. **Хрватска православна црква (ХПЦ)**, са руским митрополитом Гермогеном на челу. Ова непризната верска организација требало је да послужи да се Срби, који нису желели да се одрекну православља, одвоје од СПЦ. Србима је преко пропаганде поручивано да им се „не дира у веру“, али да њихова црква, као и држава, мора бити хрватска. Иако су усташке власти помагале ХПЦ и уступиле јој на коришћење неке од најзначајнијих српских цркава у НДХ, она није стекла већи број верника.

Посебан вид похрваћивања Срба представљало је збрињавање, тј. давање српске сирочади на усвајање хрватским породицама. Према законима НДХ, ова деца, о којој су привремено бринуле католичке часне сестре, требало је да буду одгајана као Хрвати. Тачан број дечака и девојчица којима је на овај начин одузет српски идентитет никада није утврђен.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Акција Диане Будисављевић

Диана Будисављевић (рођена Обексер, 1891–1978) била је хуманитарни активиста. Рођена у Инсбруку у Аустрији, удала се за Јулија Будисављевића, српског лекара из Загреба. Након што је сазнала за страшну судбину логораша у НДХ, организовала је слање хуманитарне помоћи логорашима. У лето 1942. године, покренула је акцију одвођења деце из концентрационих логора и њиховог збрињавања. Успела је да спасе више хиљада српске деце са простора Кордуна и Козаре, која су дата на привремено усвајање хрватским породицама. Диана Будисављевић направила је картотеку са подацима за свако дете, како би, након рата, та деца могла бити враћена родитељима или рођацима. У мају 1945. године нове југословенске власти одузеле су ову картотеку и сву документацију о деци спасеној из логора НДХ.

Спирала насиља као последица усташких злочина

Злостављање цивила, пљачке, хапшења, силовања и спаљивања српских села, проузроковали су наоружавање Срба, отпор и одмазду. У великом броју случајева, у злочинима су учествовали и локални Хрвати, комшије својих жртава. У областима Баније, Лике, Кордуна и деловима Босне, локални Срби почели су, крајем пролећа 1941. године, да одлазе у шуме, наоружавају се и групишу. Долазило је и до освете, која се огледала у убијању хрватских и муслиманских цивила и спаљивању њихових села. Посебно тешка страдања цивила од руке српских устаника била су у области Кулен Вакуфа (1941) и у Источној Босни (Фоча, Горажде и Прозор, крајем 1941, и током 1942).

Иако је злочина било и на другим странама, они су по обиму и карактеру неупоредиви са систематским злочинима које су починиле власти НДХ и усташе.

Логор за децу у
Јастребарском, близу
Загреба, 1942. године
у коме су деца
покатоличена
и васпитавана у
проушашком духу

Злочини у осталим деловима Југославије

Злочини у НДХ били су најмасовнији и најужаснији по карактеру, али нису били једини злочини који су се током Другог светског рата десили на простору Југославије. Српски народ страдао је и у подручјима под мађарском и бугарском окупацијом, као и у грађанском рату између партизана и четника.

Рација у Јужној Бачкој

Бачка, најсевернији део Србије, нашла се под мађарском окупацијом након 1941. године. Мађарске власти и оружане снаге извршиле су, у јануару 1942. године, велики злочин над српским и јеврејским цивилима у Јужној Бачкој, познат под именом Рација. Тада су ухапшени, одведени и убијени бројни цивили, под оптужбом за сарадњу са покретом отпора. Злочин је почео у местима Чуруг, Жабалах и Тител. Велико страдање цивила догодило се у Новом Саду, у периоду од 21. до 23. јуна 1942. године, када је убијено око 1.300 Срба, Јевреја и Рома. Рација је завршена у Бечеју, два дана касније. Укупно је, током Рације, страдало око 4.000 цивила са простора целе Јужне Бачке.

Злочин Мађара у Новом Саду, када су убијени Срби и Јевреји бацани у Дунав

Бугарски злочини и злочин у Бојнику

Под бугарском влашћу, након априла 1941. године, нашли су се југословенски делови Македоније и више округа југоисточне Србије. Бугари су протерали велики број српских становника из ових предела, а остале су настојали да насилно асимилију и претворе у Бугаре. Бугарска војска грубо се и осино односила према српским цивилима. Срби су, фебруара 1942. године, убили једног насилног бугарског официра у Бојнику код Лесковца. Уследила је сурова одмазда бугарске војске, током које је убијено више стотина житеља Бојника и оближњег села Драговца. Већина мушкараца одведена је у логор у Лесковцу и тамо стрељана након мучења. Стари, жене и деца су извођени из кућа, мучени и убијени на лицу места, док су многе од њихових кућа опљачкане и спаљене.

Споменик жртвама Рације у Новом Саду

Споменик на гробљу у Бојнику

ПРОЧИТАЈ И ОВО

„Велика Албанија” и злочини над Србима

Током Другог светског рата највећи део данашње покрајине Косово и Метохија налазио се у саставу тзв. „Велике Албаније”. Српско становништво било је изложено масовном прогону и злочинима. У овом периоду хиљаде српских породица заувек су напустиле простор Косова и Метохије, на коме су живеле вековима.

Злочини у грађанском рату и револуционарни терор

Србија је, поред окупације и терора окупатора, током Другог светског рата била и поприште крвавог грађанског рата између партизана и четника. У сукобима између припадника супротстављених покрета отпора често су страдали и цивили: симпатизери или помагачи друге стране. И овде је дошло до стварања спирале насиља у којој су највеће жртве били невини цивили.

Након ослобођења Србије, догодили су се злочини који су били део револуционарног терора и имали масовни карактер. Државна комисија за проналажење и обележавање гробница страдалих после 12. септембра 1944. године (основана 2009. одлуком Владе Србије) пронашла је тзв. књиге стрељаних и инструкције за ликвидације „народних непријатеља“. Утврђено је да је најмање 35.000 људи стрељано под изговором да се радило о сарадницима окупатора и непријатељима револуције. Међу стрељанима је било љотићеваца, припадника Специјалне полиције, усташа и домобрана из Срема, припадника ЈВуО, али и личности које нису учествовале у рату. Осим грађана југословенских националности, масовно су стрељани и припадници народа који су окупирали делове Југославије: Немци и Мађари.

САЖЕТАК

Током Другог светског рата на простору НДХ извршен је геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима. Усташке власти желеле су државу у којој неће живети други народи осим Хрвата, и од првих дана доносиле законе против Срба и Јевреја. Срби су протеривани са њихових огњишта, уништаване су цркве, манастири и синагоге, српска и јеврејска гробља. Усташе су покушавале да преостале Србе претворе у Хрвате – превођењем у римокатоличку веру и оснивањем тзв. Хрватске православне цркве. Највише Срба убијено је на кућном прагу, али су многи страдали и у концентрационим логорима. Системи логора Госпић–Јадовно–Паг (мај–август 1941) и Јасеновац (август 1941. – април 1945) били су логори смрти, у којима су животе изгубиле десетине хиљада невиних цивила. У овим логорима убијени су готови сви Роми и близу 80% Јевреја са простора НДХ, као и огроман број Срба. Логор Јасеновац, био је, и према броју жртава и према суровости са којом су логораши третирани, један од највећих и најужаснијих логора смрти у Европи (1939–1945). Усташки злочини покренули су освету у појединим деловима НДХ, током које је страдало и недужно цивилно становништво. Злочини над српским народом догађали су се и у областима под мађарском и бугарском управом, при чему су посебно тешки били злочини у Јужној Бачкој (Рација) и Бојнику, почетком 1942. године. На простору Србије током грађанског рата и револуције страдале су хиљаде невиних цивила.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Које су основе усташке идеологије и које су мере усташе предузеле по оснивању НДХ?
2. Који су били први логори на простору НДХ и ко је у њима страдао?
3. Шта је био циљ превођења Срба на римокатоличку вероисповест и усвајања српске деце?
4. Шта је Рација, где и када се она одиграла и ко су биле њене жртве?
5. Размисли о узроцима вишестраног насиља о коме је било речи у овој лекцији. Да ли знаш још неки рат у коме је дошло до сличних појава? Разговарај о томе са својим родитељима/рођацима или наставником историје.

1. Допуни реченице тачним подацима.

Други светски рат почео је _____ године, нападом Немачке на _____, а завршио се _____, капитулацијом Јапана. На простору Југославије Други светски рат почео је _____ године, а завршио се _____ године. Краткотрајни отпор југословенске војске нападу немачких снага познат је под именом _____ рат.

2. Заокружи имена држава које су биле савезнице нацистичке Немачке током Другог светског рата:

Италија   СССР   Шпанија   Швајцарска   Јапан   НДХ

3. Заокружи појам који не припада следу:

Источни фронт   Балкански фронт   Западни фронт
Афрички фронт   Аустралијски фронт

4. Повежи битке са фронтима на којима су се одиграле:

Гвадалканал •	• Источни фронт
Стаљинград •	• Западни фронт
Ел Аламејн •	• Афрички фронт
Битка за Британију •	• Пацифички фронт

5. Заокружи значајне државнике који су током Другог светског рата предводили своје државе и народе.

Винстон Черчил   Ф. Д. Рузвелт   Џон Кенеди   Ј. В. Стаљин   В. И. Лењин

6. Допуни реченице тачним подацима.

Источни фронт отворен је Операцијом _____, _____ године, тј. нападом Немачке на _____. Пацифички фронт је отворен након напада _____ на _____, који се догодио у луци _____, _____ године.

7. Током Другог светског рата у Југославији су се догодили масовни злочини окупатора и његових сарадника и помагача из редова југословенских народа. Поред сваког наведеног злочина напиши годину у којој се одиграо, као и војску, односно државу која је тај злочин починила:

- а) стрељање у Крагујевцу _____
- б) рација у Јужној Бачкој _____
- в) злочини у комплексу логора Госпић–Јадовно–Паг _____
- г) злочин у селу Бојник код Лесковца _____

8. Допуни реченице тачним подацима.

Покрети отпора у Југославији развили су политичке програме за обнову и уређење државе након ослобођења. Партизански покрет најзначајније политичке одлуке донео је на _____ заседању _____, у _____, _____ године. Равногорски покрет свој политички програм изложио је на конгресу у _____, _____ године.

9. Заокружи слово испред тачних тврдњи:

- а) У НДХ је у периоду од 1941. до 1945. године извршен геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима.
- б) Концентрациони логор Јасеновац био је један од најужаснијих логора смрти у Европи (1939–1945).
- в) Власти НДХ нису дозвољавале Србима да прелазе у католичку вероисповест.
- г) Партизани никада нису преговарали са Немцима.

10. Заокружи појам који не припада низу:

Неретва   Сутјеска   Равна гора   Дрвар   Бихаћ   Јајце

11. Подвуци личност која не припада низу:

Душан Симовић   Иван Шубашић   Слободан Јовановић   Милан Стојадиновић

12. На крај Другог светског рата значајно је утицала употреба атомске бомбе, која је бачена на градове (заокружи тачне одговоре):

Токио   Хирошиму   Кјото   Нагоју   Јокохаму   Осаку   Нагасаки

13. Напиши значење следећих појмова:

- а) Холокауст _____
- б) Порајмос _____
- в) Колаборанти _____

ПРОЈЕКТНИ ЗАДАТАК

- Одгледај филм Стивена Спилберга *Шиндлерова лисица* или филм Клинта Иствуда *Писма са Иво Џиме*. Посебно обрати пажњу на судбину обичних људи: цивила и мобилисаних војника у наведеним филмовима.
- Запиши у свеску какав је утисак на тебе оставио филм.
- Разговарај са својим родитељима или старијим рођацима о томе како је Други светски рат утицао на твоје претке и њихов живот.
- Запиши добијена сазнања у свеску, у форми кратког састава.

ЕВРОПА И СВЕТ У ПЕРИОДУ ХЛАДНОГ РАТА

ПОЧЕТАК ХЛАДНОГ РАТА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Организација уједињених нација (ОУН) / Савет безбедности
Организације уједињених нација (СБ ОУН) / Хладни рат / НАТО /
Варшавски уговор / Берлински зид / деколонизација

Други светски рат из корена је променио међународне и друштвене односе у свету и био покретач многих политичких и друштвених процеса. Ратне страхоте оснажиле су антифашизам и идеје очувања мира и поштовања људских права. У послератном периоду одвијао се процес **деколонизације**, односно ослобађања бројних афричких и азијских народа од колонијалне управе. Ови народи су стицали слободу и стварали своје националне државе на различите начине: политичким одлукама, револуцијама и ратовима.

Другу половину 20. века обележила је подела света на тзв. **блокове**. Вођени идеолошким разликама и тежњом за доминацијом у међународним односима, САД и СССР, две најснажније државе након 1945. године, формирале су војно-политичке савезе: **НАТО** и **Варшавски пакт**. Међу њима није дошло до директног сукоба, али су подржавале супротстављене стране у великом броју локалних криза и ратова. Заострени односи и непрестано надметање у наоружавању обележили су читаву епоху до 1991. године, познату и под именом **Хладни рат**.

ПОЈМОВНИК

Вето (лат. *Veto*, забрањујем) је интервенција којом се спречава изгласавање или доношење неке одлуке. Прва употреба вета забележена је у старом Риму, где су трибуни имали право на заустављање одређених одлука и закона прослеђених Сенату.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

ВЕТО у СБ ОУН

Вето је посебно право које поседују сталне чланице СБ ОУН. Искористићавањем права на вето оне могу да зауставе сваку резолуцију (обавезујућу одлуку) коју би Савет безбедности донео гласањем. Право вета имају САД, Кина, Русија, Велика Британија и Француска.

Настанак Организације уједињених нација (ОУН)

Други светски рат и злочини нациста и фашиста, поново су на дневни ред међународних односа ставили питање оснивања међународне организације која би се бавила очувањем мира и посредовањем у споровима. Још током трајања рата, земље антифашистичке коалиције у међународним односима наступале су под именом Уједињених нација и залагале се за денацификацију и изградњу света на антифашистичким вредностима. На тим основама створена је **Организација уједињених нација (ОУН)**. Југославија се налазила међу 51 државом оснивачем ОУН. Прва скупштина ОУН одржана је 1945. године у Сан Франциску, а седиште организације трајно је смештено у Њујорк.

ОУН је основана са циљем одржавања мира и безбедности у свету, посредовања у међународним споровима, заштите, промоције и унапређивања људских права и слобода. На челу организације налази се генерални секретар, којег бира Генерална скупштина ОУН, коју чине све чланице (тренутно их има 193). Најзначајнији орган ОУН у међународним односима је **Савет безбедности (СБ ОУН)**. Њега чини 15 држава чланица: пет сталних са правом вета и десет изборних, које се бирају на мандат од две године.

Одлуке, тј. резолуције Савета безбедности имају обавезујући карактер у међународним односима и велику снагу. За разлику од Друштва народа у међуратном периоду, ОУН располаже и могућношћу употребе оружаних снага, на основу резолуција СБ ОУН. Снаге под заставом УН шаљу се у мировне мисије у области које су захваћене ратовима и карактеришу их плави шлемови војника. Војска Србије учествује у таквим мисијама. Југословенска народна армија је, такође, учествовала у већем броју мировних мисија, од којих је најзначајнија била она на Синајском полуострву (1956–1967).

Под окриљем Уједињених нација делују и друге значајне организације, међу којима су посебно истакнуте Уницеф и Унеско. **Уницеф (Дечји фонд Уједињених нација)** је међународни фонд за децу и омладину, чији је задатак да брине о дечјим правима, безбедности деце, њиховом стандарду и квалитету живота широм света. У деловима света захваћеним ратовима или другим великим непогодама, има важну улогу у организовању сакупљања и поделе хуманитарне помоћи деци. **Унеско (Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу)** основан је са циљем унапређивања међународних односа, смањења сиромаштва, промоције науке, културе и уметности. Такође се бави и промоцијом одрживог развоја и дијалога између различитих култура. Државе чланице ОУН посебно се учлањују у ове организације, па је тако Југославија постала члан Уницефа 1947, а Унеска три године касније.

Савет безбедности
Уједињених нација

а)

б)

в)

Заставе:
а) Уједињених нација,
б) Уницефа,
в) Унеска

Међународни односи након Другог светског рата: стварање блокова и почетак Хладног рата

Идеолошке разлике које су биле изражене између Совјетског Савеза и западних савезника, као и тежња СССР и САД за глобалном доминацијом, довеле су до поделе интересних сфера и заоштравања односа чак и пре формалног завршетка Другог светског рата. Током 1945. године, одржане су две велике савезничке конференције: на Јалти, у фебруару, и у немачком граду Потсдаму, током јула и августа. На овим конференцијама утврђен је статус САД и СССР као суперсила, Британија је задржала део некадашњег утицаја, док је Француска потпуно изгубила статус велике силе, који је уживала до 1939. године.

Конференције „Велике тројице“: а) на Јалти, б) у Потсдаму. На обе конференције учествовали су Черчил и Стаљин, док је у Потсдаму Хари Труман заменио Рузвелта.

а)

б)

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Винстон Черчил о гвозденој завеси, марта 1946. године:

Од Шћећина на Балтику до Трстиа на Јадранском мору, „гвоздена завеса“ се спустила широм континента. Из тих линије леже преслоници старих држава Централне и Источне Европе. Варшава, Берлин, Прага, Беч, Будимпешта, Београд, Букурешт и Софија; сви ти чувени градови и становништво око њих леже у оном што морам назвати совјетском сфером, и сви су субјекти, у овом облику или оном, не само совјетској утицаја, већ и врло велике и, у неким случајевима, повећане контроле из Москве.

ПОЈМОВНИК

Политички сателит је појам који се користи за међународно признату државу која у спољној и/или унутрашњој политици следи и опонаша политику друге државе.

Изградња Берлинског зида 1961. године

а)

б)

Симболи: а) НАТО, б) Варшавског споразума

На **конференцији у Јалти** договорена је будућа окупација Немачке и њена подела на четири окупационе зоне: совјетску, америчку, британску и француску. Подељен је био и главни град Немачке, Берлин. У **Потсдаму** су донете нове одлуке везане за корекцију граница Немачке, питања ратне одштете и денацификације. Совјетски Савез користио је присуство Црвене армије у источној и југоисточној Европи као подршку тамошњим комунистима у њиховим настојањима да изврше револуцију и освоје власт. У својој сфери утицаја држао је Пољску, Чехословачку, Мађарску, Румунију, Бугарску, Југославију и Албанију. Ове земље у потпуности су следиле совјетску спољну политику током првих послератних година. Власти западноевропских земаља и САД биле су забринуте да Совјети спроводе светску револуцију и да би могли да нападну Западну Европу. Британски премијер Винстон Черчил је у два своја говора поменуо „**гвоздену завесу**“ која дели Европу, констатујући, да се земље са источне стране завесе налазе изван утицаја Запада.

Заоштравање односа између СССР, са једне, и САД, са друге стране, уследило је у лето 1948. Тада су совјетске трупе блокирале снабдевање западног дела Берлина, који се налазио под управом западних савезника. Тензије су додатно појачане када су, из окупираних немачке територије, настале две државе: **Савезна Република Немачка** (позната и под називом Западна Немачка) и **Демократска Република Немачка** (тј. Источна Немачка). Источна Немачка постала је политички сателит Совјетског Савеза, док је Западна Немачка била под утицајем САД. Овим догађајима и званично је почео Хладни рат, који ће трајати све до распада Совјетског Савеза. Земље капиталистичког уређења удружиле су се 1949. године у НАТО на челу са САД. Као реакцију на оснивање НАТО-а, државе социјалистичког уређења које су следиле СССР приступиле су 1955. године Варшавском уговору. Симбол поделе света на два блока постао је **Берлински зид**, зид који је, 1961. године, подигнут дуж целе линије раздвајања у немачкој престоници.

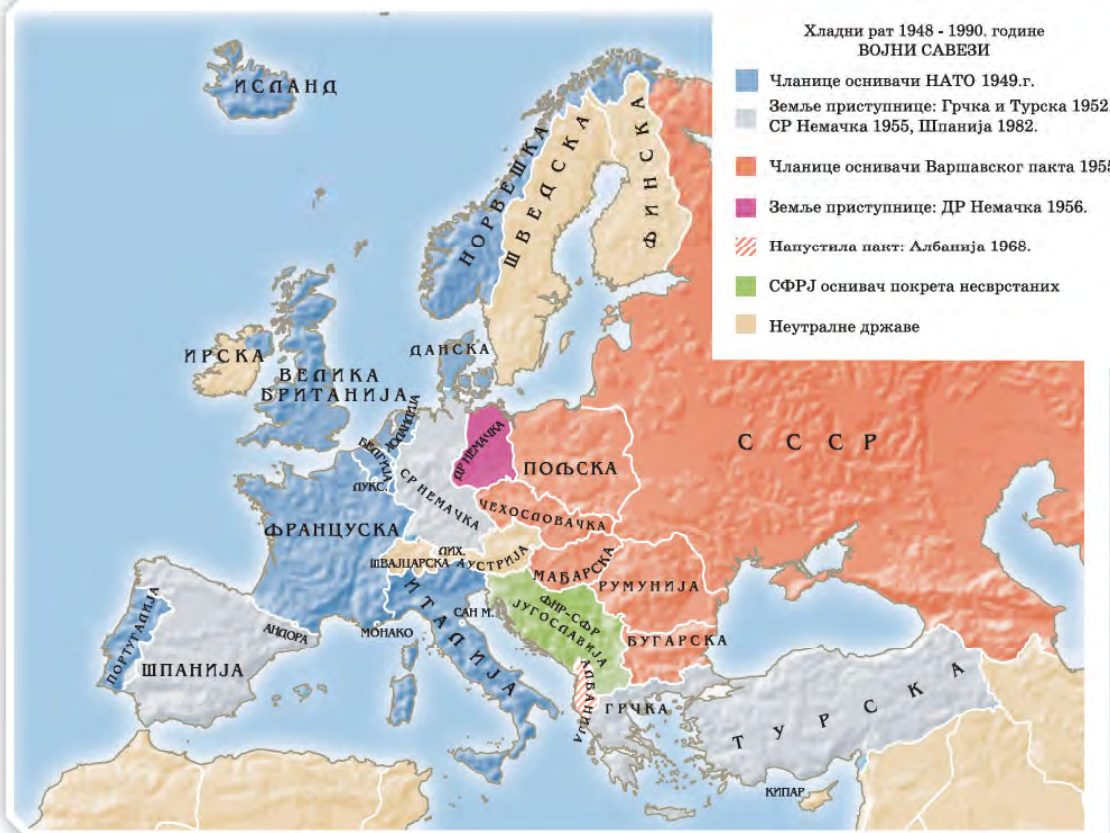
Варшавски споразум (Варшавски пакт) назив је за војно-политички савез европских социјалистичких држава на челу са СССР-ом. Основан је у мају 1955. године потписивањем споразума о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, и његове чланице биле су све европске државе социјалистичког уређења осим Југославије. Савез је постојао до лета 1991. године, када је званично распуштен.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

НАТО и Варшавски споразум

НАТО (пун назив: Организација Северноатлантског споразума) је војни и политички савез који тренутно броји 30 држава чланица. Настао је у марту 1949. године и његове чланице обавезане су на узајамну војну помоћ у случају да било која од њих буде нападнута. Седиште организације налази се у Бриселу. Најутичајнија чланица НАТО-а су Сједињене Америчке Државе.

Карта поделе Европе на блокове великих сила

Почетак деколонизације

Деколонизација је процес стицања независности и изградње независних држава на простору некадашњих колонија. До Другог светског рата, огромне територије у Азији и Африци, насељене стотинама милиона становника, нису имале независност, већ су се налазиле под колонијалном управом Велике Британије, Француске, Португалије и других европских земаља. После 1945. године почео је процес деколонизације, у коме су настале и међународно признање стекле десетине нових држава.

Индија је након дуге борбе за стицање независности, коју је предводио **Махатма Ганди**, 1947. престала да буде део Британске империје. На огромној индијској територији коју је Британија држала под својом управом настале су четири независне државе: Индија (данас једна од најмногољуднијих држава на свету), Пакистан, Бурма (Мјанмар) и Шри Ланка (Цејлон).

Деколонизација Азије

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Комонвелт

Британска империја обухватала је огромна пространства до почетка деколонизације. Деценије британске управе допринеле су ширењу пословних веза, културног и политичког утицаја и у најудаљенијим крајевима света. Стицањем независности од Велике Британије, њене бивше колоније оствариле су право да саме одлучују о свом будућем развоју. Упркос томе, многе државе решиле су да очувају посебне економске и културне везе са Британијом и оне су данас чланице Комонвелта. Комонвелт је савез независних држава, у коме све чланице, без обзира на величину и снагу, имају једнако право гласа. Он је настао 1949. године и има своје органе, на челу са генералним секретаром. Тренутно има 54 државе чланице, од којих су 52 биле део некадашњег Британског царства. Комонвелт није војни савез и врхунцем његове активности сматра се велики састанак свих шефова држава чланица, који се редовно одржава сваке друге године.

Ганди и лорд Маунтбатен, последњи британски гувернер Индије

У области Индокине и Источној Азији стварање независних држава довело је и до већих оружаних сукоба. Након завршетка грађанског рата у Кини, поражене антикомунистичке снаге пребациле су се на острво Формозу, где су прогласиле државу Тајван. Народна Република Кина до данас није признала Тајван и сматра га делом своје земље. Територија Кореје је, након престанка јапанске окупације, подељена на два дела: северни и јужни. Они су 1950. године ушли у грађански рат, у који су се умешале и велике силе и који је завршен тек 1953. године потписивањем примирја. У Индокини је Вијетнам, предвођен Хо Ши Мином, успео да се избори за самосталност и одлазак француске војске и управе. Међутим, убрзо је и он подељен на северни и јужни део. Северни Вијетнам био је под контролом комуниста, док су Лаос, Камбоџа и Јужни Вијетнам били под контролом САД до почетка седамдесетих година. Хладни рат се у великој мери одразио на процес деколонизације у овом делу света: СССР је подржавао комунисте, док су САД пружале подршку противницима комунизма и подстицале њихово јачање на различите начине.

Током педесетих година започета је и деколонизација Африке. Француска је признала независност својих бивших колонија Марока и Туниса 1956. године. У Алжиру, где је живео велики број француских колониста, вођен је дуготрајни рат за независност: од 1954. до 1962. године. Алжирци су добили помоћ Марока и Туниса, а француски колонисти помоћ Легије странаца. У рату који је био изузетно крвав чињени су злочини на обе стране. Француски председник Шарл де Гол дозволио је референдум о независности у Алжиру 1962. године, након чега је Алжир постао независна држава а колонисти су се у највећем броју иселили у Француску. Током седамдесетих и осамдесетих година 20. века, независност су стекле и готово све преостале француске, белгијске, британске и португалске колоније у Африци.

Колоније у Африци пре Другог светског рата

Деколонизација британских колонија

САЖЕТАК

Идеолошке разлике између СССР и западних савезника почеле су да се одражавају на међународне односе и пре завршетка Другог светског рата. На конференцијама одржаним 1945. године на Јалти и у Потсдаму, договорена је подела и денацификација Немачке. Совјетски Савез ширио је политички утицај у земљама у којима се налазила Црвена армија, као и у онима које су ослобођене уз њено учешће. Државе источне Европе доживеле су револуције и у њима су комунисти освојили власт. Ове земље следиле су СССР у спољној политици. Западне државе плашиле су се совјетског утицаја и потенцијалне револуције. СССР и САД уживале су статус суперсила и око њих су створена два војно-политичка савеза, тј. блока: НАТО (1949) и Варшавски уговор (1955). Свет се убрзо поделио на ова два блока, а заоштрени односи између суперсила довели су до почетка Хладног рата 1948. године.

Упркос поделама и Хладном рату, свет се после Другог светског рата изграђивао на вредностима антифашизма. Организација уједињених нација основана је 1945. године, са циљем да обезбеђује мир у свету и посредује у оружаним сукобима. За разлику од Друштва народа, ОУН има реалну снагу која проистиче из резолуција Савета безбедности, а која може подразумевати и употребу оружаних снага. Након Другог светског рата, одиграла се и деколонизација. Престанком колонијалне управе десетине држава из Африке и Азије стекле су независност и међународно признање. У појединим деловима света, попут Индокине и источне Азије, процес деколонизације одвијао се под утицајем хладноратовске политике и међународних односа.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Подсети се лекције о Друштву народа. Упореди ОУН и Друштво народа, уочи и запиши у свеску сличности и разлике између ове две међународне организације.
2. Које државе су имале статус суперсила након 1945. године?
3. Шта је Хладни рат и када је он почео?
4. Како је дошло до поделе света на блокове и када су основана два велика војно-политичка савеза на челу са САД и СССР?
5. Шта је деколонизација и како се она одвијала на простору Индије и Блиског истока?

ИЗМЕЂУ ДВА БЛОКА: МЕЂУНАРОДНИ КОНФЛИКТИ И СВЕТ У ХЛАДНОМ РАТУ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Покрет несврстаних / блискоисточни конфликт / Палестинска ослободилачка организација (ПЛО) / Грађански рат у Кореји / Кубанска ракетна криза / Вијетнамски рат / Исламска револуција / Авганистански рат

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Пређи ошављам да ће моји дани на власти бити зајамћени у историји као године у којима је Хладни рат почео да засењује наше животе.

Хари Труман, председник САД о Хладном рату

Период од краја Другог светског рата до распада СССР и почетка глобалне доминације САД био је обележен бројним политичким кризама и сукобима. Свет је био подељен у политичком и економском погледу. Државе капиталистичког уређења и антикомунистичке политичке оријентације следиле су САД у спољној политици и биле у савезу са њом. Социјалистичке државе следиле су политику СССР-а. Велики број неразвијених држава из Африке, Азије и Јужне Америке, од којих су многе настале деколонизацијом, чинио је тзв. Трећи свет. У жељи да очувају самосталност и омогуће друштвени и економски развој, многе од њих постале су чланице Покрета несврстаних.

Политичке кризе и оружани сукоби у време Хладног рата догађали су се широм планете. Већа и дуготрајнија жаришта била су на Блиском истоку, у Вијетнаму и Авганистану, а свет је дрхтао током октобра 1962. године, у време тзв. Кубанске ракетне кризе.

Стварање покрета несврстаних

Тежња САД и СССР за глобалном доминацијом, као и изражене идеолошке и политичке разлике између ових суперсила, довеле су до поделе света у два супротстављена тора тј. блока. Блокоске државе следиле су спољну политику суперсиле коју су подржавале, неретко усклађујући и сопствено унутрашње уређење, привреду и систем вредности са њом. Самосталне државе које нису желеле да се придруже постојећим војно-политичким савезима (НАТО и Варшавском пакту), биле су бројне, али је и њима била потребна међународна организација помоћу које би штитиле своју независност и право на развој. Иницијативу за оснивање једне такве организације дали су Џавахарлал Нехру, индијски премијер, Јосип Броз Тито, југословенски председник, и Гамед Абдел Насер, председник Египта. Тако је настао **Покрет несврстаних**, чија је прва конференција одржана у Београду, 1961. године. Покрету несврстаних приступио је велики број држава у развоју и држава створених деколонизацијом. Као циљеви покрета прокламовани су: очување независности, економски развој, искорењивање сиромаштва, супротстављање свим облицима колонијализма и активно залагање за решавање спорова мирољубивим средствима.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Не само у Кини, већ у целом свету без изузетка, можеће се приклонити или стирани империјализма или стирани социјализма. Неутралност је љука камуфлажа, стирећи љуће не љосиоји.

Мао Цедунг, о подели света на блокове, 1949.

Временом се у покрету нашло преко 100 држава, које су чиниле готово две трећине укупног броја чланица ОУН, а чије је становништво чинило више од половине глобалне популације. Иако је по економској развијености Покрет несврстаних знатно заостајао за НАТО-м и Варшавским уговором, његове чланице имале су значајан број гласова у Генералној скупштини ОУН и другим међународним организацијама. Државе чланице међусобно су се помагале кроз привредну, техничку, образовну и научну сарадњу. Југославија је имала истакнуту улогу у покрету у међудржавној сарадњи, што је у великој мери доприносило њеном међународном угледу.

Покрет несврстаних изгубио је део свог угледа крајем седамдесетих година, када је оптужен да води пријатељску политику према СССР-у и да се удаљио од изворних начела несврстаности. Након Хладног рата, умногоме је изгубио на значају, али постоји и данас. Покретом тренутно председава Азербејџан, а 2019. године, у време 18. самита несврстаних у Бакуу, имао је 120 држава чланица.

Сукоб на Блиском истоку

Стварање Израела, јеврејске националне државе 1948. године, изазвало је велико незадовољство у околним муслиманским земљама. Од свог оснивања, ова држава је водила више ратова са суседним арапским земљама, насељеним муслиманским становништвом. Први сукоб био је Арапско-израелски рат, вођен 1948–1949. године. У њему је Израел успео да савлада знатно бројнију војску суседних арапских држава, међу којима су били Либан, Јордан, Сирија, Египат и Саудијска Арабија. Следећи сукоб био је краткотрајни напад Израела на Египат, у време египатске национализације Суецког канала 1956. године. Овај рат је заустављен захваљујући међународном притиску, али су Арапи из суседних земаља наставили да врше терористичке нападе на Израел. Ови напади су се временом увећавали и прерастали у веће пограничне сукобе. Током 1967. године, одиграо се Шестодневни рат, у коме је Израел поразио снаге Египта, Сирије и Јордана. Израел је освојио велике територије, али је уз посредовање ОУН-а вратио њихов део у замену за мир. Ипак, од тог сукоба, под контролом Израела налазили су се Синај и појас Газе. Управо је покушај Египта да изненадним нападом 1973. поврати Синај, довео до новог сукоба, Јомкипурског рата, окончаног 1979. године. Уз међународно посредовање, Египат и Израел су, након деценија ратовања, склопили трајан мир. Синај је враћен Египту, који се обавезао да дозволи израелским бродовима несметани пролаз кроз Суецки канал. Истовремено, САД, дугогодишњи савезник и заштитник Израела, побољшао је односе са Египтом.

Гамал Абдел Насер,
председник Египта

Београдска
конференција 1961.–
прва конференција
Покрета несврстаних

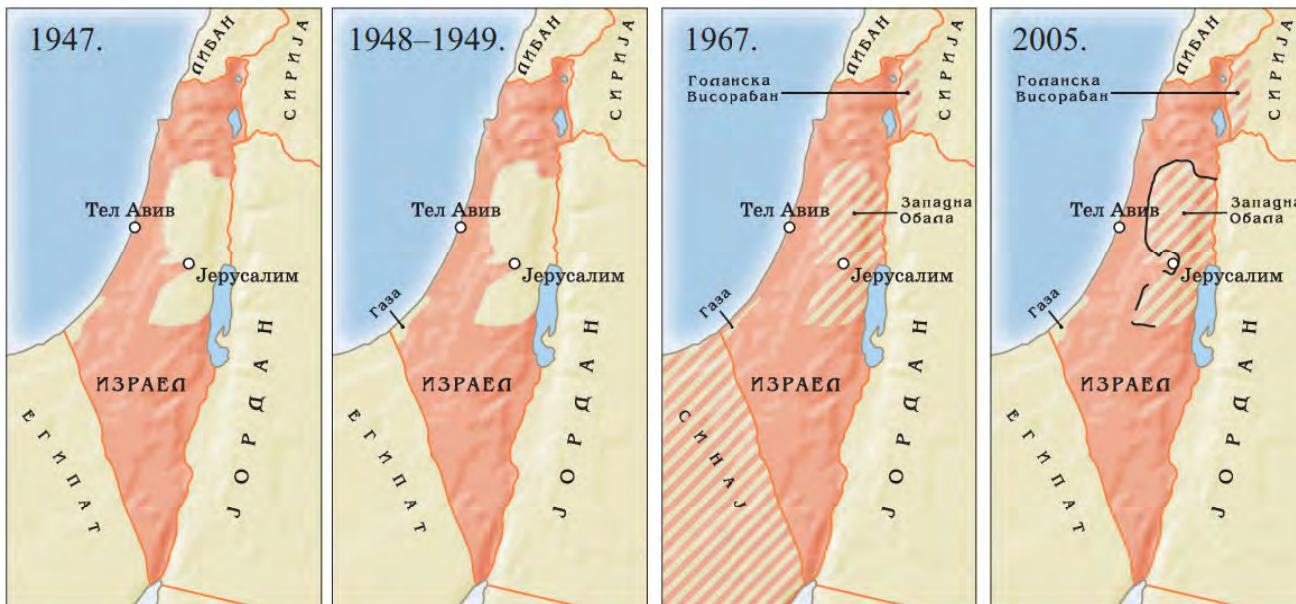
Проглашење Израела 1948.

ЖИВОТОПИС

Голда Меир

Голда Меир (1898–1978) била је јеврејски политичар, министар и председник владе Израела. Активно је учествовала у стварању државе Израел и била један од најближих сарадника израелског вође Давида Бен Гуриона. Након успешне дипломатске каријере, била је министар у више влада, а 1969. године постала је председник владе. Меир је прва и до данас једина жена која је била на челу владе Израела. Водила је државу у тренуцима избијања Јомкипурског рата и потом поднела оставку. Написала је аутобиографију *Мој Израел*.

Границе Израела од 1947. до данас

Арафат (лево) и Рабин (десно), примају Нобелову награду за мир 1993.

Палестинске избеглице (јесен 1948. године)

Значајан фактор на Блиском истоку представљале су, и још увек представљају, палестинске избеглице. Оне су делом протеране, а делом су самостално напустиле област Палестине у време проглашења Израела и израелско-арапског сукоба 1948. године. Изузетно бројне, оне су деценијама боравиле на простору суседних муслиманских држава, попут Јордана и Либана. Временом су се организовале, политички и војно, у **Палестинску ослободилачку организацију (ПЛО)**. Ова организација бори се за независност и међународно признање Палестине. Током друге половине 20. века организовала је низ терористичких напада у Израелу и широм света, нападајући Израелце и покушавајући да придобије пажњу међународне заједнице. На челу ПЛО дуги низ година налазио се **Јасер Арафат**. У израелско-палестинском сукобу САД су снажно подржавале Израел, док су Палестинци уживали симпатије и подршку Покрета несврстаних. У првој половини деведесетих година, Јасер Арафат и Јицак Рабин, израелски премијер, потписали су неколико споразума којима су привремено смањене тензије на Блиском истоку. Ипак, **блискоисточни конфликт** не сматра се окончаним, а до нових сукоба долазило је и у овом веку.

Корејски рат (1950–1953)

Први локални сукоб који је имао „хладноратовски“ карактер био је **грађански рат у Кореји**. Након ослобађања од Јапана, Кореја је била окупирана и подељена на северни део (совјетска окупациона зона) и јужни део (америчка окупациона зона). Северна Кореја, која се налазила под влашћу комунистичког вође Ким Ил Суна напала је, 1950. године, Јужну Кореју. Северна Кореја уживала је подршку СССР-а и Кине у наоружању и логистици, док су Јужну Кореју подржале САД. Након великих губитака на обе стране у јулу 1953. године потписано је примирје и успостављена демилитаризована зона између две Кореје. Ова зона и данас представља границу између две државе, које никада нису потписале мировни уговор. У Северној Кореји је већ деценијама на власти диктатура потомака Ким Ил Суна, док се Јужна Кореја временом развила у демократску и индустријски развијену државу.

Корејка са дететом у току рата

Карта поделе Корејског полуострва

Кубанска криза (1962. година)

СССР и САД су биле у отвореном непријатељству и учествовале на супротстављеним странама у низу локалних сукоба током Хладног рата. Човечанство је зазирало од могућности њиховог директног сукоба, јер би употреба нуклеарног наоружања могла да доведе до уништења живота на целој планети Земљи. Свет се нашао на ивици управо таквог сукоба током лета 1962. године, у време тзв. **Кубанске ракетне кризе**. Куба, карибско острво у непосредној близини САД, деценијама је било под америчким економским и политичким утицајем. Током педесетих година, корумпирани кубански режим свргнут је са власти у револуцији коју је предводио **Фидел Кастро**. Свргнути режим покушавао је да се врати на власт уз помоћ САД, док се Кастро, комуниста, обратио за помоћ СССР-у.

Сателитски снимак ракетних положаја на Куби

Фидел Кастро и Никита Хрушчов

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Вијетконг (Народни фронт за ослобођење Јужног Вијетнама) била је комунистичка револуционарна оружана организација која је деловала у Вијетнаму и Камбоџи.

У периоду од јула до октобра 1962. године СССР је, тајно, на Кубу пребацио више десетина борбених авиона, противавионског оружја и ракета са нуклеарним главама. Половином октобра, амерички шпијунски авиони снимали су изградњу ракетних постројења на Куби усмерених према територији САД. Американци су направили поморску блокаду острва и претили бомбардовањем. У веома напетом ситуацији, која је трајала десетак дана, криза је решена разменом писама и договором **Џона Кенедија**, председника САД, и совјетског лидера **Никите Хрушчова**. СССР се обавезао да ће демонтирати и вратити своје оружје, као и да неће постављати ново, док су се САД обавезале да ће укинути блокаду и да неће војно напасти Кубу.

Вијетнамски рат (1955–1975)

Оружани сукоб који је започео након деколонизације Вијетнама временом се развио у један од најдужих и најкрвавијих локалних ратова вођених у хладноратовском периоду. Северни Вијетнам, којим су управљали комунисти и који је уживао подршку СССР, НР Кине и Северне Кореје, био је на прагу уједињења земље под својом контролом када су се половином шездесетих година у рат директно умешале САД. У Јужни Вијетнам је, 1965. године, пристигло 175.000 америчких војника, чији је број временом нарастао на око 500.000. Сукоб се преливао и на суседне територије Лаоса и Камбоџе, које су такође контролисали комунисти, савезници Северног Вијетнама. Рат је однео више милиона цивилних жртава и велике војне жртве на обе зарађене стране. Против учешћа америчке војске у рату развио се снажан омладински покрет у САД, па је председник **Ричард Никсон**, под притиском јавности, донео одлуку да повуче америчке снаге 1973. године. Након успешне офанзиве Северног Вијетнама на јужну престоницу Сајгон 1975, овај град је променио име у Хо Ши Мин и, 1977. године, проглашена је Социјалистичка Република Вијетнам. Вијетнамски рат представљао је пораз САД, јер су америчке снаге повучене, а њени савезници поражени у рату.

Амерички војници у Вијетнаму

Герилски борци Вијетконга

Иранска револуција и Иранско-ирачки рат

Иран је, у годинама након Другог светског рата, био под влашћу шаха Мохамеда Резе Пахлавија. Шах је водио секуларну, прозападну политику и ограничавао утицај верских вођа. Управо један такав вођа, Ајатолах Рухолах **Хомеини**, повешће дуготрајну акцију за свргавање шаха са власти. Хомеини се залагао за строго поштовање Шеријата – исламског обичајног права и стварање теократске, исламске републике. Он је покренуо **Исламску револуцију** 1978. године, чији је циљ био освајање власти и протеривање страног фактора из политичког и привредног живота Ирана. Годину дана касније, шах је био принуђен да напусти земљу, а у Ирану је проглашена исламска република.

Ајатолах Хомеини имао је жељу да исламску револуцију прошири и изван територије Ирана. У суседном Ираку на власти је била социјалистичка партија, на челу са **Садамом Хусеином**. Хусеин је желео да искористи подршку коју су му пружали и Запад и СССР, као и међународну изолованост револуционарног режима у Ирану. У јесен 1980. године напао је Иран, чиме је почео Иранско-ирачки рат, који је трајао осам година и однео велике жртве на обе стране. У рату је коришћено хемијско оружје, чија је употреба била забрањена међународним конвенцијама. Такође, огроман број иранских дечака узимао је оружје и гинуо у сукобима. Мир је потписан 1988. године, и у овај регион упућене су снаге ОУН. Границе држава нису се много промениле, а цена рата је мерена у милионима жртава и стотинама милијарди долара учињене штете и губитака од продаје нафте и њених деривата.

Рат у Авганистану (1979–1989)

У Авганистану, азијској држави која се граничила са СССР-ом, 1978. године извршен је државни удар од стране официра и политичара. Нова влада заузела је просовјетски курс и почела са спровођењем социјалистичке револуције. Реформе које је влада вршила биле су у великој супротности са исламским веровањима и традицијом Авганистана, због чега се убрзо створило јако упориште противника владе и реформи. Побуну су предводили **муџахедини**, исламски фундаменталисти и герилци, који су се кретали по тешко приступачним пределима земље и нападали провладине снаге. Авганистанске власти позвале су СССР у помоћ и, од 1979. године, совјетске снаге су биле размештене у овој држави. Совјетски војници ратовали су против муџахедина, а страдали су и цивили који су подржавали исламисте.

ПОЈМОВНИК

Ајатолах – врховни верски вођа и ауторитет у шиитском исламу. Ову титулу могу носити само они који заврше посебне верске школе у иранском граду Кому. Сматрају се учитељима и тумачима вере.

Теократија – облик државног уређења у коме религија има доминантну улогу. У теократским државама закони се заснивају на верским учењима, а свештенство ужива посебан углед и привилегије у друштву.

Ајатолах Хомеини

Муџахедини у Авганистану 1985. године

САД, Велика Британија и Пакистан пружали су снажну подршку муџахединима, и у јавности представљали рат у Авганистану као совјетску агресију. Совјети нису били успешни: њихова војска тешко се борила са герилцима, а совјетска артиљерија, тенкови и авијација нису били ефикасни у таквом ратовању. Након дугих преговора, одлучено је да се совјетске снаге повуку почетком 1989. године, а у Авганистан је била послата војна мисија ОУН. Као и Американци у Вијетнаму, и Совјети су поражени у једном дуготрајном герилски вођеном рату. Авганистански рат довео је до буђења исламског фундаментализма и дестабилизације односа у Совјетском Савезу.

САЖЕТАК

У периоду Хладног рата свет је био подељен по идеолошким и политичким линијама раздвајања. Капиталистичке земље следиле су САД, а социјалистичке СССР. Велики број земаља које нису желеле блоковске поделе, већ развој и очување самосталности, приступио је Покрету несврстаних, чији ја прва конференција одржана у Београду 1961. године.

Хладноратовска епоха била је пуна локалних сукоба у које су се мешале суперсиле. Први такав сукоб био је рат у Кореји (1950–1953). Вијетнамски рат (1955–1975) био је посебно дуг и мукотрпан, а САД су се повукле из рата 1973. године, не успевши да остваре своје циљеве у њему. На сличан начин повукао се и СССР из совјетско-авганистанског сукоба (1979–1989). Врхунац тензије у Хладном рату достигнут је у време Кубанске ракетне кризе, у јесен 1962. Тада се свет нашао на рубу директног сукоба између САД и СССР-а, али су Кенеди и Хрушчов успешно договорили мирно решење кризе.

Сукоб на Блиском истоку, започет стварањем државе Израел 1948. године, траје и данас. Посебно су значајни израелско-арапски сукоб (1948–1949), Шестодневни рат (1967) и Јомкипурски рат (1973–1979), у којима је Израел успешно увећавао своју територију и задавао поразе суседним арапским државама. Као и сукоб на Блиском истоку, Иранска револуција и даље траје и оптерећује међународне односе. Први покушај ширења исламске револуције пропао је током Иранско-ирачког рата (1980–1988).

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Нацртај у свеску временску ленту и у њу упиши све међународне конфликте наведене у овој лекцији.
2. Ко је иницирао стварање Покрета несврстаних? За која начела се залагао овај покрет?
3. Шта је узрок криза на Блиском истоку и који су били најзначајнији оружани сукоби на том подручју?
4. Који је био циљ америчке интервенције у Вијетнаму, а који совјетске интервенције у Авганистану, и како су се оне завршиле?
5. Шта знаш о Иранској револуцији и рату Ирана против Ирака?

ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У ХЛАДНОМ РАТУ

„три света“ / грађанска права / сегрегација / апартхејд / дисиденти / Трећа индустријска револуција / популарна култура / соцреализам

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Период Хладног рата био је раздобље динамичног технолошког напретка, освајања грађанских права и слобода, развоја популарне културе и њене широке доступности. Истовремено, то је био период у коме су политика и идеологија снажно утицале на све сфере културе и уметничког стваралаштва, као и на спорт и свакодневни живот становника.

Подела на три света

Изражене разлике у идеологији, степену технолошког и економског развоја, друштвеном уређењу и спољној политици довели су, у време Хладног рата, до поделе готово свих држава у тзв. **три света**.

Први (индустријски) свет чиниле су индустријски развијене земље Западне Европе и Северне Америке. Њима је било заједничко капиталистичко друштвено уређење. Политички живот био је организован по принципу вишестраначке парламентарне демократије, док се привреда темељила на приватној својини и била оријентисана ка слободном тржишту.

Други свет чиниле су државе социјалистичког друштвеног уређења. Заједничка им је била идеологија марксизма (примењена у разним варијантама), као и апсолутна власт комунистичке партије. Политички систем био је једнопартијски, а привреда планска. Средства за производњу, као и сам производни процес, контролисала је држава. Већина држава тзв. Другог света следила је Совјетски Савез у спољној политици.

Трећи свет чинио је изузетно велики број држава са простора Азије, Африке и Јужне Америке. Многе од њих настале су током деколонизације и нису имале изграђене државне институције. Привреда ових земаља била је неразвијена („у развоју“) и велики део становништва живео је у тешким условима и сиромаштву. Непостојање демократских институција и утицај великих сила често су доводили до тога да се у оваквим државама на власти наметну диктаторски режими или војне хунте.

Борба за грађанска права и слободе

Период Хладног рата био је раздобље борби за **грађанска права** и слободе, како у развијеним и социјалистичким, тако и у државама тзв. Трећег света. Иако се свет након 1945. године развијао на антифашистичким вредносним основама, у многим друштвима вођене су борбе како би се превазишли остаци прошлих времена и система, оличени у расизму, дискриминацији, нетолеранцији.

ПОЈМОВНИК

Сегрегација је раздвајање и дискриминисање група људи или појединаца, на основу критеријума везаних за расу, вероисповест или припадање некој друштвеној групи. У Алабама и другим државама на југу САД, сегрегација, тј. одвајање Афроамериканца од белачког становништва, било је прописано законом и њено непоштовање се кажњавало.

Роза Паркс

У Сједињеним Америчким Државама, које су словиле за једну од најдемократскијих држава на свету, током педесетих и шездесетих година, вођена је битка за једнакост свих грађана, тј. престанак **сегрегације** и дискриминације становништва афричког порекла (Афроамериканца, црнаца). До тада, у појединим деловима САД, њима је било забрањено да купују у продавницама за белце, као и да слободно одабирају место седења у јавном превозу. Њихова деца ишла су у одвојене школе, а у Алабама и другим јужним државама САД, полиција и правосудје нису штитили права Афроамериканца, већ су учествовали у њиховом малтретирању. Одлучна борба за грађанска права Афроамериканца почела је 1955. године, када је **Роза Паркс**, радница робне куће из Монтгомерија (Алабама, САД), одбила да

уступи место белом путнику и била ухапшена због тога. Уследио је бојкот јавног превоза у Монтгомерију који је трајао дуже од годину дана, након чега је Врховни суд САД донео пресуду која је сегрегацију прогласила неуставном. Протест који је почео хапшењем Розе Паркс изнедрио је једног од најзначајнијих бораца за људска права, **Мартина Лутера Кинга**.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Из говора Мартина Лутера Кинга током Марша на Вашингтон, августа 1963. године:

(...) Мој сан је да на црвенкастим њројланцима Џорџије, једној дана, за столом брајски седе синови некадашњих робова и синови некадашњих робовласника. Мој сан је да Мисисипи, држава која јори од неправде, једној дана њостане оаза слободе и њравде. Мој сан је да моје чејворо деце (Јоланда, Бани, Декстер Ској, Марџин III) једној дана живе у земљи где ће људи о њима судиџи не на основу боје коже, већ на основу њиховој каракџера. (...) Исџину њо којој смо сви сџворени једнаки, не џреба доказиваџи. (...) Имам још један сан. Он је дубоко укореењен у америчком сну. Сањам да ће ова нација једној дана усџаџи, како би уживала у снази својих чланова. Имам сан...

ЖИВОТОПИС

Мартин Лутер Кинг био је баптистички свештеник и борац за грађанска права у САД. Као веома даровит говорник повео је Афроамериканце у борбу за грађанска права, организујући масовна окупљања, примењујући грађанску непослушност и ненасилне методе протеста. Своје политичко деловање обликовао је под снажним утицајем Махатме Гандија. У тзв. Маршу на Вашингтон 1963. године успео је да окупи око 250.000 људи на протесту, пред којима је одржао чувени говор „Имам сан“. Те године магазин *Тајмс* прогласио га је за личност године, а 1964. добио је Нобелову награду за мир. Убијен је у атентату 1968. године.

Мартин Лутер Кинг

Сегрегација која је постојала на југу САД није била једина у хладноратовском свету. Још виши степен сегрегације и дискриминације црначког становништва постојао је у **Јужноафричкој Републици**. Тамо је на снази од 1948. године био тзв. **апартхејд**, званична политика одвајања становништва на расној основи. Белачка мањина имала је сву власт, а црначка већина била је потпуно обесправљена.

Апартхејд и власти Јужноафричке Републике много пута су били предмет осуда у ОУН и светској јавности, али је било потребно дуже од 40 година како би се овај дискриминаторски систем демонтирао и заменио демократским. Централна личност у том процесу био је **Нелсон Мандела**, правник, борац за људска права и револуционар, који је због свог политичког деловања у затвору провео пуних 27 година.

У земљама Варшавског споразума такође се одвијала борба за грађанска права и слободе. Једнопартијски политички системи ограничавали су право слободе говора, деловања и кретања великом броју грађана Источне Европе. Безбедносне службе, попут КГБ-а у Совјетском Савезу или Штазија у Источној Немачкој, пратиле су активности свих грађана за које се сумњало да би могли бити политички противници владајућег режима. Многи грађани хапшени су због критиковања власти и осуђивани на дуге затворске казне. Против тога су јавно иступали **дисиденти**: интелектуалци, уметници и активисти, који су се залагали за престанак репресије и поштовање грађанских права и слобода. Многи од њих су своје деловање „платили“ боравком у затвору и прогоном од стране режима. Посебно током осамдесетих година, око дисидената су формирана језгра будућих грађанских странака, које ће, на првим слободним изборима 1989. године и касније, сменили комунистички режим. Међу значајнијим дисидентима истичу се **Андреј Сахаров**, совјетски нуклеарни физичар, **Александар Солжењин**, совјетски књижевник, **Вацлав Хавел**, чешки књижевник, касније председник Чехословачке и Чешке Републике и **Лех Валенса**, вођа пољског синдиката Солидарност и потоњи председник Пољске.

Дисиденти: Андреј Сахаров (а), Лех Валенса (б) и Вацлав Хавел (в)

Освајање свемира и трећа индустријска револуција

Технолошки напредак остварен у војној индустрији током Другог светског рата одиграо је пресудну улогу у тзв. свемирској трци, вођеној између СССР и САД током првих деценија Хладног рата. Совјети су послали први сателит и првог човека у свемир. Сателит „Спутњик“ лансиран је у земљину орбиту 1957, а **Јуриј Гагарин**, први космонаут, 1961. године успешно је летео у васиону и вратио се на Земљу.

ЖИВОТОПИС

Нелсон Ролилала Мандела (1918–2013) био је јужноафрички адвокат и борац за људска права. Од почетка апартхејда био је његов најистакнутији противник и више пута је хапшен. Осуђен је на доживотну казну затвора 1962. године. Постао је симбол отпора Јужноафриканаца и борбе за грађанска права. Упркос нарастајућим тензијама, које су претиле да прерасту у расни грађански рат у Јужноафричкој Републици, Мандела је одбијао помиловање и договор са режимом, захтевајући потпуно укидање апартхејда. Ослобођен је из затвора 1990. године. Нобелову награду за мир добио је 1993, а 1994. године победио је на првим слободним изборима у Јужноафричкој Републици и постао њен председник.

Нелсон Мандела

Американци су први стигли на Месец, током мисије Аполо 11 реализоване 1969. године. Том приликом, амерички космонаут **Нил Армстронг** постао је први човек који је крочио на Месец и уопште ходао изван планете Земље.

Јуриј Гагарин (1961)

Мисија Аполо 11:
Армстронг, Колинс и Олдрин

ПОЈМОВНИК

Конзумеризам представља преоптерећеност куповином и поседовањем материјалних добара. Као друштвена појава првобитно се развио у САД 60-их година, а данас доминира целом планетом. Услед реклама и менталитета потрошачког друштва код многих људи створен је осећај да њихова срећа и друштвени углед зависе од материјалних добара које поседују и средстава које потроше на различите услуге.

Технолошки напредак није коришћен само у освајању свемира и трци у наоружању. Још од шездесетих година у употребу се уводи аутоматизована производња, која омогућује поузданију израду и већи број производа у односу на процес ручне и традиционалне машинске производње. Програмирана постројења са аутоматским и полуаутоматским производним погонима представљала су увод у тзв. **Трећу индустријску револуцију**. Њиховим даљим развојем дошло је до развоја рачунарства, дигитализације и роботизације производње. Овај напредак омогућио је масовну и јефтину производњу, што је, са друге стране, омогућило и широку доступност техничких уређаја и помагала становништву. Тако су у већину светских домаћинстава доспели: телевизор, музички уређаји, електрични шпорет, машине за прање рубља и судова. У развијеним државама постало је уобичајено да свака породица поседује сопствени аутомобил, или више њих. Доступност производа утицала је на развој конзумеризма, тј. потрошачке културе. У последњим деценијама Хладног рата дошло је и до развоја рачунарства и почетка употребе интернета, али ће ове технолошке иновације своју пуну примену достићи тек крајем 20. и почетком 21. века.

Популарна култура

Напредак технологије и масовна производња омогућили су да у већину светских домаћинстава доспеју уређаји за пријем радио и телевизијског сигнала, а касније и уређаји за репродуковање звука и видео-снимака. Тиме је постављен темељ за снажно ширење **популарне културе**. Ова форма културе намењена је свакодневnoj употреби од стране широких слојева становништва и стварана је са циљем да буде пријемчива најширој публици.

Поједини музички састави, попут ливерпулских *Биџлса* (*The Beatles*), стекли су планетарну популарност и били слушани у најудаљенијим деловима света још током шездесетих година.

Биџлси (1964)

У деценијама које су уследиле, постало је сасвим уобичајено да најпопуларнији музички састави или самостални извођачи одржавају светске турнеје и наступају широм планете, што је у ранијим епохама било незамисливо. Најтиражнији носачи звука (било да је реч о плочама или компакт-дискovima) продавани су у тиражима од више десетина милиона копија, а исту славу стекли су и најпопуларнији филмови. Дошло је и до наглог развоја **масовних медија (мас-медија)**. Они ће, у годинама које су уследиле, пресудно утицати на ширење потрошачке културе и различите врсте опредељења младих генерација.

ЖИВОТОПИС

Енди Ворхол (1928–1987) је био амерички сликар, режисер, публициста и глумац. Истакао се као један од твораца и најпознатијих уметника „поп-арта“. Током шездесетих и седамдесетих година сликао је конзервиране производе, новац, филмске и музичке звезде, државнике. У свом атељеу „Фабрика“ окупљао је алтернативну уметничку сцену Њујорка. Режирао је већи број кратких и уметничких филмова и сарађивао са музичким звездама, попут бендова *Ролини Сџоунс* и *Велвеј Андерграунд*. Преминуо је у Њујорку 1987. године.

Енди Ворхол

Иако је главна одлика **популарне културе** њена усмереност ка тржишту, током Хладног рата она је коришћена и као средство ширења пропаганде, али и као средство политичког протеста. Овај процес се најбоље уочава у односу према Вијетнамском рату. У време трајања рата велики број популарних музичара залагао се за повлачење САД из Вијетнама, а неки од највећих рок фестивала, попут фестивала у Вудстоку 1969. године, имали су јасан антиратни карактер. С друге стране, америчка филмска продукција имала је сложенији однос према Вијетнамском рату. Филм *Зелене берейке* (1968) чувеног америчког глумца и продуцента Џона Вејна подржавао је учешће САД у рату, док су у филму *Ловац на јелене* (1978) војници Вијетконга представљени као злочинци који се садистички иживљавају над америчким ратним заробљеницима. У неким каснијим остварењима, попут филмова *Айокалийса данас* (1980) Френсиса Форда Кополе и *Вог* (1986) Оливера Стоуна, више пажње било је посвећено моралним дилемама војника, бесмислу рата и ужасним сценама страдања младих људи.

ПОЈМОВНИК

Масовни медији (мас-медији) обухватају све медије (штампу, радио, ТВ, музику, филм, интернет) који су прилагођени широкој публици. Од времена Хладног рата они утичу на јавно мњење, настајак и ширење глобалних трендова, развој потрошачке културе. Масовни медији омогућили су да одређени садржаји стигну до сваког домаћинства на свету. Истовремено, њихов утицај је и штетан, јер смањује индивидуалност и намеће трендове које већина људи (маса) следи.

а)

б)

в)

Плакати:

- а) „Три дана мира и музике“ за Вудсток,
- б) за *Ловац на јелене*,
- в) за филм „Вог“

Соцреализам

У социјалистичким државама развој популарне културе одвијао се под идеолошким и политичким надзором. У државама Варшавског уговора, али и Југославији, НР Кини и другим социјалистичким земљама, након Другог светског рата развијан је социјалистички реализам или **соцреализам**. Овај уметнички правац настао је у СССР-у и био званична културна политика ове државе дуже од пола века. Испољавао се у архитектури, сликарству, књижевности, музици и примењеној уметности. Доминантни мотиви соцреалистичке уметности били су везани за личности комунистичких вођа, модернизацију, индустријализацију, партизанско ратовање. Ова уметност била је у потпуности прожета комунистичком идеологијом и служила је за слављење социјалистичких режима.

Сергеј Маљутин, *Партизан*

Соцреалистички споменик у Софији

Спорт и политика

Хладноратовске поделе, локални оружани сукоби и непрестано надметање суперсила, одразили су се и на спортска боришта и манифестације. Посебно се такав утицај осетио на **Олимпијским играма (ОИ)**, најзначајнијем и најугледнијем спортском такмичењу. На Олимпијади у Минхену 1972. године група палестинских терориста ушла је у олимпијско село и убила 11 израелских спортиста. Терористи, чланови организације „Црни септембар”, узели су израелске олимпијце за таоце и захтевали ослобађање палестинских затвореника из израелских затвора. Већина терориста и сви таоци убијени су када су полицијске снаге покушале да интервенишу. Овај догађај из септембра 1972. године познат је и као „**минхенски масакр**”. Он је представљао најтрагичније мешање политике у племениту традицију олимпизма, али нажалост, не и једино током Хладног рата. Летње ОИ 1980. године одржавале су се у Москви, престоници СССР-а. То је био први пут да се ОИ одржавају у Источној Европи и у једној социјалистичкој држави. Користећи рат у Авганистану као повод, САД су отказале учешће на играма, а у томе су их следиле још 63 државе. Наредне ОИ, одржане у Лос Анђелесу 1984. године, заузврат је бојкотовало 14 социјалистичких земаља, на челу са СССР, Источном Немачком и Кубом.

МОСКВА 1980

Симболи ОИ у Москви 1980. и Лос Анђелесу 1984. године

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Допинговање спортиста у Источној Немачкој

Жеља за постизањем врхунских спортских резултата, која је у хладноратовској клими значила и национални и блоковски престиж, довела је до систематских злоупотреба у припреми и тренингу спортиста Источне Немачке. Током пуне две деценије ови спортисти, њих најмање 10.000, били су допинговани како би на међународним такмичењима били успешнији од спортиста са Запада. Иза систематског допинга такмичара, који је почињао још у годинама пре пубертета, стајале су државне здравствене установе, Штази – државна безбедност, и највећи спортски клуб, „Динамо“ из Дрездена. Многи спортисти нису ни били свесни да узимају недозвољене супстанце и по завршетку својих каријера суочавали су се са тешким здравственим проблемима. Због тога је у низу судских процеса након 2000. године, на финансијске и казне затвора, осуђено више спортских руководиоца некадашње Источне Немачке.

САЖЕТАК

Током Хладног рата развијене индустријске државе Запада сматране су тзв. „првим светом“, социјалистичке државе „другим“, док је већина азијских, афричких и јужноамеричких земаља сматрана „трећим светом“. У многим државама у овом раздобљу вођена је борба за грађанска права и слободу. У САД је током педесетих и шездесетих година покрет за грађанска права успео да победи сегрегацију и изједначи Афроамериканце у свим правима са остатком грађана. У Јужноафричкој Републици тај процес трајао је знатно дуже због снаге апартејда. Грађани социјалистичких држава борили су се за слободу говора и против репресије комунистичких режима. Велики технолошки напредак омогућио је одлазак човека у свемир, али и Трећу индустријску револуцију – масовну производњу техничких уређаја и њихов пласман у домаћинства широм света. То је утицало на појаву конзумеризма, али и ширење популарне културе. Хладноратовска политичка клима утицала је на уметничко стваралаштво, али и на спорт и свакодневни живот грађана.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Које су државе сматране земљама првог, а које другог и трећег света?
2. Шта је сегрегација и које примере борбе против сегрегације знаш?
3. Када се одиграла Трећа индустријска револуција и које су биле њене последице?
4. Шта је соцреализам?
5. Одгледај савремени немачки филм *Животи и други*. Разговарај са наставником и другим ученицима о утиску који је тај филм оставио на тебе.

ХЛАДНИ РАТ У ЕВРОПИ

Хладни рат / Резолуција Информбироа / Имре Нађ /
Александар Дубчек / Михаил Горбачов / Перестројка / Гласност /
Маршалов план

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Берлински зид и бекства са Истока на Запад

Берлински зид изградиле су власти Источне Немачке у августу 1961. године, како би своју територију физичком баријером одвојиле од Западног Берлина. На бетонском зиду, дугачком преко 150 км, местимично се налазила бодљикава жица и стално је био под стражом, чији је задатак био да спречи бекство становника Источне Немачке на Запад. Током 28 година постојања зида забележено је око 5.000 успешних бекстава, док је најмање 200 људи убијено од стране источнонемачких снага приликом покушаја преласка.

Берлински зид (1961–1989)

Стражарска кула за
спречавање преласка

Хладни рат је почео и завршио се на Старом континенту. Европа је готово пола века била подељена „гвозденим завесом“ и односи између супротстављених блокова били су веома заоштрени. Иако није дошло до избијања ратова, у више наврата одиграле су се војне интервенције СССР-а, који је код својих савезника гушио сваки покушај реформи или напуштања блоковске политике. Алтернативу совјетској политици „чврсте руке“ представљало је слободно економско удруживање европских држава и њихова сарадња на равноправним основама. Тако је настала Европска економска заједница, из које се временом развила Европска унија.

Совјетске војне интервенције у Европи

Совјетски Савез контролисао је своју сферу утицаја политиком чврсте руке. Совјети нису дозвољавали својим европским савезницима да развијају економију и производњу у складу са сопственим потребама или амбицијама. Уместо тога, они су производили робу која је била потребна СССР-у, а заузврат од њега добијали енергенте и друге производе по повлашћеним ценама. То је често доводило до несташница различитих намирница у земљама Источног блока. Ово је за последицу имало мањи квалитет живота становништва, посебно у односу на добро снабдевени Запад. Становници европских земаља које су биле под контролом СССР-а често су се исељавали на Запад, понекад излажући свој живот великој опасности само да би напустили земље под совјетским утицајем.

СССР је настојао да угуши сваку могућност напуштања блоковске политике и спровођења друштвено-економских реформи код својих европских савезника. Први сукоб догодио се 1948. године, када је услед низа нерешених проблема у међудржавним односима донета тзв. **Резолуција Информбироа**. Стаљин и руководства других комунистичких држава осудили су понашање Јосипа Броза и југословенског вођства, захтевајући њихову смену. СССР је извршио концентрацију својих трупа на југословенским границама. У атмосфери напетости и ишчекивања рата, југословенско руководство добило је помоћ Запада, па је напад Совјета изостао. Политички односи са СССР-ом нормализовали су се тек након Стаљинове смрти.

Југославија је, међутим, била међу ретким земљама које су избегле совјетску интервенцију. Совјетске трупе су велике радничке и грађанске демонстрације у Источној Немачкој угушиле у крви 1953. године. Половином педесетих година мађарски комунисти на челу са **Имре Нађом** захтевали су више политичких слобода, одлазак совјетских снага из њихове земље, а у једном часу и напуштање Варшавског пакта. Велики број Мађара подржавао је ове захтеве, али су совјетске трупе, 1956. године, интервенисале у Мађарској. Нађ је ухапшен и погубљен. До совјетске интервенције дошло је и 1968. године у Чехословачкој. Лидер чехословачких комуниста **Александар Дубчек** спроводио је реформе са циљем либерализације земље и стварања „социјализма са људским ликом“. Након што, после више опомена из Москве, није одустао од спровођења такве политике, у августу 1968. године трупе СССР и других земаља Варшавског споразума окупирале су Чехословачку, а Дубчека ухапсиле.

а)

б)

Совјетски тенкови: а) у Будимпешти 1956. и б) у Прагу 1968. године

Западна Европа у Хладном рату

Велика разарања на простору централне и западне Европе током Другог светског рата имала су огромне последице по економију европских земаља. Како би помогле обнову Европе, одвојиле европске државе од совјетског утицаја и увеле их у своју интересну сферу, САД су представиле дугорочни програм под називом „**Маршалов план**“. Овим планом је европским државама давана помоћ у храни, техничким средствима, новцу и кредитима. Државе Источног блока одбиле су ову помоћ под притиском СССР-а, док је највећи део Западне Европе обновљен управо захваљујући Маршаловом плану. САД су своју хладноратовску политику на Старом континенту спроводиле и служећи се **Трумановом доктрином**. Ова политичка доктрина носи име по америчком председнику Харију С. Труману, који ју је 1947. године и представио јавности. Подразумевала је пружање материјалне помоћи државама које су одбациле утицај СССР и спречиле долазак комуниста на власт. На овај начин су на страну НАТО половином 20. века привучене Грчка и Турска.

Хладни рат и заједнички економски интереси допринели су историјском помирењу (Западне) Немачке и Француске, које су се непрестано сукобљавале још од краја 18. века.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Брежњевљева доктрина

Формални повод за све интервенције СССР-а у Источној Европи била је наводна опасност од контрареволуције у социјалистичким земљама. Совјетски лидер Леонид Брежњев истакао је да СССР и друге социјалистичке земље имају право да интервенишу у тим случајевима. У пракси, то је значило да ниједна чланица не може својеволно да напусти Варшавски споразум, нити да угрози доминацију комуниста на власти. Ова доктрина коришћена је као оправдање за совјетске интервенције у Чехословачкој и Авганистану.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Из говора Брежњева на конгресу Пољске КП, новембар 1968:

*Када снаге које су не-
иријашељи социјализма
покушају да преокрену
развој неке социјали-
стичке земље у правцу
капитализма, то није
само проблем те земље,
већ заједнички проблем и
брига свих социјалистич-
ких земаља.*

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

*Главни елементи било које
политике САД према СССР-у
мора бити дугорочно,
стабилно али чврсто
и одређено, ограничавање
руских експанзионистичких
тенденција.*

Џорџ Кенан, амерички
дипломата, 1947. године

Застава Европске заједнице за угаљ и челик

ЖИВОТОПИС

Михаил Горбачов (1931)

био је совјетски комунистички руководилац, који се налазио на челу СССР од 1985. до 1991. године. Политичким и економским реформама покушао је да преобрази СССР и спречи распадање социјалистичког система. Реформе, међутим, нису дале очекиване резултате и само су продубиле политичке кризе у Источном блоку. Горбачов није покушавао да силом и репресијом одржи Варшавски пакт на окупу и дозволио је народима Источне Европе да сами, на слободним вишестраначким изборима, одлуче о будућности и уређењу својих земаља. Због попуштања репресивних стега стекао је велике симпатије у политичким круговима и јавности Запада. Добио је Нобелову награду за мир 1990. године. СССР је формално престао да постоји Горбачовљевом оставком на место председника, 25. децембра 1991. године.

Реализација нових односа и сарадње почела је 1951. године стварањем Европске заједнице за угаљ и челик, чије су чланице биле Западна Немачка, Француска, Италија, Белгија, Холандија и Луксембург. Ове државе су, потом, у Риму 1957. године, створиле заједничко европско тржиште – Европску економску заједницу. Државе чланице усклађивале су своје законе у области економије, а циљ оваквих интеграција био је слободан проток људи, робе, новца и идеја. Следећи корак било је стварање **Европске заједнице (ЕЗ)** у лето 1967, којој су 1973. године приступиле Велика Британија, Република Ирска и Данска.

Михаил Горбачов и нови политички курс СССР

Разлике у богатству и развијености између блокова биле су све израженије са протоком времена. СССР је све теже пратио САД у трци за наоружањем и развоју нових технологија, док је животни стандард на Западу био знатно већи у односу на земље Варшавског споразума. У таквим околностима, на чело СССР-а је 1985. године дошао **Михаил Горбачов**. Он је покушао да спроведе корените политичке и економске реформе. Политичке промене спровођене су под паролом: **„Гласност“ („Отвореност“)** и подразумевале су либерализацију. Укинута је цензура, дозвољена слобода говора, ослобођен је један број политичких затвореника и уведена слобода избора на извесним нивоима власти. Горбачовљеве економске реформе познате су под називом **„Перестројка“** (престројавање или обнављање). Низом економских мера уведени су елементи слободног тржишта у до тада строго контролисаном планској привреди СССР-а. На совјетску економију имао је утицај и споразум о смањењу броја нуклеарних глава, који је Горбачов 1987. године склопио са Роналдом Реганом, председником САД, чиме је практично престала трка у наоружавању између суперсила.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Хаварија у нуклеарној електрани Чернобил

Почетком владавине Михаила Горбачова, у области Припјата, на северу Украјине, догодила се хаварија нуклеарног реактора у електрани Чернобил, 26. априла 1986. године. Ослобођена је огромна количина смртоносне радијације, која је изазвала до тада невиђену еколошку катастрофу. Неколико стотина радника електране, спасилаца и ватрогасаца који су радили на санирању места хаварије преминуло је у року од неколико дана. Совјетске власти евакуисале су сва насеља у кругу од 30 км. Знатно увећан степен радијације измерен је широм Европе. Последице ове еколошке катастрофе нису потпуно сагледане ни до данас, али је у многим областима СССР-а дошло до значајног повећања броја оболелих и преминулих од различитих облика канцера. Научници који се баве нуклеарном енергијом проценили су да ће загађење воде и земље у околини Чернобилја нестати тек за 800 до 1.000 година. Након хаварије и експлозије реактора, совјетске власти покушале су да прикрију размере штете од међународне јавности, како би очувале престиж, али нису успеле у томе.

Крах социјализма у Европи и крај Хладног рата

Све израженије заостајање за Западом у нивоу индустријске производње, технолошке развијености и квалитета живота распламсавало је незадовољство које је међу грађанима социјалистичких земаља Европе тињало годинама. Горбачовљеве реформе дошле су прекасно и нису могле да зауставе растакање социјалистичког уређења пред захтевима за политичким и економским слободама. СССР је у жеку ових реформи престао да репресијом гуши демонстрације и изливе незадовољства у земљама чланицама Варшавског споразума. Дозвољено је деловање већег броја политичких странака и одржавање вишестраначких избора. Тако је, током 1989. године, дошло до пада са власти комунистичких партија у Мађарској, Пољској, Источној Немачкој, Чехословачкој, Бугарској и Румунији. Исход Хладног рата и коначни крах социјализма у Европи постао је очигледан у новембру **1989.** године, када је, након веома масовних демонстрација, срушен Берлински зид, најснажнији симбол хладноратовске поделе света. Следеће године дошло је до званичног уједињења Немачке, а Берлин је поново постао престоница.

Совјетски Савез, прва социјалистичка држава, потрајао је још кратко време након пада Берлинског зида и слома комунистичких партија на вишестраначким изборима у Источној Европи. У пролеће 1990. године из њега је иступила и своју државност обновила Литванија, а убрзо су је следиле и друге земље. Конзервативни делови војске покушали су да пучем освоје власт и силом спрече даљи распад земље 1991. године, али су пропали у свом настојању. Кључну улогу у спречавању пучиста одиграо је **Борис Јељцин**, који је убрзо постао председник Русије. Совјетски Савез је до краја 1991. године престао да постоји, а на његовој некадашњој територији настало је 15 међународно признатих држава. Тиме је званично завршен Хладни рат.

Рушење Берлинског зида (октобар–новембар 1989)

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Гвоздена завеса сјајала је дуже од 40 година. Реџи су били они који су очекивали да ће, у свом животињу, видећи њено додизање. Ипак, сасвим изненада, немојуге се дојодило!

Маргарет Тачер,
август 1990.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Прећња од избијања свейској раџа више не јојстоји.

Изјава Горбачова о крају Хладног рата, 1991.

Политичка карта након распада СССР

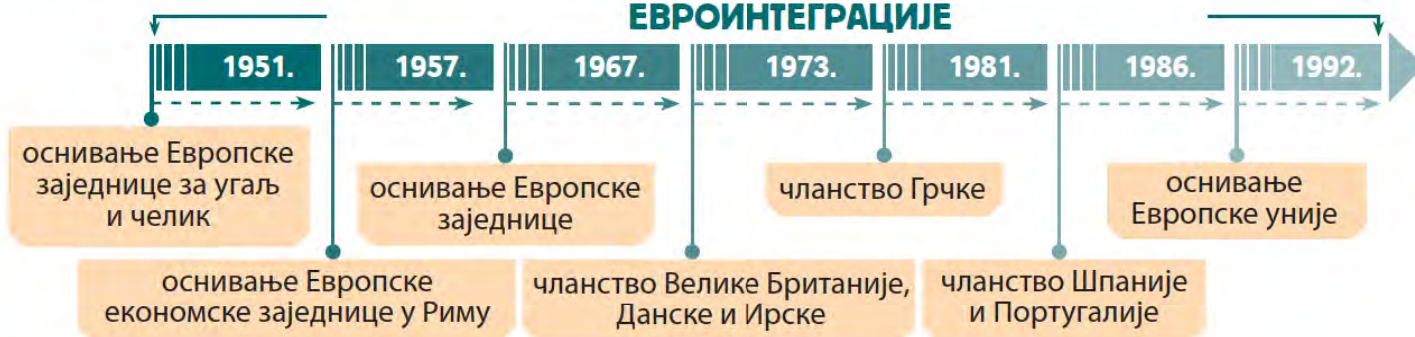

Застава Уније

Настанак Европске уније

Европска заједница наставила је да се шири током 80-их година, када су њене чланице постале Грчка, Шпанија и Португалија. Након уједињења Немачке, идеја уједињавања Европе добила је снагу. У холандском граду Мастрихту је у фебруару **1992.** године потписан уговор којим је Европска заједница преображена у Европску унију (ЕУ). Ова фаза европских интеграција разликовала се од дотадашњих, јер је ЕУ у знатно већој мери представљала политички савез. Поред економских интеграција, чланице ЕУ су од 1992. године почеле да усклађују и спољну политику, систем правосуђа, законе и мере из области безбедности и унутрашње политике. Током последњих година 20. и почетком 21. века значајан број некадашњих социјалистичких држава постале су чланице ЕУ. На тај начин, некадашња хладноратовска Европа, подељена гвозденим завесом и Берлинским зидом, поново је уједињена.

ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

САЖЕТАК

Хладни рат почео је и завршио се у Европи. Совјетски Савез покушавао је репресивном политиком да контролише своје савезнике и спречавао је реформе у државама Варшавског пакта. Совјетске трупе интервенисале су у Мађарској 1956. и Чехословачкој 1968. године. САД су на простору Западне Европе помогле обнову својих савезника Маршаловим планом и од совјетског утицаја одвојили Грчку и Турску применом Труманове доктрине. Западноевропске државе почеле су да се економски удружују од почетка педесетих година. Европска заједница за угаљ и челик ширила се и временом трансформисала у Европску заједницу, а 1992. године и у Европску унију, политички савез европских држава. Доласком Михаила Горбачова на власт у СССР-у 1985. године, почела је последња фаза Хладног рата. Горбачов је покушао да спровођењем свеобухватних политичких и економских реформи спречи даље пропадање социјалистичког система, али није успео у томе. Након попуштања репресије, већина социјалистичких земаља збацила је комунистичке партије са власти на вишестраначким изборима 1989. године. Исте године срушен је Берлински зид, а потом су уследили уједињење Немачке и распад СССР-а.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Наброј и опиши све совјетске војне интервенције на простору Европе током Хладног рата.
2. Који су били узроци незадовољства становништва источноевропских земаља и шта је захтевано?
3. Који су били циљеви Маршаловог плана и Труманове доктрине?
4. Када је настала Европска заједница, а када Европска унија?
5. Које реформе је предузео Михаил Горбачов и какве су биле њихове последице?
6. Како и зашто је дошло до распада социјалистичког система у Европи?

1. Допуни реченице тачним подацима.

Раздобље од краја Другог светског рата до распада Совјетског Савеза назива се _____ . У овом периоду настали су војно-политички савези, који се још називају и _____ . Савез на челу са САД основан је _____ и назива се _____ ; док је савез на челу са СССР-ом настао _____ године, и звао се _____ .

2. Разврстај наведене државе у војно-политичке савезе којима су припадале током Хладног рата:

Чехословачка, Француска, Велика Британија, Мађарска, Пољска, САД, СССР, Италија
НАТО: _____

Варшавски уговор: _____

3. Напиши значење наведених појмова на предвиђеним местима:

а) Деколонизација: _____

б) „Гвоздена завеса“: _____

в) Трећи свет: _____

г) Сегрегација: _____

4. Упиши годину поред наведених догађаја из Хладног рата:

а) Кубанска ракетна криза _____ б) Рушење Берлинског зида _____

в) Совјетска интервенција у Чехословачкој _____ г) стварање Израела _____

д) Прва конференција Покрета несврстаних _____

5. Допуни реченице тачним подацима.

Ратови у Кореји и Вијетнаму били су места на којима су однос снага одмеравале и суперсиле _____ и _____ , које су подржавале супротстављене зарађене стране. Рат у Кореји почео је _____ , а завршио се _____ године, док је рат у Вијетнаму трајао од _____ до _____ године. САД су изашле из Вијетнамског рата _____ године.

6. Допуни реченице тачним подацима.

Тзв. „свемирска трка“ вођена је између _____ и _____.
Први вештачки сателит у Земљину орбиту лансиран је _____ године
и звао се _____. Први човек који је летео у свемир и вратио се на
земљу био је _____. Прва посада која је слетела на Месец била је
послата из _____, а слетање се одиграло _____ године.

7. Напиши значајне године у развоју Европске уније:

Европска заједница за угаљ и челик створена је _____ године. Она се _____
године трансформисала у Европску економску заједницу, потписивањем споразума
о слободној трговини у Риму. Даљим политичким развојем створена је Европска
заједница _____ године. Коначно, потписивањем уговора у Маастрихту _____
године, Европска заједница преображена је у Европску унију (ЕУ).

8. Заокружи слово испред личности која не припада низу:

а) Мартин Лутер Кинг б) Нелсон Мендела в) Роза Луксембург г) Роза Парк

9. Допуни реченице тачним подацима.

Распад СССР почео је _____ године, проглашењем независности _____. Овај
процес окончан је подношењем оставке _____, крајем _____ године.

ПРОЈЕКТНИ ЗАДАТАК

- Подсети се градива везаног за оснивање и циљеве Покрета несврстаних.
- Запиши у свеску:
  - ко су били идејни творци овог покрета;
  - када и где је одржана прва конференција;
  - који су били принципи несврстаности.
- Пронађи на интернету додатне информације и запиши у свеску барем десет значајних чланица овог покрета.

РЕПУБЛИКА
ЈУГОСЛАВИЈА

СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЈУГОСЛАВИЈА У ХЛАДНОМ РАТУ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ФНРЈ / СФРЈ / радничко самоуправљање / резолуција ИБ /
Јосип Броз Тито / Милован Ђилас / Александар Ранковић /
МАСПОК / „Београдски либерали“

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Да би се остварио принцип суверености народа Југославије, да би Југославија представљала истинску домовину свих својих народа и да никада више не би постојала доменом било које хегемонистичке клике, Југославија се израђује и израдиће се на федеративном принципу, који ће обезбедити јуну равноправност Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца...“

Из Одлуке АВНОЈ-а о федеративном уређењу Југославије (29–30. новембар 1943. године)

Након ослобођења земље, у Југославији су уведени једнопартијски политички систем и социјалистичко друштвено уређење, а сва политичка моћ била је концентрисана у рукама Комунистичке партије Југославије (КПЈ, касније: Савеза комуниста Југославије / СКЈ) и Јосипа Броза Тита. На унутрашњем плану, тзв. Нова Југославија изграђивана је по угледу на СССР, али је већ 1948. године дошло до сукоба Броза и Стаљина. Након тога, југословенски социјализам добија сопствени израз у радничком самоуправљању, а у спољној политици Југославија постаје један од оснивача и предводника Покрета несврстаних. Уставни развој Југославије водио је даљој децентрализацији и слабљењу централне власти. У социјалистичкој Југославији било је више значајних сукоба међу комунистима, који су за последицу имали „чистке“ са власти и заокрете у партијској и државној политици.

Нова Југославија – државно и друштвено уређење

По завршетку Другог светског рата у Југославији су се одиграли значајни политички процеси. КПЈ је настојала да спроведе револуцију започету током рата и да промени државно и друштвено уређење земље. Она се налазила на челу Народног фронта, коалиције политичких странака, чија је листа истакнута за изборе за Уставотворну скупштину. Избори су се одигравали у револуционарној друштвеној клими и недемократским условима. Политички противници комуниста били су изложени огромном притиску: оптуживани су и клеветани путем штампе и радија, хапшени под различитим изговорима а понекад и физички нападани. У таквим околностима, опозиционе грађанске странке одлучиле су да бојкотују изборе, а листа на чијем је челу био **Јосип Броз Тито** освојила је 90% гласова на изборима одржаним у новембру 1945. године. Убрзо затим, 29. новембра 1945. године, Уставотворна скупштина прогласила је **Федеративну Народну Републику Југославију (ФНРЈ)** и укинула монархију. Држава се састојала од шест република: Србије, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине, Македоније и Црне Горе. У саставу Србије биле су аутономна покрајина Војводина и аутономна област Косово и Метохија. Свака република – чланица ФНРЈ имала је сопствену комунистичку партију која је била део КПЈ/СКЈ, владу, скупштину, судове, заставу и грб. По Уставу из 1946. године, власт у Југославији припадала је народу, а њен највиши орган била је Народна Скупштина ФНРЈ. Међутим, у стварности, власт је у потпуности припадала КПЈ/СКЈ.

СР Србија

СР Словенија

СР Црна Гора

СР Босна и Херцеговина

СР Хрватска

СР Македонија

Грбови свих република

Карта ФНРЈ/СФРЈ

Резолуција Информбироа и њене последице

Социјалистичка Југославија развијала се, током првих година свог постојања, под снажним утицајем СССР-а, који је следила и у спољној политици. Била је чланица Комунистичког информационог бироа (Информбироа, ИБ), политичке организације која је била наследник Коминтерне. Путем ИБ-а Стаљин је утицао на политику других социјалистичких држава и обезбеђивао је да се оне развијају сходно совјетском интересу. Током 1947. и 1948. године, југословенско руководство није прихватало више совјетских предлога везаних за привреду и спољну политику, штитећи југословенске интересе. Стаљин је то протумачио као одступање КПЈ са социјалистичког курса и уследила је **Резолуција Информбироа** из јуна 1948. године. Њоме је Југославија искључена из ове организације, а њено руководство оптужено за контрареволуцију, чак и за фашизам.

Искрцавање војне помоћи коју су САД послале Југославији, Сплит 1952. године

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Голи оток

Након Резолуције ИБ дошло је до „чистке“ у редовима југословенских комуниста. Сви они који су подржали Стаљина или изразили сумњу у исправност руководства са Брозом на челу, били су ухапшени. Већина њих послата је, без претходног суђења, на „политичко преваспитавање“ у неколико логора на простору Југославије. У њима је боравило најмање 16.000 затвореника, мада је по неким проценама њихов број могао бити већи и од 30.000. Највећи такав логор био је Голи оток, на истоименом острву у Јадранском мору. Логор је почео са радом 1949. године. Логораши су излагани свакодневном физичком раду и изнуривању, малтретирању и понижавању од стране стражара и других логораша, тешким климатским условима. Сличан логор за жене постојао је на острву Св. Гргур. Готово две трећине свих затвореника на Голем отоку чинили су Срби и Црногорци.

Резолуција ИБ имала је велике последице на развој Југославије и њеног друштвеног уређења. Уследио је политички сукоб са СССР-ом и државама које су га следиле. Постојала је и могућност совјетске војне интервенције, али до ње ипак није дошло. Југословенско руководство остало је при својим ставовима и то је било прво одбијање Стаљинових захтева у социјалистичком свету. Резолуција ИБ изазвала је и поделе међу југословенским комунистима. Они чланови партије и руководиоци који су се изјаснили за прихватање Стаљинових захтева уклоњени су са положаја, а многи од њих ухапшени и послати на **Голи оток**. С друге стране, Резолуција ИБ отворила је простор за сарадњу Југославије са САД и другим западним државама. У годинама након резолуције, Југославија се на унутрашњем плану окренула развоју сопственог пута у социјализам, а у спољној политици заузела позицију изван хладноратовских блокова.

Самоуправљање

У Југославији се након сукоба са Информбироом развио посебан вид социјализма, под називом **радничко самоуправљање**. Као и у другим социјалистичким државама, у другој половини четрдесетих година, извршена је национализација индустрије и аграрна реформа. Тако је власништво над производним капацитетима прешло у руке државе. Настојавши да се и у унутрашњем развоју одвоји од совјетског узора, југословенско руководство увело је 1950. године радничко самоуправљање. Оно је подразумевало да фабрике, рудници, пољопривредни комбинати, али и мање занатске радионице, не буду власништво државе, већ радника који у њима раде. Запослени у предузећима бирали су чланове радничких савета, који су расправљали и доносили готово све одлуке везане за управљање предузећем. Самоуправљање је постало темељ југословенског социјализма и било препознато као такво и у свим каснијим југословенским уставима.

Радници фабрике „ИМТ“ Београд

Збор радника фабрике „Братство“ у Травнику

Спољна политика

Након сукоба са ИБ-ом, Југославија је започела сарадњу са Западом. САД су послале значајну материјалну помоћ у новцу и индустријским производима, а 1953. године склопљен је и Балкански пакт, војни савез Југославије, Грчке и Турске. Након Стаљинове смрти, дошло је до нормализације односа са СССР-ом и другим социјалистичким државама, али је Југославија одлучила да се не сврстава у хладноратовске блокове. Нови односи са СССР-ом, засновани на узајамном поштовању и равноправности, потврђени су 1956. године, потписивањем **Београдске декларације** између Јосипа Броза и Никите Хрушчова, Стаљиновог наследника. Крајем педесетих и почетком шездесетих година, Броз се, у више наврата, састајао са светским званичницима Нехруом (премијером Индије), Насером (египатским председником) и Сукарном (председником Индонезије). Они су формулисали политику несврстаности, из које је настао **Покрет несврстаних**. Југославија је стекла репутацију европске државе која је отворена за сарадњу и помагање афричких и азијских земаља насталих деколонизацијом. Била је активна у ОУН и другим међународним организацијама и уживала је велики међународни углед.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Изолација наше земље, коју је СССР хитно сировести не само са стране Истока већ и са стране Запада данас је разбијена. Услед агресивне спољне политике СССР-а и сталне притиске силе дошло је до тога да су нам неке западне силе, као Америка, Енглеска, Француска и друге, почеле давати и економску помоћ, да бисмо се лакше одупрели пријетњи СССР-а и савелисти и моли очувавши своју независност.

Јосип Броз на 6. конгресу КПЈ, Загреб 1952.

Учесници Конференције Несврстаних у Београду 1961.

Промене устава и слабљење савезних (централних) органа власти

Током шездесетих и седамдесетих година у Југославији је у више наврата дошло до промене устава. Нови устав ступио је на снагу 1963. године. Његове најзначајније одредбе подразумевале су промену имена државе у **Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ)**, и увођење самоуправљања у уставни поредак. Овај устав додатно је мењан путем тзв. уставних амандмана, донетих 1967, 1968. и 1971. године. Уставни амандмани дали су велика овлашћења републикама и сузили надлежности савезних (централних) власти. Такође, њима је промењено има покрајине Косово и Метохија у Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово. Аутономне покрајине су добиле велика овлашћења, посебно у односу на Србију, чији су били део: имале су право на доношење сопствених уставних закона и основани су покрајински врховни судови.

Обнова односа са СССР-ом: сусрет Броза и Хрушчова у Београду 1956.

а)

б)

Комунисти и истакнути руководиоци који су смењени и искључени из политичког и јавног живота у Југославији:

а) Милован Ђилас и
б) Александар Ранковић

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Прихватила се оставка коју је друк Александар Ранковић поднео на функцију члана ЦК СКЈ и Извршној комисији и прихватила се да поднесе оставку Савезној скупштини на функцију председника Републике, јер је његова политичка одговорност за рад органа државне безбедности таква да он на овим функцијама више не може остати.
Одломак из Одлуке ЦК СКЈ на Брионском пленуму

Уставом из 1974. године додатно је ослабљена централна власт у држави. Аутономне покрајине добиле су нова овлашћења и у њима практично биле једнаке са републикама. Покрајине су имале своја председништва, извршна већа (влaде), скупштине, судове, полицију. Имале су чак и право вета на одлуке које би у савезним органима власти предлагала Србија. Устав из 1974. године довео је Србију и српски народ у неравноправан положај у Југославији, и постао извор великог незадовољства. Он је створио услове за велику политичку кризу која ће уследити након смрти Јосипа Броза Тита и распад земље.

Сукоби у КПЈ и југословенском друштву

Политичким и друштвеним животом у Југославији потпуно је доминирала КПЈ/СКЈ. Ванпартијска опозиција није имала могућности да јавно делује, па су готово сви значајнији политички сукоби били плод разлика у ставовима комунистичких руководиоца. Први такав сукоб био је везан за јавну критику партијске политике и друштва, коју је у низу новинских текстова 1953. године објавио **Милован Ђилас**. Он је до тада вршио највише партијске и државничке дужности, и сматран је за једног од потенцијалних Брозових наследника. Његова иступања доживљена су као напад на партију и социјалистички поредак. Ђилас је тако постао први југословенски дисидент, смењен је са свих функција почетком 1954. године и потом осуђен на затворску казну.

Сукоб са Ђиласом био је велики потрес за партију и државу, али ни изблиза тако значајан као догађај из 1966. године, познат под називом **Брионски пленум**. Најближи сарадник Јосипа Броза још од времена рата и револуције био је српски комуниста **Александар Лека Ранковић**. Он се дуго година налазио на челу Управе државне безбедности (Удба), Савезног Министарства унутрашњих послова и био је директно задужен за заштиту режима и социјалистичког поретка. Ранковић је био присталица државног централизма и са неповерењем је гледао на захтеве појединих република и аутономних покрајина за већом децентрализацијом. Почетком шездесетих дошао је у сукоб са представницима словеначких и хрватских комуниста. У мају 1966. године оптужен је за организовање прислушкивања Броза, као и за злоупотребе које су чиниле службе безбедности. На седници Централног комитета СКЈ на Брионима 1. јула 1966. године усвојен је извештај који потврђује Ранковићеву одговорност. Он је убрзо смењен са функције потпредседника Југославије, а у октобру 1966. године искључен и из чланства СКЈ. Остатак живота провео је повучен из јавности. Након обрачуна са Ранковићем, усвојени су уставни амандмани којима су многе надлежности савезних (централних) власти пренете на републике и покрајине.

У Београду је, у лето 1968. године, дошло до избијања **студентских протеста**. Они су делом били инспирисани омладинским протестима који су се, раније те године, одиграли у другим европским државама.

Студенти су устали против све израженијих друштвених неједнакости и истакли захтеве за реформама и променама. Посебно су се на мети осуда нашли партијски функционери и бирократија, који су злоупотребљавали власт за лично богаћење и стицање привилегија. Врхунац протеста одиграо се на улицама у близини Студентског града на Новом Београду, где је дошло до интервенције полицијских снага и масовног повређивања учесника. Ипак, Јосип Броз Тито накнадно је издао саопштење да су студенти у праву, и формално подржао њихове захтеве.

Студентске демонстрације у Београду 1968. године

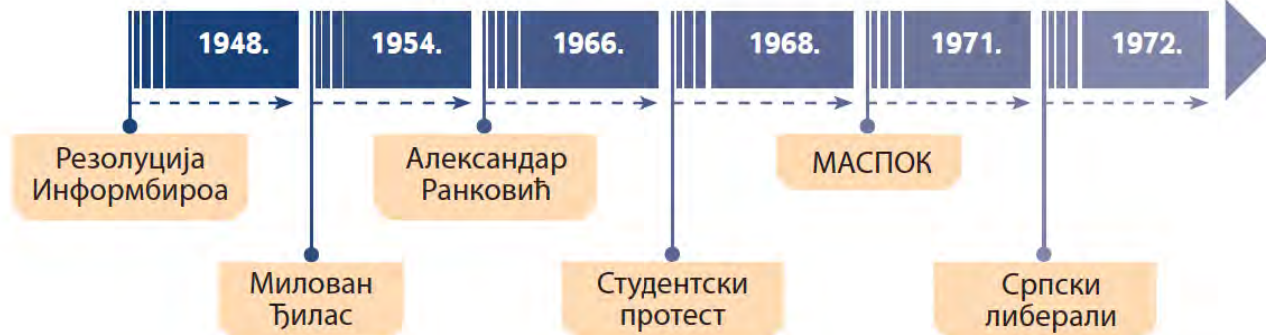
Последња два политичка сукоба која су се у Југославији одиграла за време владавине Јосипа Броза били су **МАСПОК** (тзв. „Хрватско прољеће“) и сукоб са тзв. **„Београдским либералима“**. Масовни покрет (МАСПОК, „Хрватско прољеће“) основали су, почетком седамдесетих година, истакнути хрватски руководиоци на челу са Савком Дабчевић-Кучар и Миком Трипалом, као и националистички оријентисани хрватски научници и културни посленици. Током **1971.** године они су захтевали знатно ширу аутономију Хрватске у оквирима Југославије, инсистирали су на посебности хрватског језика и културе, тражили да њихова република задржи целокупан приход остварен од туризма на хрватском приморју. **„Хрватско прољеће“**, чије су активности често биле антисрпског и антијугословенског карактера, наишло је на снажну и масовну подршку Хрвата. Суочен са опасношћу по стабилност државе и личне власти, Јосип Броз сменио је, крајем 1971. године, хрватско руководство, оптуживши га за националистичко деловање.

Готово истовремено са развојем МАСПОКА у Хрватској, у Србији је партијско руководство на челу са Марком Никезићем и Латинком Перовић истакло захтеве за економском и политичком демократизацијом. Заговарали су делимично окретање привреде ка слободном тржишту и развој државних институција које не би директно зависиле од Брозове личне воље. Присталице овакве политике у редовима српских комуниста названи су „либералима“. Никезић и Перовић оптужени су за „анархо-либерализам“ и уклоњени са власти у октобру 1972. године. У наредне две године смењени су и поједини словеначки и македонски комунисти, који су се залагали за либерализацију политичког и привредног живота у Југославији.

Латинка Перовић и Марко Никезић, смењени „београдски либерали“

ДИСИДЕНТИ И ПОЛИТИЧКИ СУКОБИ

Уставним амандманима из 1971. године основано је Председништво СФРЈ, као колективно тело које има највишу извршну власт у земљи. Њега су чинили председници свих република и покрајина, као и Јосип Броз Тито који је био и његов председник. У мају 1974. године Броз је проглашен за доживотног председника СФРЈ и СКЈ. Умро је 4. маја 1980. године и сахрањен је у Београду, у „Кући цвећа“, која је данас део Музеја Југославије.

САЖЕТАК

КПЈ је победила на изборима за Уставотворну скупштину 1945. године, након чега је проглашена ФНРЈ. Југославија је следила СССР до 1948. године и сукоба са Стаљином, који је резултирао Резолуцијом ИБ-а. Као последица ове резолуције дошло је до промене унутрашње и спољне политике Југославије, увођења самоуправљања и окретања сарадњи са Западом и стварању Покрета несврстаних. Током педесетих и шездесетих година из југословенског руководства искључени су Милован Ћилас и Александар Ранковић, двојица истакнутих учесника рата и револуције. Устав из 1963. године донео је промену имена државе у СФРЈ. Уставним амандманима из 1967, 1968, 1971. и Уставом из 1974. године, Југославија је децентрализована а многе ингеренције савезних власти прешле су на републике и покрајине. Устав из 1974. изједначио је покрајине са републикама и довео Србију у неравноправан положај у односу на остале републике. Јосип Броз Тито сменио је, почетком седамдесетих година, хрватско и српско партијско руководство. Хрватско због МАСПОК-а, излива хрватског национализма и захтева за ширу аутономију, а српско због захтева за политичком и привредном либерализацијом. Броз је проглашен за доживотног председника СКЈ и СФРЈ у мају 1974. и на тим положајима остао је до смрти, 4. маја 1980. године.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. У каквим су се околностима одигравали избори за Уставотворну скупштину 1945. године и какав је био њихов резултат, а какве последице?
2. Шта је Резолуција ИБ-а и како се она одразила на унутрашњу и спољну политику Југославије?
3. Шта је промењено у југословенском уређењу уставима из 1963. и 1974. године и уставним амандманима?
4. Против чега су протествовали студенти 1968. године?
5. Наброј и опиши значајне политичке сукобе у комунистичком руководству, у периоду од 1948. до 1974. године.

ДРУШТВО, КУЛТУРА И СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Југославија / социјализам / култура / агитпроп / соцреализам / радничка класа / стандард радника / популарна култура / спорт

Модернизација

У годинама после Другог светског рата, нове власти, следећи модел СССР-а, амбициозно су планирале да у кратком времену од неразвијене, пољопривредне земље, Југославију претворе у индустријски развијену државу. Национализоване су индустрија и највећи део привреде, извршена аграрна реформа и започета индустријализација. Велики број људи напустио је родна села након аграрне реформе. Становништво се преливало из села у градове и запошљавало у индустрији и администрацији. Према званичним статистикама, на селу је у Југославији 1948. живело 72,7% становника земље, док је 1981. године тај проценат износио 26,6%.

Широм земље грађени су путеви, железничке пруге, фабрике и други производни погони. Радним акцијама изграђивани су ауто-путеви и железничке пруге који су повезивали удаљене делове земље и омогућавали брз и поуздан транспорт становништва и робе. Модернизација је подразумевала и изградњу дома културе и дома здравља у великом броју насеља, отварање нових школа, улагање државе у науку и технолошки развој.

Положај жене у социјалистичком друштву

Жене су у социјалистичкој Југославији и правно и суштински изједначене у свим правима са мушкарцима. Добиле су право гласа, постављане су и биране на руководећа места у партији, државним властима, локалној самоуправи, привреди, правосуђу, установама културе. На руководећим местима оне су и даље биле малобројније од мушкараца, али је њихов број континуирано растао. Процес еманципације жена у Југославији најизраженији је био управо у најзаосталијим крајевима: на Косову и Метохији, у Црној Гори, у деловима Македоније и Босне и Херцеговине. Жене су стекле право на образовање, ослобођене су ограничења везаних за одевање и понашање које су им наметале религија и патријархална средина, имале су перспективу запослења и економске независности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Миграције село–град и развој градова

Градови социјалистичке Југославије су расли и знатно је повећан број њихових становника.

Најбољи пример за праћење и разумевање овог процеса је Београд. Он је, уочи Другог светског рата, имао око 300.000 становника, док је пред распад Југославије у њему живело готово два милиона људи. Како би нови становници имали простор и услове за живот, изграђиване су стамбене четврти, па и читави делови града (Нови Београд) пуни вишеспратница. Ова изградња давала је подстрек даљем развоју индустрије и тржишта, јер су нови станови опремани намештајем и уређајима који су били произведени у земљи.

Одрен јунака
социјалистичког рада

Рудар Алија Сиротановић
на југословенској
новчаници

Права и животни стандард радника

Увођењем самоуправљања, радници у Југославији добили су значајне могућности управљања предузећима у којима су радили. На права и животни **стандард радника** утицали су и синдикати, који су им пружали правну и финансијску заштиту и омогућавали куповину различитих артикала по повољним условима. Период социјализма био је златно доба за раднике на простору Југославије. Они су имали редовне плате, право на годишњи одмор и боловање, квалитетну здравствену заштиту и негу, могућност стручног усавршавања и друге погодности. Плате већине радника омогућавале су достојанствен живот, који је, за многе од њих, подразумевао поседовање сопствене стамбене јединице и аутомобила, као и могућност путовања сваке године или одвајања дела зараде за штедњу или инвестирање. Пред сезону годишњих одмора највећи број запослених добијао је и регрес – додатак на зараду. У складу са владајућом идеологијом, у друштву и образовању непрестано је истицана заслуга **радничке класе** за економски и друштвени развој, а поједини истакнути радници нашли су се чак и на југословенским новчаницама.

Образовање

Власти социјалистичке Југославије улагале су много напора да превазиђу високу стопу неписмености и непросвећености грађана, која је постојала пре 1941. године. Организовани су посебни течајеви и тзв. „вечерња настава“, чији је циљ био да одрасле становнике који нису похађали школу науче читању, писању и основним знањима из једног броја школских предмета. У многим неприступачним крајевима управо су се, у време социјализма, по први пут зачула школска звона. Индустрија која се развијала допринела је отварању великог броја средњих стручних школа, у којима су се школовали будући мајстори, радници, рудари. Поред званичних школа, становницима су били доступни и тзв. народни и раднички универзитети. У њима је било могуће, бесплатно или по веома повољној цени, учити неки занат, практичну вештину, страни језик или уметност. Многа знања и практичне вештине мушкарци у социјалистичкој Југославији стицали су и током обавезног службења војног рока у Југословенској народној армији.

Високо образовање постало је знатно приступачније у време **социјализма**. Главни градови република и покрајина имали су своје универзитете са великим бројем факултета, а мање универзитете добили су и градови са развијенијом индустријом, попут Ниша и Крагујевца у Србији, или Сплита у Хрватској. До краја осамдесетих година у Југославији је постојало преко 350 факултета и виших школа, на којима се школовало готово пола милиона људи. При значајнијим факултетима, али и индустријским комплексима, оснивани су посебни научни институти и заводи. У њима се обављао научно истраживачки рад, а потом су се стечена знања и технолошка достигнућа примењивала у производњи, настави и друштву.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Култ личности Јосипа Броза Тита и идеолошко васпитавање омладине

Једна од одлика југословенског друштва (1945–1991) био је и Титов култ личности, који је служио како би се очувале тековине револуције, учврстио режим и социјалистички систем. Јосип Броз је свакодневно неумерено хваљен и слављен као генијални и непогрешиви војсковођа и државник, творац братства и јединства, оснивач Покрета несврстаних. Његове фотографије и слике красиле су све учионице, касарне и канцеларије у земљи. Деца су у школама, од најранијих дана, учила о његовом животу, а култ личности изграђиван је и негован и путем медија, партијских организација, државних институција.

Броз са енглеском краљицом Елизабетом II у Београду 1972.

Деца и омладина су у социјалистичкој Југославији васпитавани у комунистичком духу. Школским програмом и омладинским активностима доминирали су садржаји везани за народноослободилачку борбу и револуцију. Ученици су учлањивани у пионирске организације, полагали су пионирску заклетву и носили црвене мараме. Култ личности Јосипа Броза Тита усађиван је у свест младих нараштаја. Омладина је учествовала у ношењу тзв. Штафете младости, а Брозов рођендан проглашен је Даном младости. У обнови и изградњи земље значајну улогу одиграле су и омладинске радне акције, током којих се сусретала омладина из различитих делова земље.

Пионери у посети Брозу

Штафета младости (1969)

Слет у Неготину, поводом Дана младости 1976. године

Култура

Култура је у систему вредности социјалистичке Југославије имала значајно место. На културу и уметност у Југославији снажно је утицала владајућа идеологија, политичка цензура, као и утицаји из иностранства: прво из СССР-а, а потом, након Резолуције ИБ, са Запада. Од краја Другог светског рата до 1952. године култура је имала готово искључиво **агитационо-пропагандни (агитпроп)** карактер. То је подразумевало да се култура и уметност стављају у функцију остварења политичких и привредних циљева.

Нобеловац Иво Андрић и
Мира Траиловић, оснивач
Атељеа 212 и БИТЕФ-а

Бранко Ћопић

Социјалистички реализам (соцреализам) дуго је био доминантна форма у југословенској уметности, посебно у архитектури и вајарству. Књижевношћу су годинама доминирале теме из рата и револуције, а то се преносило и на друге форме уметности, попут филма. Соцреалистичке форме у сликарству касније су замењене апстрактним, док се у последњим деценијама Југославије код великог броја аутора развило интересовање за приказивање историјских сцена и личности из средњовековне и модерне историје.

У уметности и култури социјалистичке Југославије било је врхунских уметничких остварења и домета. Књижевност су обележила најбоља дела Иве Андрића (добитника Нобелове награде за књижевности 1961. године), Милоша Црњанског, Меше Селимовића, Бранка Ћопића, Борислава Пекића, Данила Киша и других великана.

Позоришна уметност доживела је велики узлет оснивањем Југословенског драмског позоришта и Београдског драмског позоришта у Београду, 1947. године. У културном животу престонице велику улогу играо је и Атеље 212 (основан 1956), а већина београдских глумаца стасавала је у Омладинском позоришту Дадов, основаном 1958. године. У епохи социјализма настала су и два најпопуларнија српска позоришта за децу: Бошко Буха (1950) и Пуж (1977).

Популарна култура

Специфично мешање локалних уметничких традиција са утицајима који су долазили како из Источног блока, тако и са Запада, створило је југословенску **популарну културу**. Чињеница да је југословенска популарна култура пратила трендове које је диктирао Запад, истовремено задржавајући и сопствену аутентичност и шарм, учинила ју је широко препознатљивом и омиљеном, како у земљи, тако и у иностранству.

Кинематографија је доживела огроман развој, изградњом великих филмских студија у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, али и другим градовима. Филмски ствараоци сарађивали су са колегама из целог света, што се одразило на квалитет и естетику филмова које су снимали. Висок уметнички ниво југословенске филмске продукције потврђен је значајним бројем престижних међународних награда, међу којима се истиче и признање „Оскар“ које је 1962. године добио српски аутор Душан Вукотић за цртани филм *Суројаиџ*.

Током шездесетих и седамдесетих година југословенским филмским стваралаштвом доминирала су два правца: тзв. „**партизански филм**“ и „**црни талас**“. Партизански филмови, тзв. ратни историјски филмови, снимани уз велику финансијску подршку државе, величали су народноослободилачку борбу и револуцију, а имали су и пропагандни карактер. Насупрот њима, филмови тзв. „црног таласа“, били су знатно више уметнички оријентисани и отварали су бројна питања везана за негативне појаве у југословенском друштву: социјалну неједнакост, тешке последице рата и револуције, сиромаштво, насиље, криминал, проституцију. Неки од ових филмова били су забрањивани, а њихови аутори суочили су се са затворским казнама.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Скупљачи њерја и забрањени филмови

Најуспешнији филм тзв. црног таласа били су *Скупљачи њерја*, у режији Александра Петровића, у којем су играли Беким Фехмију, Велимир Живојиновић и Оливера Вучо. Филм приказује живот једне групе Рома на северу Војводине, а дотиче се веома сложених тема попут маргинализације Рома, породичног насиља, међуетничких односа, миграција на релацији село–град и перспективе живота у социјализму. Награђен је Гран-пријем Филмског фестивала у Кану 1967. године, а био је и номинован за престижне награде „Оскар“ и „Златни глобус“. Сматра се једним од најбољих југословенских филмова.

Насупрот *Скупљачима њерја* који су стекли светску славу, преко 30 филмова „Црног таласа“ било је забрањено за емитовање и заплешено од власти. Међу њима се посебно истичу: *Рани радови* Желимира Жилника (1969), *Пластични Исус* Лазара Стојановића (1971) и *Мисијерије орјанизма* Душана Макавејева (1971). У овим филмовима се на врло провокативан начин отварају питања везана за тоталитарност комунистичког режима, револуцију, перспективе живота у социјализму, корумпирану бирократију и руководиоце.

Плакати за истакнуте филмове „Црног таласа“ и за партизански филм *Битка на Неретви*, који је нацртао славни сликар Пабло Пикасо

ПРОЧИТАЈ И ОВО

ТВ серије

Успон филмске индустрије представљао је подстицај и за развој телевизијске продукције. Данашња Радио-Телевизија Србије (тада Радио-Телевизија Београд) почела је да емитује програм 1958. године, из студија који се налазио на Београдском Сајму. Телевизор је постепено заузео централно место у домаћинству, али је ТВ сигнал тек током 70-их година стигао у удаљеније крајеве земље. Телевизија је, у почетку, емитовала само информативни и образовни програм, а масовнија производња и емитовање забавних садржаја почело је крајем 60-их. Поред веома гледаних музичких емисија и преноса спортских догађаја, као посебно важна телевизијска форма развила се ТВ серија. Југословенске серије своју популарност у великој мери договале су томе што се у њима приказивао живот обичних радничких и чиновничких породица, са којима су се гледаоци лако поистовећивали. Кроз ТВ серије дискретно су критиковане, или на хумористички начин обрађиване, многе друштвене појаве и изазови са којима се суочавао највећи број Југословена, попут решавања стамбеног питања, несређених породичних прилика, несташнице намирница, проблема у радним колективима, финансијских тешкоћа. Током седамдесетих и у првој половини осамдесетих најпопуларнија је била серија *Позориште у кући*, док је на врху листе гледаности крајем осамдесетих година, без конкуренције, била серија *Бољи животи*.

Популарна музика чинила је важан део свакодневице. У

периоду социјализма, под западним утицајима, дошло је до стварања специфичне популарне музике аутентичног израза, која је у себи садржала елементе традиције југословенских народа, али и џеза, шансоне, италијанске музике. Велику популарност стекли су Ђорђе Марјановић, Лео Мартин, Арсен Дедић, Јосипа Лисац, а почетком седамдесетих и Здравко Чолић, који је постао права поп-икона и уживао популарност која се може поредити са оном коју су имали *Биџлси* или Елвис Присли на Западу. Важно место у развоју популарне музике имали су музички фестивали, од којих је најпознатији био онај у Опатији (Хрватска). Значајни су били и фестивали „Ваш шлагер сезоне“ (Сарајево), „Фестивал Загреб“ и „Међународни сајам музике“ (МЕСАМ, Београд).

Током шездесетих и седамдесетих година, под утицајем рокенрол културе која се развијала на Западу настале су и најпопуларније југословенске рок групе, *Бијело дуџме* (Сарајево), *Индекси* (Сарајево), *Тајм* (Загреб), *Смак* (Крагујевац), *Корни група* (Београд), *Рибља чорба* (Београд) и *Леб и сол* (Скопље). Југословенски рокенрол био је посебно популаран међу студентима и градском омладином.

Почетком 80-их година југословенску музичку сцену захватио је тзв. „**Нови талас**“, под утицајем истоименог уметничког покрета који се развијао на Западу, превасходно у Енглеској. На сцену су ступили млади музичари, рођени педесетих и шездесетих година. Неки од њих, попут Бранимира Џонија Штулића, вође групе *Азра*, критички су промишљали југословенску реалност и указивали на свеопшту кризу у друштву. Међу најзначајнијим новоталасним музичким саставима били су београдски *Иголи*, *Елекџрични оризам* и *Шарло акробаџи* и загребачке групе *Азра*, *Хаусџор*, *Филм* и *Прљаво казалиште*.

Иако је у социјалистичкој Југославији дошло до развоја аутентичне популарне и рокенрол музике, која је имала и значајне уметничке домете и поштовање публике, према тиражима грамофонских плоча и музичких касета најпопуларнија је била тзв. новокомпонована народна музика.

Здравко Чолић на фестивалу „Ваш шлагер сезоне“, Сарајево 1973. године

а)

б)

в)

Великани југословенског рокенрола:

а) *Бијело дуџме*, б) *Смак*, в) Бранимир Штулић, вођа *Азре*

Спорт

Друштво социјалистичке Југославије са посебном пажњом пратило је спортска надметања и **спорт** је био важан део свакодневног живота. Највећи спортски колективи у Србији, „Црвена звезда“ и „Партизан“, основани су 1945. године. У фудбалу они су се, за титулу шампиона Југославије и Куп маршала Тита најчешће надметали са хрватским клубовима „Динамо“ из Загреба и „Хајдуком“ из Сплита. У кошарци су, поред београдских „Вечитих ривала“, велике успехе имали и „Босна“ из Сарајева, „Југопластика“ из Сплита и „Цибона“ из Загреба. У највећем броју спортова, југословенска лига сматрана је једном од најбољих у Европи, а југословенски клубови успешно су се надметали и на међународној сцени.

Држава је улагала у спорт изградњом стадиона и спортских хала, а снажно је подстицано и аматерско бављење спортом кроз разна радничка и школска такмичења. Успешна предузећа по правилу би оснивала сопствене спортске клубове или би преузимала бригу о финансирању већ постојећих клубова у свом крају. Резултат овакве спортске политике био је велики број титула и медаља које су југословенски спортисти освајали на међународним такмичењима.

Клубски шампиони Европе:
а) ФК „Црвена Звезда“ (1991)
б) КК „Партизан“ (1992)

САЖЕТАК

Комунистичке власти настојале су да модернизују југословенску привреду и друштво. У првим послератним годинама почела је интензивна индустријализација земље. Она је допринела иселјавању становника из сеоских средина и масовном насељавању у градове, који су расли и динамично се развијали. Радничка класа која се формирала у градовима имала је веома повољне услове за рад и живот, захваљујући самоуправљању и снази синдиката. Државне власти улагале су значајна средства у образовање и културу. Високи уметнички дometи достигнути су у књижевности и филму, где су југословенски уметници постали лауреати највећих признања: Нобелове награде за књижевност и „Оскара“. Током шездесетих и седамдесетих година широм земље оснивани су значајни међународни уметнички фестивали, од којих неки, попут Битефа и Феста, постоје и данас. Социјалистички период представљао је раздобље интензивног развоја популарне културе и спорта у Југославији. У популарној музици дошло је до спајања аутентичне локалне музичке традиције и западних утицаја, а велику популарност имале су и телевизијске серије, које су се бавиле животима радника, чиновника и грађана и изазовима њихове свакодневице. Велика улагања државе у аматерски и професионални спорт произвела су значајне успехе југословенских такмичара на међународним такмичењима.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Какав је био положај жена и радника у социјалистичкој Југославији?
2. Шта је све обухватала модернизација коју су спроводиле власти?
3. Какве је карактеристике имала југословенска уметност у време социјализма?
4. Шта је „Црни талас“ а шта „нови талас“ и које представнике ова два уметничка правца можеш да наведеш?
5. Забрањени филмови „Црног таласа“ данас су широко доступни јавности на интернету. Погледај неки од филмова поменутих у лекцији. Размисли о разлозима забрањивања филма и разговарај са наставником и другим ученицима о томе.

РАСПАД СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Устав из 1974. / Косово и Метохија / Слободан Милошевић
/ Фрањо Туђман / Анте Марковић / избори / распад Југославије
/ грађански рат

Партијско и државно руководство показало је, у годинама након смрти Јосипа Броза Тита, неспособност да превазиђе озбиљну економску и политичку кризу у којој се Југославија налазила. Један од главних узрока политичке кризе представљао је **Устав из 1974.** године, који су поједина републичка и покрајинска руководства тумачила на различите начине. Током последње деценије постојања заједничке државе, руководства СР Словеније и СР Хрватске настојала су да додатно ослабе централну југословенску власт тако да даљом децентрализацијом Југославија постане конфедерација. Руководство СР Србије је, од доласка Слободана Милошевића на власт, водило политику која је била супротстављена таквим тежњама. Држава и социјалистички систем слабили су сваког дана, економска криза се продубљивала, а са њом и незадовољство знатног дела становништва.

Економска криза

Највећи део осамдесетих година Југославија је провела у непрестаној економској кризи, коју је пратило и постепено пропадање великих фабрика и привредних система, повећање незапослености и пад животног стандарда. Постојало је више разлога за овакво стање. Југославија се, након 1974. године, значајно задужила, узимајући кредите од других држава и међународних финансијских институција. Они су почели да стижу на наплату, па су велика средства на годишњем нивоу одлазила на њихову отплату. То је доводило до инфлације и увођења бројних мера штедње, које су се негативно одразиле на квалитет живота Југословена. Са протоком времена, показале су се и неке лоше стране радничког управљања предузећима. Све чешће се дешавало да остварена зарада неког предузећа, уместо у куповину нових технологија и унапређивање пословања, одлукама радничког савета буде подељена радницима или утрошена у економски неоправдана улагања (попут куповине или изградње одмаралишта на Јадранском приморју, стипендирања деце запослених, или донирања уметничким и спортским колективима). На тај начин, несвесно, многа предузећа су „јела сама себе“, губећи на конкурентности својих производа и услуга услед недостатка нових улагања. Посебан проблем представљала је корупција чиновника и привредних руководилаца, који су, након попуштања репресије, све више користили разне могућности да имовину предузећа некажњено злоупотребљавају за личну корист.

Политичка криза након смрти Јосипа Броза

У пролеће 1981. године на **Косову и Метохији** одржане су масовне демонстрације локалних Албанаца које су прерасле у немире и сукобе са полицијом. Они су захтевали да Косово престане да буде део Србије и постане седма република југословенске федерације. Део демонстраната носио је и пароле које су позивале на отцепљење од Југославије и уједињење са Албанијом. Услед масовности протеста, у више наврата је морала да интервенише полиција, а потом је у Приштину и друге градове упућена ЈНА. Протести су угушени, али су сукоби Албанаца и Срба настављени и интензивирани у наредним годинама.

Председништво СФРЈ и водећи политичари из прве половине осамдесетих година нису имали решења за растуће проблеме, економску кризу и међуетничке тензије. Од критика јавности заклањали су се репресијом, цензуром медија и пропагандном кампањом „И после Тита – Тито“, која је подразумевала декларативно чување тековина револуције и Титовог режима. Реакција јавности на неспособну и корумпирану политичку елиту била је окретање политичарима који су заговарали корените резове, иступали одлучно и отворено говорили о проблемима у држави и друштву. Управо на тај начин велику популарност стекао је **Слободан Милошевић**. Његова популарност је расла услед подршке медија, а остали српски руководиоци изгледали су слабо и неодлучно наспрам њега. Слободан Милошевић заговарао је политику ограничавања (укидања) аутономије покрајина и очувања југословенске федерације, сматрајући то националним интересом српског народа. Након обрачуна са Иваном Стамболићем и другим политичким противницима, крајем 1987. постао је неприкосновени вођа српских комуниста, а у мају 1989. године изабран је и за председника Председништва СР Србије.

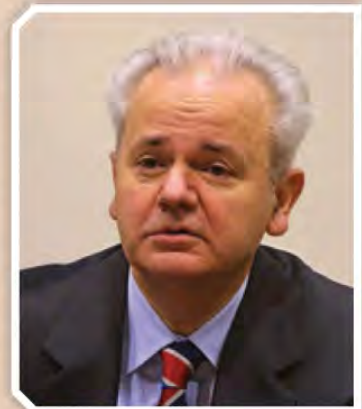
ПРОЧИТАЈ И ОВО

Сукоби између Срба и Албанаца на Косову и Метохији трајали су више деценија

Простор јужне српске покрајине у албанским националистичким програмима чини део тзв. „Велике Албаније“, и над тамошњим Србима вршени су злочини током оба светска рата. Крајем Другог светског рата на Косову и Метохији је избила албанска побуна под вођством тзв. балиста. Она је у потпуности угушена тек 1947. године. У периоду социјализма, српско становништво било је изложено притиску албанске националне већине. Од 1961. године до распада Југославије, око 200.000 Срба напустило је јужну српску покрајину и иселило се у централну Србију.

ЖИВОТОПИС

Слободан Милошевић (1941–2006) био је српски и југословенски политичар, председник Србије и СР Југославије. Значајније политичке функције почео је да обавља 1983. године, након успешне пословне каријере у „Техногасу“ и „Беобанци“. За његов политички успон заслужан је Иван Стамболић, кога је Милошевић касније сменио на власти. Променио је политички курс српских комуниста, ограничио аутономију покрајина и подржавао политичке захтеве Срба у другим републикама. Милошевићева политика је била националистичка, али се представљао као левичар, социјалиста и чувар тековина револуције. Након распада СКЈ, основао је Социјалистичку партију Србије (СПС), на чијем је челу остао до смрти 2006. године. Крајем 1990. године изабран је за председника Србије на вишестраначким изборима. Био је један од главних актера ратова деведесетих на простору бивше Југославије. Одбијао је да призна поразе на изборима. У октобру 2000. године, након највећих протеста у историји Србије, повукао се са власти. Ухапшен је и изручен Међународном суду за ратне злочине на простору бивше Југославије, пред којим је био оптужен за најтеже злочине. Преминуо је у притворској јединици у Шевенингену 2006. године, пре изрицања пресуде.

Лого последњег Конгреса СКЈ

Распад СКЈ и увођење вишестраначја

Крај осамдесетих година у Европи обележио је распад социјалистичког система. Пад Берлинског зида 1989. године означио је крај политичког монопола комунистичких партија на истоку Старог континента. Овај процес захватио је и Југославију.

Последњи Конгрес Савеза комуниста Југославије одржан је почетком 1990. године. Представници партијских организација Словеније и Хрватске zaloжили су се за конфедерализацију државе, пренос додатних надлежности са федерације на републике, као и за увођење вишестраначког политичког система. Након бурне расправе, њихови предлози нису добили потребну већину гласова, те су напустили конгрес. Овим чином срушен је једнопартијски политички систем, који је од 1945. године представљао основу друштвеног уређења Југославије.

Уследило је оснивање бројних политичких странака широм земље и одржавање **избора** у свим републикама. Незадовољство стањем у Југославији у последњих десетак година искористили су националисти, чије су странке дошле на власт након избора у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији. Оне су, у својим политичким програмима, истицале самосталност својих република као главни циљ. На изборима у Србији и Црној Гори победиле су партије наследнице Савеза комуниста, али је и у њиховој политици дошло до националистичких заокрета. Тиме су створени услови за продубљивање политичке кризе и грађански рат који је уследио.

Упоредо са заоштравањем кризе и бујањем национализма, последњи југословенски премијер **Анте Марковић** (1924–2011) покушавао је да створи другачију перспективу од оне које су нудиле националне странке и политички прваци. Он је спровео **економске реформе** које су дале резултат за веома кратко време и значајно подигле ниво зарада. Стабилизовао је привреду и отпочео процес приближавања Европској економској заједници (данас: ЕУ), са циљем да Југославију уведе у ову организацију. Основао је странку Савез реформских снага Југославије и предлагао очување заједничке државе, уз демократизацију и окретање тржишној економији и евроинтеграцијама. Упозоравао је да ће продубљивање кризе и сукоб међу југословенским народима имати трајне последице. Марковић није наишао на разумевање и подршку републичких руководстава, чија је политика водила у сецесију и **грађански рат**, па је његова странка убедљиво поражена на изборима.

Заоштравање ситуације у СР Хрватској

Победу на изборима у СР Хрватској однела је **Хрватска демократска заједница (ХДЗ)**, националистичка странка која се залагала за отцепљење од Југославије и државну самосталност. Политички наступи **Фрање Туђмана**, председника ХДЗ и председника Председништва СР Хрватске, као и његови контакти са усташком емиграцијом, узнемирили су бројне Србе из Хрватске. Политика нових хрватских власти одражавала је карактер МАСПОК-а и била усмерена на ограничавање права Срба.

Анте Марковић

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Заблуде ћемо њлаћати сиромашћом, шровањем духа и њоложајем далеке ѡриферрије Европје,
Анте Марковић (из експозеа Народној скупштини СФРЈ, децембар 1989. године)

Изгреди на утакмици „Динамо”-„Црвена Звезда”, мај 1990.

Службени језик у земљи постао је хрватски, уместо српскохрватског; промењена је његова граматика и забрањена употреба ћирилице у службеној комуникацији. Срби су масовно отпуштани из државне службе и јавних предузећа. Српски књижевници и уметници избачени су из школског програма, као и лекције из српске историје. Спорадично су се догађали инциденти у којима је оштећивана имовина СПЦ и српских установа културе.

ЖИВОТОПИС

Фрањо Туђман

Фрањо Туђман (1922–1999), хрватски историчар и политичар, генерал ЈНА и председник Хрватске. За време Другог светског рата придружио се партизанима у којима су му већ били отац и старији брат. Након рата, од 1945. до 1961. године живео је у Београду, где је завршио Војну академију и добио чин генерала. Од 1961. до 1967. био је директор Института за историју радничког покрета у Загребу. У својим научним радовима умањивао је број српских и јеврејских жртава у НДХ и испољавао националистичка уверења, због чега је пензионисан и искључен из Савеза комуниста. Подржавао је МАСПОК. Хапшен је и осуђиван на затворске казне у два наврата: 1972. и 1981. године, али је брзо пуштан на слободу. Крајем осамдесетих повезује се са усташком емиграцијом у Канади, од које добија новац и другу помоћ за оснивање ХДЗ-а. Националистичком реториком и програмом убедљиво побеђује на изборима у СР Хрватској. Један је од најодговорнијих за ратове и ратне злочине почињене на простору Хрватске и Босне и Херцеговине током деведесетих година. Био је председник Хрватске све до смрти 1999. године.

Средином 1990. године догодила су се два велика међунационална инцидента. У мају је, уочи и током фудбалске утакмице „Динамо” – „Црвена звезда”, у Загребу дошло до великих сукоба навијача на националној основи, у које су се умешали и фудбалери „Динама” и полиција. У августу су политички прваци Срба из Хрватске организовали референдум о аутономији. Референдум није био у складу са хрватским законима и полиција је настојала да спречи његово одржавање. Како би спречили долазак полицијских снага, Срби су блокирали бројне путеве у Далмацији обарањем великих стабала, па је читав догађај добио назив „Балван револуција”. Дошло је до наоружавања обе стране, али не и до директног сукоба. И хрватске власти и локални Срби почели су, након овог догађаја, да се припремају за грађански рат.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Спорт и политика

„Динамо Загреб” – „Црвена звезда”. Фудбалска утакмица између „Динама” и „Црвене звезде”, одиграна на загребачком стадиону Максимир 13. маја 1990. године, била је поприште једног од највећих сукоба на националној основи у социјалистичкој Југославији. Почетком истог месеца, Туђман и ХДЗ победили су на изборима у Хрватској и међунационалне тензије већ су се снажно осећале. Сенку на такмичарски значај меча бацило је неспортско навијање навијача оба клуба, пуно политичких и националистичких парола. У једном тренутку дошло је до туче и прекида меча, као и интервенције полиције. Фудбалер „Динама” Звонимир Бобан ударио је једног полицајца, чиме је стекао статус националног хероја у Хрватској. Хрватски медији оптужили су београдске навијаче за изазивање нереди и демолирање Загреба, док су медији у Србији писали о томе да се догодио напад на навијаче и играче „Црвене звезде”, унапред испланиран и организован од ХДЗ-а. Хаос који се догодио на Максимиру, који је потпуно оголио стање у коме се налазила Југославија, посматрала је цела земља, у директном ТВ преносу.

Референдумски плакат у Хрватској

Распад СФРЈ: политичке одлуке

Крајем 1990. и почетком 1991. године интензивно су вршене припреме за осамостаљење појединих република, као и наоружавање за случај грађанског рата. На једној од последњих седница Председништва СФРЈ, одржаној половином марта 1991. године, расправљало се о могућности увођења ванредног стања и војне управе, али тај предлог није добио подршку. Половином маја 1991. године у Хрватској је одржан референдум о независности, на ком је 94% изашлих бирача подржало одвајање од Југославије. Народне скупштине Хрватске и Словеније истовремено су, 25. јуна 1991. године, донеле одлуке о проглашењу независности. Тиме је почео фактички **распад Југославије**. Уследио је десетодневни рат на простору Словеније, током кога су се сукобиле ЈНА и јединице словеначке територијалне одбране. Сукоб је завршен потписивањем Брионске декларације 7. јула 1991. године и повлачењем ЈНА са територије Словеније. У краткотрајном рату живот је изгубило 44 припадника ЈНА, од којих су већина били младићи на одслужењу војног рока.

СР Македонија (данашња Република Северна Македонија) прогласила је независност 8. септембра 1991. године. Политичка ситуација знатно се закомпликовала у Босни и Херцеговини, где су покушаји муслимана (данас: Бошњака) и Хрвата да изведу сецесију довели до проглашења Српске Републике (данас: Република Српска, ентитет у БиХ). На референдуму о независности Босне и Херцеговине, одржаном 29. фебруара и 1. марта 1992. године и бојкотованом од Срба, изгласана је одлука о независности, након које је почео грађански рат. Крајем априла 1992. године проглашено је стварање Савезне Републике Југославије (СРЈ), коју су чиниле Србија и Црна Гора.

Напад на тенкове ЈНА, Рождна Долина у Словенији

САЖЕТАК

Југославија се током осамдесетих година налазила у дубокој економској и политичкој кризи. На основу Устава из 1974. године, поједине републике тражиле су конфедерализацију земље и припремале сецесију. До заоштравања међунационалних тензија дошло је на Косову и Метохији 1981. и у Хрватској 1990. године. СКЈ се распао одласком словеначких и хрватских делегата и у земљи је уведен вишестраначки политички систем. У већини република победу на изборима однеле су националистичке странке и прваци. У јуну 1991. године независност су прогласиле Словенија и Хрватска, а Македонија је то учинила у септембру. Након краткотрајног рата у Словенији, уследили су грађански ратови у Хрватској и Босни и Херцеговини. Србија и Црна Гора ујединиле су се 1992. године и створиле СР Југославију.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Који су узроци економске кризе у коју је запала Југославија осамдесетих година?
2. У чему се политика Слободана Милошевића разликовала од његових претходника на челу српских комуниста?
3. Које су републике заговарале даљу децентрализацију Југославије?
4. Какав је био положај Срба у СР Хрватској након доласка Фрање Туђмана и ХДЗ на власт?
5. Када је створена СР Југославија и које су је бивше републике СФРЈ чиниле?

РАТОВИ НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1991–1999)

грађански рат / ратни злочини / Република Српска Крајина (РСК)
/ Република Српска (РС) / Босна и Херцеговина (БиХ)
/ Косово и Метохија (КиМ) / НАТО / Сребреница / Резолуција 1244
/ Хашки трибунал

Немогућност постизања мирног решења о превазилажењу политичке и економске кризе у Југославији, растући национализам и сецесионистичке тежње у појединим републикама и покрајинама, довели су до ратова на простору Југославије. У периоду од 1991. до 1995. вођен је **грађански рат** у Хрватској, а од 1992. до 1995. године грађански рат у Босни и Херцеговини. Ове ратове обележили су злочини и етничка чишћења. Број жртава рата у Хрватској процењује се на преко 20.000, а у Босни и Херцеговини на преко 100.000. Крајем деведесетих дошло је до заоштравања ситуације на Косову и Метохији и агресије **НАТО** савеза на СР Југославију.

Рат у Хрватској (1991–1995)

Срби у Хрватској нису се мирили са губитком националних права и антисрпском политиком хрватских власти. Они су захтевали **аутономију** коју Хрвати нису желели да им дају, а потом и право останка у федерацији са Србијом и другим републикама. Груписали су се око две политичке опције. Једну је предводио академик **Јован Рашковић**, који се залагао за аутономију и постизање циљева преговорима и другим мирним средствима. Другу, која је однела превагу, предводио је **Милан Бабић**, који се залагао за остваривање права Срба свим средствима, укључујући оружани отпор. Срби су, на територијама на којима су чинили већину становништва, успоставили сопствену власт и организовали аутономне области које нису признавале власт Загреба. Оне су се касније, у децембру 1991. године, ујединиле у **Републику Српску Крајину (РСК)**.

ЖИВОТОПИС

Јован Рашковић

Јован Рашковић (1929–1992) био је лекар, академик и политичар. Био је један од најистакнутијих југословенских психијатара и професор медицине на универзитетима у Загребу и Љубљани. Политички се активирао 1989. године и постао један од предводника Срба у Хрватској. Основао је Српску демократску странку (СДС) у Хрватској и постао њен председник. Залагао се за заштиту српских интереса и остваривање аутономије мирним средствима. Након што су превагу однели поборници оружаног отпора, сели се у Београд, где је и преминуо.

ЖИВОТОПИС

Милан Бабић

Милан Бабић (1956–2006) био је стоматолог и политичар. Политичку каријеру почео је 1990. као члан СДС Хрватске, да би убрзо постао предводник СДС Крајине. Међу Србима у Хрватској представљао је радикалнију струју. Залагао се за отцепљење Крајине од Хрватске и уједињење са Србијом. Вршио је функције председника и председника владе РСК. По паду РСК преселио се у Србију. Оптужен је пред Међународним судом у Хагу, где је признао кривицу за прогон хрватског цивилног становништва и осуђен на 13 година затвора. Извршио је самоубиство у притворској јединици 2006. године.

Тенкови ЈНА на Плитвицама 1991.

Страдање цивилних објеката на Банији

У грађанском рату у Хрватској сукобиле су се хрватске војне, полицијске и паравојне снаге са једне, а ЈНА, оружани одреди Срба из Крајине и паравојне формације из Србије са друге стране. Први сукоби догодили су се у пролеће 1991. године, у Пакрацу, на Плитвичким језерима и у Борову Селу код Вуковара. Они су били увод у дуготрајан и крвав рат. У првој фази ратовања, Срби из Хрватске су уз помоћ ЈНА и паравојних јединица успоставили контролу над областима у којима су чинили већину становништва. Након великих борби и потпуног разарања града, ЈНА је крајем 1991. године ушла у Вуковар. Почетком 1992. године Хрватска је добила међународно признање и ЈНА је била приморана да напусти њену територију.

У периоду од 1992. до 1995. године оружане снаге ОУН (УНПРОФОР) биле су размештене на линији раздвајања између РСК и територија под контролом владе у Загребу. У више наврата безуспешно су вођени преговори о мирном решењу спора. Међународна заједница, над којом су одлучујући утицај имале САД, Немачка и Велика Британија, временом се ставила на страну Хрватске у том сукобу. Уз сагласност и помоћ страног фактора, хрватске снаге извеле су, у лето 1995. године, војне операције „Бљесак“ и „Олуја“. Њима је уништена РСК, њена територија интегрисана је са остатком Хрватске, и извршено је етничко чишћење над Србима. На хиљаде цивила је убијено и малтретирано, њихова имовина уништена је или опљачкана, а после ових војних операција, преко 250.000 Срба напустило је своја вековна огњишта и преселило се у Србију.

Рат у Босни и Херцеговини (1992–1995)

Грађански рат у Босни и Херцеговини (БиХ) био је последица националистичких политика најзначајнијих представника сва три народа: Бошњака (муслимана), Срба и Хрвата. Ова република је посебно осетљиво подручје, управо због етничке структуре и измешаности становништва. Када је почео распад Југославије, **Алија Изетбеговић**, вођа босанских муслимана, zaloжио се за остваривање независности и стварање државе у којој ће муслимани имати доминантан положај. Политички представници босанских Срба, на челу са **Радованом Караџићем**, захтевали су останак БиХ у Југославији. Почетак рата везан је за одржавање референдума о независности, који су Срби бојкотовали, и убиство српског свата испред православне цркве на Башчаршији у Сарајеву, 1. марта 1992. године. До краја априла распламсао се грађански рат на територији целе земље. У рату су се међусобно сукобљавали локални Срби, муслимани (Бошњаци) и Хрвати, потпомогнути јединицама ЈНА, одредима хрватске војске, НАТО-а и паравојним јединицама.

ЖИВОТОПИС

Радован Караџић

Радован Караџић (1945) био је српски политичар и вођа Срба током рата у БиХ. Пре рата радио је као психијатар и објављивао поезију. У политику је ушао 1990. године као оснивач и први председник Српске демократске странке (СДС). Залагао се за останак БиХ у Југославији, а потом, за стварање Републике Српске и њено уједињење са СР Југославијом. У периоду од 1992. до 1996. године био је председник Републике Српске. Пред Међународним судом у Хагу оптужен је и осуђен на доживотну казну затвора због злочина почињених током грађанског рата у БиХ.

У првој фази рата српске снаге су преузеле контролу над источном Босном, док су хрватске снаге успоставиле контролу над Босанским Бродом и напале Травник. ЈНА је до 20. маја 1992. године била стационирана у многим већим местима БиХ. У априлу и мају извршено је више напада муслиманских снага на ЈНА, међу којима су највећи број жртава произвели напади у Сарајеву, на Скендерији и у Добровољачкој улици, као и напад на колону југословенске армије која је напуштала Тузлу. Муслиманске паравојне формације успоставиле су контролу над централним деловима Сарајева, док су Срби задржали делове у којима су живели и пре рата: градску периферију, околна села и брда. Уследиле су жестоке борбе које су трајале до окончања рата. Скоро све територијалне промене које су се одиграле током рата у БиХ биле су праћене ратним злочинима и етничким чишћењем.

ЖИВОТОПИС

Алија Изетбеговић

Алија Изетбеговић (1925–2003) био је босански политичар. Заговарао је панисламизам и уређење државе у складу са исламском религијом и шеријатом. Објавио је *Исламску декларацију* 1970, а почетком осамдесетих осуђен је на дугу затворску казну због муслиманског национализма и подривања социјалистичког поретка. Године 1990. основао је Странку демократске акције (СДА), као националну странку босанских муслимана (Бошњака). Предводио је босанске муслимане у рату, а СДА је имала своје паравојне формације, „Патриотску лигу“ и тзв. „Зелене беретке“. Током рата у БиХ одржавао је везе са муџахединима и Ал-Каидом. Изетбеговић се залагао за јединствену Босну којом ће доминирати Бошњаци. Био је председник Председништва Социјалистичке републике БиХ и први председник Босне и Херцеговине.

Зграда сарајевске Библиотеке

Олимпијска дворана „Зетра“ у пламену

Рушење Старог моста преко Неретве, Мостар

Потписивање мировног споразума у Дејтону

Снаге под контролом Организације уједињених нација, **УНПРОФОР**, биле су распоређене у БиХ од лета 1992. године. СР Југославији уведене су **међународне санкције** одлуком СБ УН, због помагања српске стране у рату. Током 1993. распламсао се хрватско-муслимански сукоб, који је превазиђен уз међународно посредовање наредне године. Тада је и створена Федерација Босне и Херцеговине. Срби су током лета 1995. године контролисали око 2/3 укупне територије БиХ и одбијали различите предлоге за окончање дејстава. Након догађаја у Сребреници, јула 1995. године, НАТО је у августу и септембру бомбардовао српске положаје и инфраструктуру. Коначно, у новембру 1995. године, уз међународно посредовање, потписан је **Дејтонски мировни споразум** (у држави Охајо, САД). БиХ је овим споразумом дефинисана као јединствена држава састављена од два ентитета (Федерације БиХ и Републике Српске), под међународним протекторатом, након чега је уследио прекид ратних дејстава.

Карта БиХ према Дејтонском споразуму

Ратни злочини у Хрватској и БиХ

Ратови на простору бивше Југославије били су крвави, подстакнути запаљивом пропагандом, националном и верском мржњом. **Ратне злочине** чиниле су све зарађене стране, а највеће жртве биле су, по правилу, недужни цивили.

Страдање српске породице Зеџ у Загребу пример је злочина над српским цивилима и притисака да се Срби иселе из Хрватске. Михајла Зеџа, угледног загребачког месара, његову супругу Марију и ћерку Александру, која је имала само 12 година, убили су у децембру 1991. године припадници хрватске полиције, тзв. „мерчеповци“. Породица је месецима пре овог догађаја била изложена претњама и захтевима да се исели из Загреба.

Иако је идентитет починилаца познат, никада нису одговарали за овај злочин. Одлуком владе Републике Хрватске из 2004. године, преживелим члановима породице исплаћена је одштета због тога што су као деца остали без родитеља и финансијске подршке.

Невини цивили страдали су и у **Сарајеву**. Борбе су вођене свакодневно, а велике губитке у броју војника имале су и муслиманска и српска страна. Посебно током прве две године ратовања, снабдевање града храном, намирницама, струјом и водом било је готово потпуно пресечено, а многе зграде биле су изложене минобацачком и артиљеријском бомбардовању. Хиљаде зграда је уништено, а преко 5.000 цивила погинуло је од последица артиљеријске или снајперске ватре. Свакодневни живот у граду био је веома тежак и скопчан са бројним опасностима. Након рата, Сарајево су напустили готово сви Срби који су у њему живели генерацијама, а град је изгубио мултиетнички карактер и дух који га је красио.

Злочини над житељима српских села у околини **Сребренице** представљају један од највећих злочина бошњачких снага, као и један од повода за ратни злочин који су починиле српске снаге у јулу 1995. године. У периоду од маја 1992. до јуна 1995. године, муслиманске снаге под командом **Насера Орића** протеривале су Србе из Сребренице и околине, починивши низ ратних злочина у српским селима на територији општине Братунац. Сребреница се од 1993. налазила под заштитом снага ОУН, што су локалне муслиманске снаге злоупотребиле и користиле за нападе на околна српска села. Према различитим проценама, током три године ратовања убијено је између 2.000 и 3.500 српских цивила на том простору, а велики број је био и оних који су се привремено или трајно иселили.

Најмасовнији појединачни злочин у рату у БиХ догодио се у Сребреници, у лето 1995. године. Војска Републике Српске, на чијем се челу налазио генерал **Ратко Младић**, ушла је у Сребреницу јула 1995. године. Након што су жене и деца евакуисани и пребачени на бошњачку територију, уследило је стрељање већег броја мушкараца, које су починиле трупе под командом генерала Младића, као и паравојне јединице. Број убијених муслиманских цивила није поуздано утврђен и оспорен је са више страна. Бошњачке установе објавиле су процену о чак 8.000 убијених, док је на меморијалном комплексу у Поточарима сахрањено нешто више од 6.500 жртава. Они који оспоравају ове наводе истичу да су међу жртве злочина убрајани и борци Армије БиХ погинули у сукобу са српским снагама, па чак и српски цивили из околине града, те да број муслиманских цивилних жртава није већи од 3.000. Међународни суд за ратне злочине на простору бивше Југославије оценио је злочин у Сребреници као геноцид. С друге стране, велика међународна научна комисија, састављена од признатих експерата из области историје, права и форензике, у свом извештају на преко 1.000 страница, објављеном у лето 2021. године, утврдила је да је реч о великом ратном злочину, али не и о геноциду.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Бошко и Адмира

Током рата у БиХ, многим Сарајлијама је највећа жеља била да напусте град и наставе живот негде другде, барем до окончања ратних дејстава. Млади пар, Бошко Бркић, Србин из Сарајева, и његова девојка Адмира Исмић, муслиманка, покушали су у мају 1993. да пређу Врбањски мост на реци Миљацки и дођу на територију Грбавице, која је била под контролом српских снага. Убијени су снајперском ватром и никада није утврђено која је војска пуцала на њих. Из страха од снајпера, њихова тела преузета су са места погибије тек након неколико дана.

Сахрањени су заједно на једном од сарајевских гробаља. Њихова трагична судбина један је од најбољих примера бесмисла рата и неправичног страдања недужних цивила.

Сахрана српских жртава из села Кравице, општина Братунац

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Ту акцију су водили националистички и контрареволуционарни елементи са позиција великоалбанског национализма и иредентизма. Њен циљ је био да рушењем уставног поретка и пролашћавањем некакве „албанске републике“ створи кризно жариште не само у Југославији него и у овом, за оштрије стање међународних односа, толико осетљивом региону и да тиме угрозе територијални интегритет СФРЈ.

Из реферата Лазара Мојсова о албанској акцији на КиМ 1981. (ЦК СКЈ, 7. маја 1981. године)

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

У контрареволуционарној побуни и прокламацији албански националисти су исмицали пароле „Република“ која би обухватила све „албанске крајеве“ у Југославији, ошцељене од СФРЈ и прикључење НСР Албанији. Други, тактички вид ове пароле, био је и ошћао „Косово-република“ у оквиру СФРЈ која би обухватала све „албанске крајеве“, што је само маневар за реализацију првог циља.

Из политичке платформе усвојене на 20. седници ЦК СКЈ (Београд, новембар 1981. године)

Рат на Косову и Метохији и НАТО агресија 1999. године

Након Дејтонског споразума и укидања међународних санкција Југославији, у другој половини деведесетих година дошло је до заоштравања политичке и безбедносне ситуације на **Косову и Метохији (КиМ)**. Косовски Албанци захтевали су сецесију од СР Југославије. Формирали су тзв. **Ослободилачку војску Косова** (ОВК, на албанском: УЏК), терористичку организацију, која је од 1996. године непрестано нападала српске безбедносне и државне органе. Због размера сукоба, на простор КиМ упућене су значајне војне снаге, а у појединим крајевима вођене су интензивне борбе уз употребу тешког наоружања. Власти САД, Велике Британије и појединих земаља ЕУ, као и њихови медији, подржавали су акције ОВК. Током 1998. и почетком 1999. године чињени су извесни напори да се, уз међународно посредовање, дође до мирног разрешења сукоба. На **међународној конференцији у Рамбујеу** (Француска), фебруара и марта 1999. године, Југославији је понуђено да се оружане снаге НАТО разместе на простору КиМ, са правом кретања по читавој државној територији СРЈ, да се ОВК разоружа и да се након три године на Косову одржи референдум о независности. Овај предлог имао је форму ултиматума и био је одбијен.

Дворац Рамбује, недалеко од Париза, у коме су вођени преговори

Под изговором спречавања терора над албанским становништвом на Косову и Метохији, НАТО савез је, без одобрења Савета безбедности УН, 24. марта 1999. године отпочео **агресију на СР Југославију**. НАТО интервенција највећим делом представљала је бомбардовање војних и цивилних циљева на простору Србије, које је непрекидно трајало 78 дана. Војска Југославије (ВЈ), технолошки и бројчано инфериорна у односу на највећу војну силу на свету у том тренутку, пружила је храбар и достојанствен отпор.

НАТО је, осим војних циљева, бомбардовао и цивилне аеродроме, мостове, фабрике, болнице, системе снабдевања водом и електричном енергијом, административне зграде, а међу уништеним објектима нашао се и већи број стамбених кућа и зграда. Погинуло је близу 2.500 цивила и преко 750 припадника ВЈ и полиције. Бомбардовање је обустављено након потписивања **Војно-техничког споразума у Куманову**. Овим споразумом, ВЈ и полицијске снаге повучене су са територије КиМ, које се, **Резолуцијом СБ УН 1244**, нашло под привременом међународном управом. На простору Косова и Метохије размештене су међународне оружане снаге **УНМИК** и **КФОР**, као и међународна администрација. Одлазак српских снага безбедности изазвао је исељавање Срба у централну Србију. Уследио је велики број злочина припадника ОВК и других екстремиста, над српским и другим неалбанским цивилним становништвом, као и косовским Албанцима који су били лојални СР Југославији.

У НАТО агресији на СР Југославију срушена су сва три моста у Новом Саду, па су грађани прелазили са једне на другу страну Дунава скелама и чамцима

Приликом бомбардовања Алексинца погођене су стамбене куће и зграде. Погинуло је 14, а рањено преко 50 грађана

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Битка на Кошарама

Током трајања НАТО агресије на СР Југославију разматране су и могућности копнене инвазије на њену територију. Најзначајнија битка која се одиграла на копну била је она за караулу Кошаре, на југословенско-албанској граници. Караулу, коју су чували углавном млађи војници и официри ВЈ, нападе су 9. априла здружене снаге ОВК, регуларне војске Албаније и НАТО. Нападаци су имали непрестану артиљеријску подршку и садејство са НАТО авијацијом, док су се браниоци херојски држали, окружени бројнијим и надмоћнијим непријатељом. Припадници ОВК успели су да освоје саму караулу, али је линија одбране југословенских снага успешно сачувана, уз губитак живота 108 припадника ВЈ. У бици за Кошаре, као и у другим окршајима са НАТО силом током рата 1999. године, многи припадници ВЈ исказали су огромну храброст и самопожртвовање.

Тибор Церна, један од хероја одбране Кошара

Међународни кривични суд за бившу Југославију

Након што су вести о страхотама грађанског рата на простору бивше Југославије обишле свет, Резолуцијом 827 СБ УН у мају 1993. године основан је Међународни кривични суд за бившу Југославију. Седиште суда налазило се у холандском граду Хагу, па је у јавности Србије и околних земаља често називан **„Хашки трибунал“**. Овај суд добио је налог да испитује ратне злочине, подиже оптужнице и процесуира окривљене за злочине почињене током деведесетих година. Суд је радио до краја 2017. године, и за то време подигнуте су оптужнице против 161 лица. Више од половине оптужених и осуђених били су политички и војни руководиоци Републике Српске, Републике Српске Крајине и СР Југославије. Злочини над српским народом нису адекватно осуђени, а жртве нису добиле задовољење правде. Насер Орић, одговоран за злочине над Србима у околини Сребренице, ослобођен је оптужби које су му стављене на терет. Хрватски генерали Анте Готовина и Младен Маркач, након осуђујуће првостепене пресуде, у другостепеном поступку ослобођени су оптужби за злочине над српским цивилима почињеним током операција „Бљесак“ и „Олуја“. Вође ОВК, Рамуш Харадинај, Фатмир Љимај и Идриз Баљај, оптужени за злочине албанских снага на Косову и Метохији, ослобођени су услед недостатка доказа.

САЖЕТАК

Немогућност разрешења политичке и економске кризе у Југославији, нарастајући национализам и запаљива пропаганда довели су до ратова деведесетих година. У периоду од 1991. до 1995. године трајао је грађански рат у Хрватској, у коме су Срби покушавали да се изборе за аутономију и останак у федерацији. Рат је завршен операцијама „Бљесак“ и „Олуја“, етничким чишћењем након ког је преко 250.000 Срба из Хрватске пребегло у Србију. Грађански рат у Босни трајао је од 1992. до 1995. године. У њему су се сукобљавали Бошњаци (босански муслимани), Срби и Хрвати. Рат је завршен потписивањем Дејтонског споразума крајем 1995. године. У овим ратовима почињени су бројни ратни злочини, које су чиниле све зарађене стране. Међу посебно тешким злочинима налазе се убијање Срба из околине Сребренице и Братунца, злочин српских снага у Сребреници из јула 1995. године, као и страдање цивила из Сарајева. По завршетку рата у БиХ дошло је до заоштравања ситуације на Косову и Метохији. Тзв. Ослободилачка војска Косова напала је српску полицију и војску, а у појединим крајевима водио се прави рат. Након пропасти преговора у Рамбујеу, 24. марта 1999. године, почела је НАТО агресија на Југославију, која је трајала 78 дана. Сукоб је завршен потписивањем споразума у Куманову и доношењем Резолуције 1244 СБ УН. Правним процесуирањем злочина у ратовима на простору бивше Југославије бавио се Хашки трибунал, који је највећи број пресуда донео против српских руководиоца, а ослободио велики број одговорних за српске цивилне жртве.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Који су били узроци грађанских ратова у Хрватској и БиХ?
2. Када су се одиграле операције „Бљесак“ и „Олуја“ и које су биле њихове последице?
3. Шта знаш о злочинима над српским цивилима из околине Сребренице и Братунца, а шта о злочину српских снага у Сребреници 1995. године?
4. Како је окончан рат на Косову и Метохији 1999. године, којим одредбама и са којим последицама?
5. Погледај на интернету неки од документарних филмова или емисије о Срђану Алексићу из Требиња, или о Бошку и Адмири из Сарајева. Разговарај са родитељима или наставницима о томе какав су утисак ти садржаји оставили на тебе.

1. Допуни реченице тачним подацима.

После Другог светског рата, власт у Југославији освојила је _____, која је однела победу на изборима за Уставотворну скупштину, одржаним _____ године. Након ових избора, скупштина је прогласила _____, 29. новембра 1945. године.

2. Напиши значење скраћеница:

- а) ФНРЈ _____
 б) СФРЈ _____
 в) КПЈ _____
 г) СКЈ _____

3. Допуни реченице тачним подацима.

Резолуција Информбироа донета је јуна _____ године. Као последица ове резолуције дошло је до заоштравања односа Југославије са _____, али и помоћи и почетака сарадње са _____. На јадранском острву _____ основан је посебан логор, у који су одвођене присталице резолуције. Највећи број логораша на овом острву припадао је _____ и _____ народу.

4. Упиши **Т** ако је тврдња тачна, а **Н** ако је нетачна.

- а) Уставима из 1963. и 1974. године слабљена је централна власт и вршена даља федерализација Југославије. ____
 б) Самоуправљање је представљало југословенски пут у социјализам, у коме су радници управљали предузећима путем радничких савета. ____
 в) Србија је имала повлашћен статус у односу на остале југословенске републике. ____
 г) Након Брионског пленума дошло је до учвршћивања федерације и јачања централних власти. ____

5. Заокружи личност која не припада следећем низу:

Милован Ђилас	Александар Ранковић
Слободан Милошевић	Латинка Перовић

6. Допуни реченице тачним подацима.

Тзв. „Хрватско прољеће“, познато још и под именом _____, било је масовни покрет _____ народа почетком _____ година. На челу покрета налазили су се руководиоци _____ и _____, који су смењени _____ године.

7. Допуни реченице тачним подацима.

Слободан Милошевић се залагао за _____ аутономије покрајина. За председника Председништва СР Србије изабран је _____ године.

8. Допуни реченице тачним подацима.

На последњем конгресу СКЈ одржаном почетком _____ године руководства _____ и _____ заложила су се за конфедерализацију државе. Након њиховог напуштања конгреса, СКЈ се распао и убрзо су у свим републикама одржани _____. Распад Југославије безуспешно је покушавао да спречи њен последњи премијер _____, који је излаз из кризе видео у приближавању Југославије _____.

9. Упиши **Т** ако је тврдња тачна, а **Н** ако је нетачна.

- а) Југословенски спортски колективи и репрезентације били су веома успешни на међународним такмичењима. _____
- б) Скупштине Словеније и Хрватске прогласиле су независност 25. јуна 1991. _____
- в) У већини југословенских република на првим вишестраначким изборима након распада СКЈ победу су однеле националистичке странке. _____
- г) На простору Словеније и Македоније вођене су вишедневне борбе ЈНА са припадницима локалних територијалних одбрана. _____

ПРОЈЕКТНИ ЗАДАТАК

- Разговарај са родитељима, старијим рођацима или наставницима, о економској и политичкој кризи које су допринеле распаду Југославије.
- Запиши у свеску њихова сећања на последњу деценију постојања СФРЈ и упореди их са градивом у овом уџбенику.
- Запиши у свеску своја размишљања о узроцима распада Југославије.

SRBIJA I SVET U NAJSKORIJOJ PROŠLOSTI

СВЕТ КРАЈЕМ 20. И ПОЧЕТКОМ 21. ВЕКА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Доминација САД / тероризам / Ал Каида / информационе технологије (ИТ) / четврта индустријска револуција / ЕУ / глобализација

Терористички напад у Њујорку, септембар 2001.

Завршетак Хладног рата и нестанак социјалистичког уређења у већини европских земаља обележили су почетак последње деценије 20. века. Уследио је период глобалне војне и политичке доминације САД и НАТО. ЕУ и НАТО знатно су се проширили, примајући у чланство бројне бивше чланице Источног блока. Као једна од последица спољне политике САД дошло је до наглог развоја међународног тероризма и великих терористичких напада на Западу. На Истоку се динамично развила привреда НР Кине, која је постала највећи светски извозник и војна суперсила. Технолошки напредак огледа се у Четвртој индустријској револуцији и масовној употреби информационих технологија.

Доминација САД – свет после Хладног рата

Након распада СССР 1991. године, САД су остале једина суперсила на свету. У наредним годинама, оне су потпуно доминирале међународним односима. На Блиском истоку су подржавале Израел у свим сукобима са суседним арапским државама, док су у Персијском заливу, 1991. године војно интервенисале против Ирака. Исламска терористичка организација **Ал Каида** извела је, као чин револта против америчке политике, велики терористички напад на САД, 11. септембра 2001. године. У овом нападу погинуло је око 3.000 цивила, а повређено је око 25.000 људи. Амерички председник Џорџ Буш (Млађи) објавио је, потом, тзв. Рат против **тероризма** и, под изговором прогона терориста и спречавања финансирања тероризма, окупирао Авганистан (2001) и Ирак (2003).

Касније су и односи САД са Ираном заоштрени до саме ивице оружаног сукоба. Терористичке организације узвратиле су нападима на грађане европских држава које су биле савезнице САД у рату против тероризма. Тако су мете терористичких напада постали Мадрид (2004), Лондон (2005) и градови у Француској, Немачкој, Белгији и Великој Британији. Војне интервенције САД у Азији, као и низ политичких преврата и револуција које су захватиле северну Африку и Блиски исток током последње две деценије, покренуле су велики талас миграција становништва. Већина миграната покушава да се насели у развијеним земљама Западне Европе, а на путу до ових држава прелази и преко територије Републике Србије.

Маринци претражују талибанско село у Авганистану, 2005. године

Изазов доминацији САД у међународним односима у последње време представља велики економски и политички успон Народне Републике Кине. Комунисти су остали на власти у овој земљи, али је њена привреда реформисана из планске у тржишну. Последњих година Кина је највећи произвођач и извозник у свету, животни стандард грађана значајно је унапређен у односу на хладноратовски период, кинеска војска је бројна и савремено опремљена. **Русија**, која се у војном погледу донекле сматра наследницом СССР-а, изгубила је статус суперсиле. Почетак деведесетих година у Русији обележила је тешка транзиција из социјализма у капитализам, праћена великом економском кризом, инфлацијом и несташицама. Током владавине Бориса Јељцина, Русија је непрестано слабила и неуспешно ратовала против исламских побуњеника у Чеченији, једној од република Руске Федерације. Пропадање је заустављено 2000. године, доласком на власт **Владимира Владимировича Путина**, који је и даље централна политичка личност у Русији. Путин је економски опоравио и унапредио стање у земљи и ојачао руску војску.

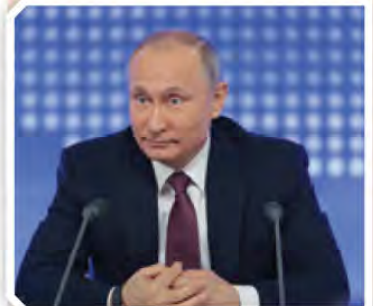
У периоду од краја Хладног рата до данас, у процесу евроинтеграција, већина бивших социјалистичких земаља постале су чланице ЕУ. Изван Уније су, још увек, поједине земље Балканског полуострва, укључујући и Србију. **Економска криза 2008. године**, као и политички догађаји из наредне деценије, довели су до успоравања евроинтеграција и преиспитивања будућности ЕУ. За политику наставка интеграција и уједињавања Европе залаже се Немачка. Француска је заузела став да би ЕУ требало реформисати пре даљег ширења, док је Велика Британија, након одржаног референдума, 2020. године почела поступак изласка из Уније (тзв. Брезит).

Чланице Европске Уније

Град Шангај, центар кинеске привреде и развоја

Владимир Путин, председник Русије

ПРОЧИТАЈ И ОВО

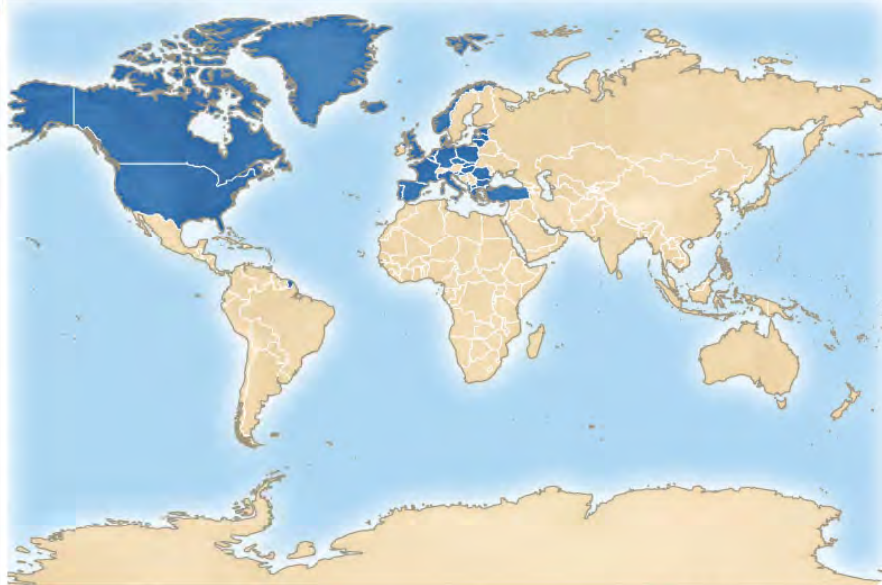
Светска економска криза

Од стране Међународног монетарног фонда проглашена је за највећу рецесију (пад производње) након Другог светског рата и највећу економску кризу још од Велике депресије. Узроци кризе су везани за кредите и тржиште некретнина, а брзо су се проширили на банке, осигуравајућа друштва и приватне пензионе фондове. Посебно су тешко биле погођене економије Грчке, Шпаније и Италије. Превазилажење кризе подразумевало је строге мере штедне, смањење зарада, повећање пореза, што је изазивало велико незадовољство и политичке тензије. Криза је отворила и питање будућности ЕУ и евра као монете.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Ширење НАТО

Северноатлански савез, основан 1949. године као војни савез усмерен против потенцијалног напада од СССР-а, значајно се проширио од краја Хладног рата. Током 1999. чланице НАТО постале су Пољска, Чешка и Мађарска, а у савез су 2004. године ушле и Словенија, Словачка, Бугарска, Румунија, Летонија, Литванија и Естонија. Албанија и Хрватска су се придружиле 2009, Црна Гора 2017, а Северна Македонија 2020. године. Током 2008. године разматрана је могућност да се у чланство приме Грузија и Украјина, две бивше совјетске републике, али се од тога одустало због чврстог противљења Русије.

Чланице НАТО савеза

Четврта индустријска револуција

Период од 1991. године до данас обележио је огроман технолошки напредак на пољу информационих и комуникационих технологија. Темељи су постављени у другој половини 20. века, настанком личног рачунара и постепеним омасовљавањем његове употребе. Крајем 20. и почетком 21. века дошло је до експоненцијалног раста употребе интернета, појаве друштвених мрежа, развоја тзв. „паметних“ мобилних телефона и других вишенаменских уређаја, заснованих на дигиталним и информационим технологијама.

Четврта индустријска револуција, која се одвија пред нашим очима, обележена је новим развојем вештачке интелигенције, способношћу уређаја да међусобно комуницирају без управљања од стране човека, напредном аутоматизацијом производње и одржавања, дељењем података и најразличитијих информација огромним брзинама.

Развој интернета и **информационих технологија** из корена је променио човеков живот. Данас је готово незамисливо одржавати приватну или пословну комуникацију без употребе електронске поште, коју многи читају и са својих телефона или других тзв. „паметних“ уређаја. Захваљујући интернету, доступност информација је највећа у историји, али су већ уочене и одређене злоупотребе ове могућности, у виду пласирања лажних вести и недозвољеног прикупљања личних података корисника. Развој информационих технологија дао је замах развоју једној новој, изузетно богатој грани индустрије.

Компаније Епл (*Apple*) и Мајкрософт (*Microsoft*), које су настале у гаражама својих оснивача, са минималним почетним улагањима, достижу годишње профите који се мере у милијардама долара.

Симболи компанија
Ејл и Мајкрософт

Развој различитих програма и апликација омогућио је наручивање и достављање робе широм света, комуникацију и размену датотека са људима на највећим удаљеностима, неограничени приступ образовним и забавним садржајима са било које тачке на планети Земљи.

Четврта индустријска револуција, као и развој информацио-них технологија, убрзали су процес глобализације.

Глобализација привреде и тржишта

Након Хладног рата и нестанка биполарног света, захваљујући и динамичном развоју информационих технологија, створени су изузетно повољни услови за даљу **глобализацију**.

Нове технологије и могућности комуницирања омогућиле су повезивање људи без обзира на физичку удаљеност. Политички и економски односи у годинама после Хладног рата омогућили су даљу либерализацију производње и продаје. У већини земаља усвојен је концепт либералне економије, у којој држава не утиче на производњу и тржиште.

а)

б)

Симболи глобализације:
а) ресторан „Макдоналдс“ у Русији, б) милијардер Џеф Безос, оснивач глобалног ланца продаје путем интернета *Амазон*

Развој глобалног тржишта приближио је мале, локалне и националне компаније и произвођаче светској пијаци, али и великим компанијама које њоме управљају. Уследио је процес укрупњавања капитала, који се и даље одвија: веће компаније купују мање које им представљају конкуренцију, намећу своје производе и обезбеђују њихову продају кроз сарадњу са продајним објектима и дистрибутерима. Индустријска производња се измешта у неразвијене земље, у којима је радна снага изузетно јефтина, а производи се продају широм света, уз највећи профит власника компанија из развијених земаља.

Економска глобализација омогућила је висок квалитет живота и животни стандард становницима Западне Европе и Северне Америке, док су многе земље Азије и Африке и даље сиромашне, иако се у њима производе бројни производи за светско тржиште.

ПОЈМОВНИК

Либерална економија подразумева слободу тржишта и минимални утицај државе на привредну производњу и тржиште. Након пропасти социјализма, либерална економија је постала најзаступљенији вид економије у свету, и ширила се глобализацијом.

ПОЈМОВНИК

Дистрибутери су компаније које снабдевају трговинске ланце и продавнице. Они купују производе од самих произвођача, на велико и по повољним ценама, а потом ту робу даље продају продавницама и трговинама, у којима грађани купују.

ПОЈМОВНИК

Међународне корпорације су велики привредни субјекти, који производе робу или пружају услуге у више земаља. Оне могу имати седиште у некој развијеној земљи, а производне погоне у другим земљама: тамо где су трошкови производње мањи. Многе међународне корпорације имају оргомна финансијска средства и капитал, чиме утичу и на политичке процесе и законодавство појединих земаља.

Систем либералне економије погодује интересима великих земаља и богатих корпорација, а истовремено има погубан утицај по мање, домаће произвођаче, који не могу да издрже тржишно надметање са знатно снажнијим међународним конкурентима.

Део процеса економске глобализације представљала је и транзиција привреда бивших социјалистичких држава. У процесу преласка са планске на тржишну економију, многе компаније су приватизоване под неповољним условима, на штету радника који су остали без посла и извора прихода. Бројне компаније из Источне Европе престале су са производњом сопственог производног програма и усвојиле програм нових власника.

САЖЕТАК

САД су у годинама након Хладног рата доминирале међународним односима. Америчка спољна политика довела је до јачања исламског тероризма. Септембра 2001. године терористичка организација Ал Каида извршила је напад на САД, до данас највећи терористички напад у историји. Током рата против тероризма, САД су окупирале Авганистан (2001) и Ирак (2003). Последњу деценију 20. века обележило је даље слабљење Русије (која је изгубила статус суперсиле), али и јачање Кине, која је са реформисаном економијом израсла у највећег светског произвођача и извозника. Процес европских интеграција успорен је услед последица велике економске кризе, док је ширење НАТО настављено несмањеном брзином. Крај 20. и почетак 21. века обележио је динамичан развој информационих технологија, који је коренито изменио човеков живот. У области економије и тржишта превладао је либерални концепт, који је погодовао глобализацији и интересима великих земаља и корпорација.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Шта знаш о снази и улози САД, Кине и Русије у међународним односима крајем 20. и почетком 21. века?
2. Који је терористички напад изазвао тзв. рат против тероризма?
3. Који су ставови водећих европских земаља о питању даљег ширења ЕУ?
4. Објасни концепт либералне економије и његов утицај на мање, домаће произвођаче.
5. Осврни се око себе и запиши које све „паметне“ уређаје свакодневно употребљаваш. Пронађи на интернету информације од када се они користе, односно када су откривени, и запиши их у свеску (појединачно за сваки уређај).

СРБИЈА И СРПСКИ НАРОД КРАЈЕМ 20. И ПОЧЕТКОМ 21. ВЕКА

Слободан Милошевић / НАТО агресија / Демократска опозиција Србије (ДОС) / 5. октобар / протести / евроинтеграције / Србија и Црна Гора (СЦГ) / погром 2004. / атентат на Зорана Ђинђића / независност тзв. Косова

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Последња деценија 20. века била је изузетно тешка за Србију и њене грађане. Међународне санкције продубиле су економску кризу и довеле до хиперинфлације. Политика Слободана Милошевића изазивала је велико незадовољство дела грађана, па су другу половину деведесетих година обележиле честе и масовне демонстрације. Одлазак Милошевића са власти у октобру 2000. године означио је почетак нове ере у историји Србије. Прве године 21. века значиле су и транзицију привреде, отварање ка свету и почетак европских интеграција. СРЈ је преуређена у државну заједницу Србија и Црна Гора, да би, након референдума у Црној Гори 2006. године, Република Србија обновила своју државност. Проблем Косова и Метохије остао је нерешен, уз константно погоршавање ситуације – погром Срба 2004. године и једнострано проглашење независности Косова 2008. године.

Дељење хране угроженим грађанима, Трг Републике, Београд децембар 1993.

СР Југославија у време власти

Слободана Милошевића

Слободан Милошевић и његова Социјалистичка партија Србије били су на власти у Србији и СР Југославији непрекидно од увођења вишестраначја и првих избора 1990. године до октобра 2000. године. СР Југославија налазила се под ембаргом – **међународним санкцијама**, од маја 1992. до децембра 1995. године. Санкције су подразумевале забрану трговине са СРЈ, ограничавање могућности путовања грађана у иностранство, забрану учествовања спортских колектива и државних репрезентација на међународним такмичењима. Дошло је до пораста илегалне трговине (шверца) и развоја организованог криминала. Изолација од света и економска криза изазване санкцијама, додатно су заоштриле политичке односе у Југославији и веома тешко погодили њене грађане и привреду. Након заоштравања ситуације на Косову и Метохији, од 1998. године, део санкција које су раније уведене па укинутае, поново је ступио на снагу.

Новчаница из периода хиперинфлације (1993)

На локалним изборима одржаним 1996. године, Милошевићева странка изгубила је власт у многим градовима, али је он одбио да призна изборне резултате.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Хиперинфлација у СРЈ.

Под појмом хиперинфлације подразумева се она инфлација која је потпуно ван контроле и током које вредност валуте непрестано драстично опада. У јесен 1993. и почетком 1994. године управо је таква хиперинфлација, једна од највећих у историји човечанства, захватила СРЈ. Цене су се, у просеку, дуплирале два пута дневно. Куповна моћ грађана драматично је опала и трговина се делимично одвијала путем размене робе, јер новац није имао никакву вредност. Инфлацију је пратила општа nestaшица горива, робе широке потрошње и хране. У том периоду штампана је и новчаница од 500.000.000.000 динара (петсто милијарди), која је крајем 1993. године вредела пола немачке марке. Инфлација је заустављена почетком 1994. године, добрим делом захваљујући мерама Драгослава Аврамовића, гувернера Народне банке Југославије.

Уследили су свакодневни, масовни студентски и грађански **протести**, који су трајали дуже од три месеца. Завршени су фебруара 1997. године, накнадним признавањем изборне воље грађана. **НАТО агресија**, рат на Косову и Метохији и брутална обрачунавања са појединим политичким противницима, додатно су умањили Милошевићеву популарност. Опозиционе странке и политички прваци уживали су материјалну и медијску помоћ Запада, и обећавали престанак изолације, развој демократије, нормализацију живота и европске интеграције када дођу на власт.

Протести против Слободана Милошевића 1996/97: а) у Новом Саду, б) у Београду

У септембру 2000. године одржани су председнички избори у СР Југославији. Противкандидат Милошевићу био је Војислав Коштуница, испред велике коалиције **Демократска опозиција Србије (ДОС)**. Слободан Милошевић поново је одбио да призна изборни пораз, што је овога пута изазвало огроман револт грађана и велике протесте у Београду. На протестима који су достигли врхунац **5. октобра 2000. године** и попримили револуционарни карактер, било је више стотина хиљада грађана из целе земље. Након одбијања војске и полиције да се сукоби са грађанима, Милошевић је признао пораз и отишао са власти. Почетком 2001. године формирана је и нова влада Србије, на чијем се челу нашао **Зоран Ђинђић**, председник Демократске странке.

Ванредно издање дневног листа *Политика*, након свргавања режима Слободана Милошевића

ЖИВОТОПИС

Војислав Коштуница

Војислав Коштуница (1944) је српски правник и бивши политичар. Дуги низ година провео је на челу Демократске странке Србије (ДСС). Победио је Слободана Милошевића на председничким изборима и био последњи председник СРЈ (2000–2003). Премијер Србије био је у два мандата, у периоду од 2004. до 2008. године. Залагао се за изградњу демократских институција и правне државе, као и за очување српских националних интереса на Косову и Метохији и у региону. Потпуно се повукао из политике 2014. године.

Преуређење СРЈ и распад државне заједнице

Од 1997. године, републичка власт у Црној Гори, на челу са Милом Ђукановићем, председником Демократске партије социјалиста (ДПС), тежила је преуређењу односа у СРЈ и стицању независности. Ослањајући се на подршку Запада, црногорске власти су све мање учествовале у раду заједничке државе, увеле су немачку марку као средство плаћања у Црној Гори и водиле активну кампању за независност. Након доласка демократске опозиције на власт у Србији, уз међународно посредовање и притисак, почели су преговори о преображају СРЈ у савез две независне државе. У марту 2002. године постигнут је договор о промени имена државе и њеној трансформацији у знатно лабавију унију две републике. Ново име државе било је Државна заједница Србија и Црна Гора, скраћено: **Србија и Црна Гора (СЦГ)**. Она је постојала до маја 2006. године и одржавања референдума о независности у Црној Гори, када је Црна Гора иступила из заједничке државе. У јуну 2006. године Србија је обновила своју државност као самостална држава, а у јесен исте године донет је и Устав Републике Србије, који је још увек на снази.

Прве године демократских власти у Србији

Након свргавања Слободана Милошевића, нове власти у Србији предузеле су кораке у циљу извођења земље из међународне изолације, укључивања у рад међународних организација, изградње демократских институција и окретања привреде принципима слободног тржишта. Укинута су све раније наметнуте санкције и почео је процес **европских интеграција**, чији је коначни циљ чланство Србије у Европској унији. Подигнут је ниво слободе медија, политичких и грађанских права. Део дугова које је Србија, као једна од наследница СФРЈ, имала према страним кредиторима је отписан, а део репрограмиран, како њихова отплата не би изазвала нову инфлацију. Грађани Србије постепено су добили могућност да слободно путују у већину европских и светских земаља, чак и без издавања визе.

Нове власти у Србији суочиле су се са великим изазовима. Већ крајем 2000. и почетком 2001. године на југу Србије, на простору општина Бујановац, Прешево и Медвеђа, избила је оружана побуна локалних Албанаца. Они су уживали подршку терориста са простора Косова и Метохије и захтевали припајање овог дела централне Србије Косову. Крајем маја 2001. године, ова побуна је успешно окончана разоружавањем албанских терориста и стационирањем српске полиције и војске дуж административне линије раздвајања са Косовом и Метохијом. Велики изазов је представљало и стање у коме су се налазиле српска привреда, банке и финансијске институције. Отпочела је транзиција ка либералној економији и слободном тржишту. Многе компаније, чије је пословање било погођено међународним санкцијама или последицама НАТО бомбардовања, приватизоване су или уведене у стечај. Хиљаде грађана остало је без запослења и извора прихода, а у процесу приватизације дошло је и до наглог богаћења привилегованих појединаца.

Део оружја заплешен од Албанаца након гушења побуна на југу Србије (2001)

Ово је утицало на пад популарности владајућих странака. Исти ефекат имала је и сарадња нових власти са **Међународним судом у Хагу**, и изручивање једног броја грађана овом суду, иако је то била обавеза Србије. Већ након првих неколико месеци заједничке власти, почели су и сукоби међу члановима некадашњег ДОС-а, јер је ову коалицију чинило чак 17 странака, чији су се програми и циљеви међусобно разликовали.

На председника Владе Србије Зорана Ђинђића извршен је **атентат** 12. марта 2003. године у Београду. Непосредни извршиоци атентата били су припадници организоване криминалне групе „Земунски клан“ и бивши припадници Јединице за специјалне операције МУП Србије. Они су, пред Специјалним судом у Београду, осуђени на дуге затворске казне, али политичка позадина атентата, као и евентуална умешаност страних обавештајних служби, никада нису испитане.

ЖИВОТОПИС

Зоран Ђинђић

Зоран Ђинђић (1952–2003) био је српски филозоф и политичар. Дуго је био председник Демократске странке и један од вођа српске опозиције. Вршио је дужности градоначелника Београда (1997) и председника Владе Србије (2001–2003). Залагао се за енергичне реформе српског друштва и привреде, европске и НАТО интеграције. Уживао је симпатије западних државника и јавности. Као премијер Србије настојао је да превазиђе последице које су на државу, друштво и привреду оставиле године ратовања и међународне изолације. Његова смрт успорила је започете реформе и интеграције.

Развој ситуације на Косову и Метохији

Положај Срба на Косову и Метохији био је, од одласка српских безбедносних снага, веома тежак. Они су изложени притиску да се иселе из својих домова, посебно у областима јужно од реке Ибар, и били су мета небројених напада локалних Албанаца. У **марту 2004.** године догодио се велики **погром**: етничко чишћење Срба са КиМ и уништавање њихове културне и верске баштине. Непосредан повод за напад била је непроверена, и испоставиће се и нетачна, вест да су Срби одговорни за дављење тројице албанских дечака у реци Ибар. Уследили су напади на српско становништво, њихову имовину, цркве, манастире, православна гробља. Близу 1.000 људи је повређено, а према званичним подацима УНМИК-а, убијено је осморо Срба, спаљено преко 900 кућа; уништени су или тешко оштећени бројни српски манастири и цркве. Више хиљада Срба напустило је своје домове у енклавама јужно од Ибра и преселило се на север Косова и Метохије или у централну Србију. Међународне снаге нису успеле да спрече погром, али су успеле да заштите бар део нападнутих.

Привремене албанске власти на **Косову и Метохији** прогласиле су, **17. фебруара 2008. године**, једнострану **независност од Србије**. Подржале су их САД и већина чланица ЕУ, које су убрзо признале тзв. „државу Косово“ и успоставиле дипломатске односе са њом. Србија се противи независности КиМ и сматра ову област

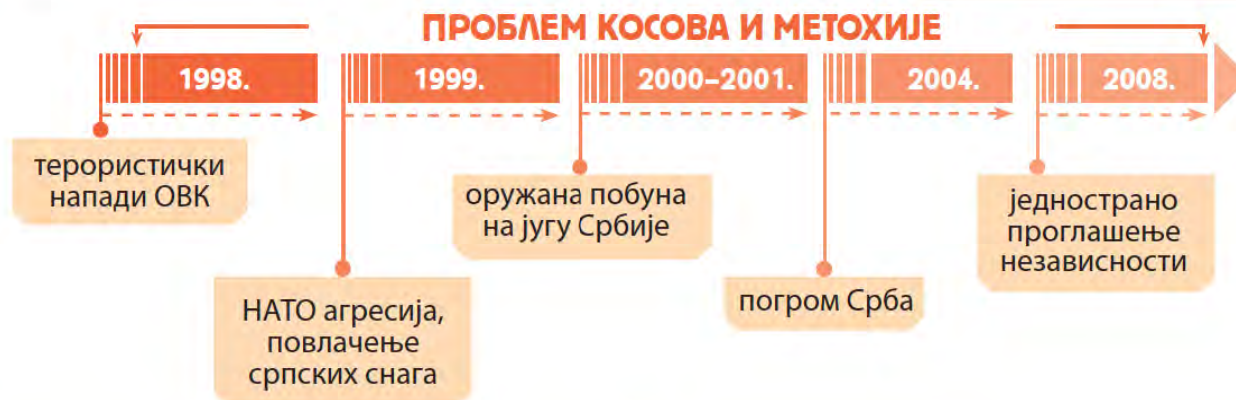
Спаљени манастир Девич (из 15. века)

делом своје територије, што је истакнуто и у Уставу. Већина чланица ОУН, њих преко 110, и даље не признаје косовску државност. Међу овим државама су и велике силе Кина, Русија и Индија, али и пет чланица ЕУ: Шпанија, Грчка, Словачка, Кипар и Румунија. Решење међународног статуса Косова и Метохије предмет је преговора представника власти у Србији и привремених институција са центром у Приштини, који се одвијају под покровитељством Европске уније и САД. Ранијим преговорима договорено је учешће Срба у политичком животу и привременим институцијама на Косову, док за њихову безбедност гарантују међународне оружане снаге.

Уништена српска кућа у Призрену

САЖЕТАК

Србија је последњу деценију 20. века углавном провела у међународној изолацији и под санкцијама, што се веома негативно одразило на привреду, политичко стање у земљи и квалитет живота грађана. Режим Слободана Милошевића почео је да се урушава након протеста 1996/97. и коначно је срушен великим демонстрацијама 5. октобра 2000. године. Нове власти извеле су државу из вишегодишње изолације, покренуле транзицију привреде и процес европских интеграција. Оне су биле суочене са великим изазовима: уништеном привредом, дуговима, оружаном побуном Албанаца на југу Србије, остацима организованог криминала. Премијер Зоран Ђинђић убијен је у атентату марта 2003. године. Положај Срба на КиМ био је тежак, а до велике ескалације насиља дошло је у марту 2004. године. Тада је извршен погром над Србима и уништavana је њихова културна и верска баштина. Након референдума о независности Црне Горе, престала је да постоји државна заједница СЦГ и Србија је обновила своју државност. Привремене власти у Приштини прогласиле су једнострану независност тзв. Косова у фебруару 2008. године. Србија и стотинак других чланица ОУН не признају независност тзв. „државе Косово“. Тренутно се са представницима косовских Албанаца воде преговори о статусу Косова и Метохије, уз посредовање ЕУ.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Које су одлике владавине Слободана Милошевића?
2. Шта се догодило 5. октобра 2000. године?
3. Каква је била политичка ситуација на Косову и Метохији током прве деценије 21. века и који су се значајни догађаји одиграли у том периоду?
4. Разговарај са родитељима, старијим рођацима или наставницима о свакодневном животу у Србији за време међународних санкција и хиперинфлације. Запиши своје утиске о тим разговорима у свеску.
5. Разговарај са старијим рођацима или наставницима о транзицији и приватизацијама почетком 21. века у Србији. Запиши њихово виђење тих догађаја и своје утиске у свеску.

1. Упиши **Т** ако је тврдња тачна, а **Н** ако је нетачна.

- а) Након распада СССР и краја Хладног рата, САД су остале једина суперсила. _____
- б) НАТО није у своје чланство примио некадашње чланице Варшавског уговора. _____
- в) Комунисти су изгубили власт у НР Кини. _____
- г) Политичко и војно слабљење Руске Федерације заустављено је доласком на власт Владимира Владимировича Путина. _____

2. Подвуци име председника САД који је повео тзв. „рат против тероризма“.

Бил Клинтон   Џорџ Буш Старији   Џорџ Буш Млађи   Доналд Трамп   Барак Обама

3. Допуни реченице тачним подацима.

Светска економска криза почела је _____ године. То је била највећа економска криза још од _____. Готово читав свет нашао се у _____. Једна од последица кризе било је _____ процеса европских интеграција, односно пријема нових чланова у ЕУ.

4. Упиши **Т** ако је тврдња тачна, а **Н** ако је нетачна.

- а) Најновије доба обележено је динамичним развојем информационих технологија. _____
- б) Развој информационих технологија и либерализације економије не погодује процесу глобализације. _____
- в) У процесу глобализације велике међународне компаније и развијене земље имају повлашћени положај у односу на земље у развоју и мање, локалне компаније. _____
- г) Транзиција привреда бивших социјалистичких држава део је процеса глобализације. _____

5. Допуни реченице тачним подацима.

Слободан Милошевић и његова странка _____ били су на власти непрекидно од _____ до _____ године. СР Југославија настала је _____ и чиниле су је републике _____ и _____. СР Југославија се налазила под међународним санкцијама од _____ до _____ године.

6. Подвучи појмове везане за период владавине Слободана Милошевића:

- а) хиперинфлација   б) међународна изолација
в) слобода медија   г) демонстрације

7. Допуни реченице тачним подацима.

Републичка власт у Црној Гори тежила је, од _____ године, стицању независности, уз помоћ _____. Споразумом из _____ године, СРЈ је замењена државом чије је званично име било _____. У мају _____ године, одржан је референдум о независности у _____. Након њега, одлукама народних скупштина _____ и _____ постају две независне, међународно признате државе.

8. Допуни реченице тачним подацима.

Након потписивања Кумановског споразума _____ године, Војска Југославије и полицијске снаге напустиле су територију _____, на коју су дошле међународне оружане снаге под именом _____. У марту _____ године, догодио се погром Срба, у коме су уништене или оштећене бројне куће, цркве, манастири и православна гробља. У фебруару _____, привремене власти у Приштини прогласиле су једнострану _____ Косова. Тзв. „државу Косово” признале су _____ и један број чланица _____, али је и даље не признаје већина чланица _____.

ПРОЈЕКТНИ ЗАДАТАК

- Разговарај са родитељима, старијим рођацима или наставницима о њиховом сећању на крај 20. и почетак 21. века.
- Запиши у свеску њихова запажања, утиске и сећања, и упореди их са градивом из овог уџбеника.

ТЕСТ: ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ

- 2, 1, 4, 3.
- Рукописа, потписа/печата, истинитости.
- Стари век, Средњи век, Нови век, Савремено доба.
- Први светски рат, Међуратни период, Други светски рат, Хладни рат, Најновије доба.
- Пеницилин, медицински ласер, рачунар, авион.
- Позитивне: комуникација, доступност информација, доступност производа. Негативне: потискивање локалне привреде, потискивање локалне културе и уметности, потискивање локалне традиције.
- 3, 1, 6, 2, 4, 5.
- У другој половини, екологија. Дугорочнији, не угрожава животну средину.

ТЕСТ: ЕВРОПА И СВЕТ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

- Великог рата, Версајског мира, 1919. године, 1939. године, Пољску, Други светски рат.
- Ревизионистичке државе: Италија, Мађарска, Немачка, Бугарска. Задовољне Версајским поретком: Краљевина СХС, Француска, Велика Британија, Чехословачка.
- Фебруарска револуција, Октобарска револуција, Револуција у Немачкој, Револуција у Мађарској.
- Париска мировна конференција, Марш на Рим, Минхенски пуч, Велика депресија, Аншлус, Минхенски споразум
- Глумац, цар, сликар, филмски уметник, биолог, индустријалац, канцелар, вођа револуције.
- Антисемитизам; фашизам, нацизам и комунизам; 1919. године, Женеви; „Њу дил“, Френклина Делана Рузвелта; Јосиф Висарионович Стаљин.
- Т, Н, Т, Т.
- Холивуду; неми, филмови; боји; џез; Волт Дизни.

ТЕСТ: КРАЉЕВИНА СХС / ЈУГОСЛАВИЈА

- Т, Н, Н, Т.
- Намесништво, кнезом Павлом Карађорђевићем; 1921. године, 1931. године; Хрватско питање, Драгиша Цветковић; Влатком Мачеком, Бановина Хрватска.
- Југословенска радикална заједница.
- а) Народна радикална странка; б) Југословенска демократска странка; в) Словенска људска странка; г) и д) Хрватска сељачка странка; њ) Југословенска републиканска странка
- 1928, Стјепан Радић, ХСС, 1929. године, Видовдански устав, диктатуру.
- „Бела рука“, Октроисани устав, југословенска нација, диктатура
- Филозоф, кнез-намесник, краљица, вајар, гимнастичар, председник владе, архитекта, писац.

ТЕСТ: СВЕТ ПОНОВО У РАТУ: ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ (1939–1945)

1939. године, Пољску; 1945. године, тотални.
- Италија, Јапан, НДХ.
- Аустралијски фронт.
- Гвадалканал – Пацифички фронт; Стаљинград – Источни фронт; Ел Аламејн – Афрички фронт; Битка за Британију – Западни фронт.
- Винстон Черчил, Ф. Д. Рузвелт, Ј. В. Стаљин.
- „Барбароса“, 1941. године, Совјетски Савез, Јапана, САД, Перл Харбор, 1941.
- а) 1941, Немачка; б) 1942, Мађарска; в) 1941, НДХ; г) 1942, Бугарска.
- Другом, АВНОЈ-а, Јајцу, новембра 1943, селу Ба, 1944. године.
- а, б.
- Равна гора.
- Милан Стојадиновић.
- Хирошима, Нагасаки.
- Уништење или геноцид над европским Јеврејима; геноцид над Ромима; сарадници окупатора, издајници који су помагали нацистичку Немачку.

ТЕСТ: ЕВРОПА И СВЕТ У ПЕРИОДУ ХЛАДНОГ РАТА

1. Хладни рат, Блокови, 1949, НАТО, 1955, Варшавски уговор.
2. НАТО: Француска, Велика Британија, САД, Италија. Варшавски уговор: Чехословачка, Мађарска, Пољска, СССР.
3. а) Стицање независности бивших колонија у Африци, Азији и Јужној Америци.
б) Замишљена линија која дели Европу на део који је под комунистичком влашћу и онај који то није.
в) Афричке и азијске државе у развоју, настале у процесу деколонизације, са још увек неизграђеним институцијама.
г) раздвајање становништва по расном пореклу.
4. 1962, 1989, 1968, 1948, 1961.
5. САД, СССР. 1950, 1953. 1955, 1975, 1973.
6. САД, СССР. 1957, „Спутњик“, Јуриј Гагарин. САД, 1969.
7. 1951, 1957, 1967, 1992.
8. в) Роза Луксембург.
9. 1990, Литваније, Михаила Горбачова, 1991.

ТЕСТ: РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА

1. КПЈ, 1945. године, Републику.
2. Федеративна Народна Република Југославија; Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Комунистичка партија Југославије; Савез комуниста Југославије.
3. 1948. године, СССР-ом; САД, Голи оток; српском, црногорском.
4. Т, Т, Н, Н.
5. Слободан Милошевић.
6. МАСПОК, хрватског, седамдесетих, Савка Дабчевић и Мика Трипало, 1971.
7. ограничавање, 1989. године.
8. 1990. године, Словеније, Хрватске, вишестраначки избори, Анте Марковић, Европској унији.
9. Т, Т, Т, Н.

ТЕСТ: СРБИЈА И СВЕТ У НАЈСКОРИЈОЈ ПРОШЛОСТИ

1. Т, Н, Н, Т.
2. Џорџ Буш Млађи.
3. 2008, Велике депресије, рецесији, успоравање.
4. Т, Н, Т, Т.
5. СПС, 1990, 2000, 1992, Србија, Црна Гора, 1992, 1995.
6. а) б) г)
7. 1997, Запада, 2002, Државна заједница Србија и Црна Гора, 2006, Црној Гори, Црна Гора, Србија.
8. 1999, АП Косово и Метохија, КФОР, 2004. 2008, независност, САД, ЕУ, ОУН.

А

- абдикација** – добровољно одрицање од власти
- ајатолах** – врховни верски вођа у шиитском исламу
- архив** – установа у којој се чувају и обрађују писани, звучни, филмски и дигитални документи, ради њихове употребе у истраживачке или друге сврхе
- Антанта** – савез Велике Британије, Француске и Русије у Првом светском рату
- аншлус** – припајање, укључивање Аустрије у састав Немачке 1938. године
- Антифашистичка коалиција** – војни и политички савез држава у Другом светском рату, који су предводили Велика Британија, САД и СССР
- атомска бомба** – разорно оружје из Другог светског рата, први пут употребљено бомбардовањем Хирошима и Нагасакија 1945. године
- Атлантска повеља** – документ из 1941. године, у којем су западни савезници дефинисали принципе уређења послератног света
- антисемитизам** – појам којим се означава мржња према Јеврејима као народу, верској или расној групи
- Аушвиц** – један од најмонструознијих концентрационих логора у Другом светском рату на територији Пољске, у којем је страдао велики број Јевреја, Пољака и Рома
- Ал Каида** – исламска терористичка организација, одговорна за организацију великог терористичког напада на САД 2001. године

Б

- биполарни свет** – свет у време Хладног рата, када је постојала равнотежа две супер силе, САД-а и СССР-а
- блицкриг** – (blitzkrieg или муњевити рат) тактика немачке војске у Другом светском рату која је подразумевала употребу и садејство авијације, тенковских и моторизованих јединица, ради брзог сламања непријатељског отпора и освајања велике територије у кратком временском периоду

- берза** – финансијска установа у којој се тргује новцем и хартијама од вредности
- бољшевици** – радикални припадници руске социјалдемократске партије, организовали комунистичку револуцију у Русији 1917. године
- белогардејци** – бела гарда, војно-политичка организација која се у руском грађанском рату (1917–1922) борила против бољшевика (комуниста) и њихове Црвене армије
- Балкански савез** – војни и политички савез између Краљевине Југославије, Грчке, Турске и Румуније, склопљен 1934. године
- Берлински зид** – зид подигнут 1961. године у Берлину, који је овај град делио на западни и источни део; симбол Хладног рата

В

- вето** – интервенција којом се спречава изгласавање или доношење неке одлуке, обично у неком представничком телу
- Велики рат** – други назив за Први светски рат, који се користио све до избијања Другог светског рата
- Вајмарска република** – други назив за Немачку од тренутка укидања монархије и проглашења републике у граду Вајмару 1919. године, па до доласка нациста на власт 1933. године
- Версајски поредак** – систем политичких и међудржавних односа, установљен после окончања Првог светског рата на мировној конференцији у Паризу 1919. године
- „Велика депресија“** – други назив за велику економску кризу која је 1929. године избила у САД-у
- Видовдански устав** – први устав Краљевине СХС, усвојен 28. јуна 1921. године
- ВМРО** – пробугарска македонска националистичка и терористичка организација која се залагала за припајање Македоније Бугарској; одговорни за убиство југословенског краља Александра Карађорђевића 1934. године у Марсеју

Варшавски уговор – војни и политички савез социјалистичких држава у време Хладног рата, основан 1955. године

Г

глобализација – повезивање удаљених делова света ради лакше и веће размене добара, идеја и људи

геноцид – велики злочин намерног потпуног или делимичног уништења неке националне, етничке, расне или религијске скупине

гулаг – логор за политичке и друге осуђенике у Совјетском савезу

Герника – град у Шпанији уништен у немачком бомбардовању 1937. године; истоимена слика чувеног шпанског сликара Пабла Пикаса

Д

дигитализација историјских извора

– поступак којим се документи или фотографије снимају у електронском формату, чиме се омогућава њихово неограничено трајање и употреба

диктатура пролетеријата – неограничена власт радничке класе

дезертирање – самовољно напуштање војне дужности или ратног положаја

дадаизам – уметнички покрет који се у Швајцарској, Немачкој и Француској развијао непосредно после Првог светског рата

диктатура – неограничена владавина једног човека, политичке странке или групе грађана

дистрибутери – компаније које купују робу од произвођача по повољнијим ценама, а онда продају трговинским ланцима и продавницама ту исту робу али по вишим ценама

Други светски рат – највећи војни сукоб у историји, од 1939. до 1945. године, однео око 60 милиона живота

Дума – други назив за руску народну скупштину

Друштво народа – међународна организација основана на мировној конференцији у Паризу 1919. године, с циљем спречавања нових светских сукоба и ратова

дуче – италијански назив за вођу **деколонијација** – процес ослобађања афричких и азијских народа од колонијалне управе

Е

Европска унија – економски и политички савез европских земаља настао 1992. године

еманципација – процес стицања политичких, економских или друштвених права

емиграција – напуштање матичне државе и пресељење у другу државу

екологија – наука о заштити животне средине

електрификација – спровођење електричне енергије широм неке државне територије

индустријализација – процес изградње индустрије и производних капацитета

Информбиро – организација на челу са СССР, која је окупљала социјалистичке државе после Другог светског рата, од 1948. године у сукобу са Југославијом

Ј

Јасеновац – један од најмонструознијих концентрационих логора у Другом светском рату на територији НДХ, у којем су убијани Срби, Јевреји и Роми

ЈВУО – Југословенска војска у отаџбини, званичан назив за четничке герилске одреде у Другом светском рату у Југославији које је организовао Равногорски покрет отпора

К

колективизација – процес преласка пољопривредног земљишта из приватног у државно власништво

камиказе – јапански пилоти самоубице у Другом светском рату

колаборација – појам који је у Другом светском рату означавао сарадњу домаћег становништва или власти, са окупатором у некој окупираној држави

конзумеризам – друштвена појава која представља преоптерећеност куповином и поседовањем материјалних добара

комунизам – идеологија која тежи успостављању бескласног друштва, где су средства за производњу у друштвеном или државном власништву
„Кристална ноћ“ – талас антијеврејског насиља у Немачкој 1938. године, када су уништаване јеврејске радње, куће и синагоге, а многи Јевреји су линчовани или убијени

Коминтерна – комунистичка интернационала или трећа интернационала, међународна комунистичка организација основана у Москви 1919. године са циљем даљег ширења револуције ван Русије

квислинзи – сарадници окупатора из редова домаћег становништва за време непријатељске окупације током Другог светског рата

Л

либерална економија – економски систем који подразумева слободу тржишног деловања и минимални утицај државе на привредну производњу и тржиште

Љ

љотићевци – назив за припаднике Српског добровољачког корпуса у Другом светском рату, име добили по свом идеологу Димитрију Љотићу

М

мултиконфесионална држава – држава у којој постоји више религијских заједница које живе заједно и чија су верска права и слободе гарантоване законом

мандат – слобода дата неком политичару у демократским државама да одабере своје сараднике и расподели министарске позиције

миграција – пресељавање становништва из једне државе у другу

милитаризам – облик друштвеног уређења у ком војска и војно руководство има пресудну улогу у друштву

масовни медији – сви медији у модерном друштву (штампа, радио, интернет, музика, филм, ТВ) који су прилагођени широкој публици и утичу на јавно мњење, настанак и ширење глобалних трендова и развој потрошачке културе

међународне корпорације – велике фирме које производе робу или пружају услуге у више земаља истовремено

монархија – облик државног уређења у којем се на челу државе налази монарх (цар, краљ, кнез итд.)

музеј – установа у којој се чувају и излажу уметнине или технички, природњачки и слични предмети

Мала антанта – војни и политички савез између Краљевине СХС/Југославије, Румуније и Чехословачке, у периоду између два светска рата

Н

национализација – процес превођења приватног власништва у државно

надреализам – уметнички покрет у књижевности и визуелним уметностима који се развио у Европи после Првог светског рата

НДХ – Независна Држава Хрватска, немачка квислиншка творевина на тлу окупираних Југославије у Другом светском рату на чијем челу се налазио усташки режим, одговоран за спровођење геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима

„Нови договор“ (engl. *New deal*) – програм привредног опоравка у САД-у, који је 1933. године прокламовао амерички председник Френклин Рузвелт

нацизам – тоталитарна националистичка идеологија, настала у Немачкој после Првог светског рата

нацисти – припадници нацистичке партије у Немачкој, на власти у тој држави од 1933. године

„Ноћ дугих ножева“ – обрачун унутар нацистичке партије 1934. године, а пре свега са припадницима СА одреда на челу са њиховим вођом Ернестом Ремом

НОВЈ – Народно ослободилачка војска Југославије, званичан назив за партизанске герилске одреде у Другом светском рату у Југославији, које је организовао комунистички партизански покрет отпора

недићевци – назив за припаднике Српске државне страже; име добили по председнику српске квислиншке владе у Другом светском рату, генералу Милану Недићу

НАТО – војни и политички савез капиталистичких држава настао за време Хладног рата, основан 1949. године

О

октроисани устав – „даровани“ устав, устав донесен указом владара, без уобичајене скупштинске процедуре

„операција Барбароса“ – шифровани назив за војну инвазију Немачке на СССР 1941. године

„операција Оверлорд“ – шифровани назив за савезничко искрцавање у Нормандији 1944. године

П

планска привреда – облик привреде у којој држава организује производњу робе и количину произведене робе, као и цену под којом ће се та роба продавати на тржишту

парламентарна демократија – облик државног уређења у којем постоје слободни избори и могућност слободног исказивања различитих политичких мишљења, као и одговорност извршне власти пред народном скупштином

породична задруга – проширена породична заједница на селу, где у једном домаћинству живи више генерација

политички сателит – међународно призната држава која у спољној или унутрашњој политици следи и опонаша политику друге државе

пенцилин – антибиотик који се користи у лечењу бактеријских инфекција

Покрет несврстаних – организација многих светских држава у Хладном рату, које нису припадале ниједном од два супротстављена блока држава

Р

ревизионизам – политички захтеви и акције после Првог светског рата, са идејом измене постојећих мировних споразума и укидања наметнутих обавеза пораженим државама

референдум – врста демократског изјашњавања грађана са правом гласа, а у вези са најзначајнијим политичким одлукама

С

санкције – облик кажњавања и изолације у међународним односима, који се намеће некој држави од стране других држава или међународних организација

сегрегација – раздвајање и дискриминисање група људи или појединаца, на основу критеријума везаних за расу, вероисповест или припадање некој друштвеној групи

сифражеткиње – жене које су се између два светска рата бориле за економску и политичку једнакост и добијање права гласа за жене

СА (јуришни одреди) – паравојне формације нацистичке партије у Немачкој, распуштене 1934. године

СС (заштитни одреди) – паравојне формације нацистичке партије у Немачкој, одговорне за многе злочине пре и током Другог светског рата, уништене 1945. године

Споразум Цветковић–Мачек – договор из августа 1939. године којим је створена бановина Хрватска, посебна аутономна област у оквиру Краљевине Југославије

Соколски савез – спортска организација задужена за промоцију спорта и физичке културе у Краљевини Југославији

Силе осовине – војни и политички савез Немачке, Италије и Јапана у Другом светском рату

соцреализам – уметнички и културни правац у СССР-у и другим социјалистичким државама у Хладном рату

самоуправљање – облик унутрашње организације друштва у социјалистичкој Југославији, где су радици били власници средстава за производњу

Т

тоталитаризам – начин владавине у коме држава под контролом једне политичке странке или владара остварује потпуну контролу над друштвом

теократија – облик државног уређења у ком религија има доминантну улогу и где се закони заснивају на верским учењима

Трећи рајх – други назив за Немачку у периоду владавине нацистичке партије 1933–1945.

Тројни пакт – војни и политички савез Немачке, Италије и Јапана у Другом светском рату

У

устав – највиши правни акт у некој држави

уставотворна скупштина – скупштина чији је основни задатак доношење устава

усташе – хрватска националистичка и терористичка организација, одговорна за убиство југословенског краља Александра Карађорђевића у Марсеју 1934. године; на челу НДХ током Другог светског рата, спровели су геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима

Ф

фашизам – тоталитарна националистичка идеологија, настала у Италији после Првог светског рата

фашисти – припадници фашистичке партије у Италији, на власти у овој држави од 1922. године

фирер – немачки назив за вођу

Х

хиперпродукција – производња која премашује реалне потребе, што доводи до гомилања вишка производа

Холивуд – део града Лос Анђелеса (САД) познат по великом броју филмских студија, филмској индустрији и уметности

Хладни рат – период од краја Другог светског рата до пада Берлинског зида и распада СССР-а (1945–1991), када су се две супротстављене велике силе САД и СССР, сучељавале у низу мањих или већих криза и ратова широм света, иако никада није дошло до њиховог директног сукоба

Холокауст – други назив за геноцид над јеврејским народом у Другом светском рату

Хашки трибунал – назив за међународни кривични суд за бившу Југославију, основан 1993. године

Ш

шеријат – исламски верски закон

Шестојануарска диктатура – диктатура краља Александра Карађорђевића у Краљевини Југославији, објављена почетком 1929. године

- Ball Terence, Bellamy Richard, *The Cambridge History of 20th Century Political Thought*, Cambridge University Press, 2008.
- Bell M. H. Phillip, *The Origins of the Second World War in Europe*, Harlow: Pearson Longman, 2007.
- Гедис Џон, *Хладни рат: ми данас знамо*, Београд: Клио, 2003.
- Давидов Динко, *Тоштални јеноциг: Независна Држава Хрвајска 1941–1945*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства 2013.
- Димић Љубодраг, *Историја српске државности*. књ. 3. Србија у Југославији, Нови Сад: САНУ, 2001.
- Kalvokorezi Piter, Vint Gaj, *Totalni rat*, Beograd: Rad, 1987.
- Кремптон Џ. Ричард, *Балкан после Другој светској рату*, Београд: Клио, 2003.
- Лонгворт Филип, *Сиварање Источне Европе: од преисторије до социјализма*, Београд: Клио, 2002.
- Mazover Mark, *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, Beograd: Arhipelag, 2011.
- Mazover Mark, *Hitlerovo carstvo; nacistička vladavina u okupiranoj Evropi*, Beograd: Arhipelag 2019.
- Митровић Андреј, *Фашизам и нацизам*, 2. издање, Београд: УДИ, Чигоја, 2009.
- Николић Коста, *Историја Равнојорској покрајине*, књ. 1–3, Београд: Српска реч, 1999.
- Николић Коста, *Једна изубљена историја – Србија у 20. веку*, Београд: Службени гласник, 2016.
- Пајпс Ричард, *Руска револуција*, Београд: Филип Вишњић, 2017.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, књ. 1–3, Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović Branko, Nikola Žutić, *27. mart 1941.: tematska zbirka dokumenata*, Beograd: NICOM, 1990.
- Petranović Branko, Zečević Momčilo, *Agonija dve Jugoslavije*, Šabac: IKP Zaslona, 1991.
- Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Радојевић Мира, *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941*. том 1, Од југословенске идеје до југословенске државе, Београд: СКЗ, 2019.
- Ристановић Петар, *Косовско питање 1974–1989*, Нови Сад: Прометеј, 2020.
- Суту Жорж-Анри, *Неизвесан савез. Историја Европске заједнице*, Београд: Клио, 2001.
- Heywood Andrew, *Political ideologies*, 5th edition, Palgrave Macmillan 2012.
- Hobsbaum Erik, *Doba ekstrema. Istorija kratkog dvadesetog veka*, Beograd: Dereta, 2004.
- Cook Nicholas, Pople Anthony, *The Cambridge History of 20th Century Music*, Cambridge University Press, 2008.
- Чалић Мари-Жанин, *Социјална историја Србије 1815–1941*, Београд: Клио, 2004.
- Чалић Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд: Клио, 2013.

